1077
0860

ตำนานพิธีตรุษ

พระนิพนธ์ กับทั้ง พระวิจารณ์

ของ

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

ท้าววรจันทร์

(เจ้าจอมมารดาวาด พระสนมเอก ในรัชชกาลที่ ๔)

พ.ศ. ๒๔๘๔

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์

TUDC 21/04/2563

คำนำ

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ มารดาของข้าพเจ้าถึงอสัญญกรรม วันหนึ่งกรมพระนเรศวรฤทธิ์เสด็จมาเยี่ยมศพด้วยกันกับเจ้าจอมมารดากลิ่นเมื่อนั่งอยู่ด้วยกันที่หน้าศพ คุณจอมมารดากลิ่นเห็นข้าพเจ้าเศร้าโศกท่านสงสาร ออกปากว่า "เสด็จต้องเป็นกำพร้า ฉันจะรับเป็นแม่แทนแม่ชุ่มจะโปรดหรือไม่" ข้าพเจ้าได้ฟังท่านแสดงความกรุณาเช่นนั้นจับใจ ก็กราบเรียนในทันทีว่า "ดีฉันขอเป็นลูกของคุณแม่ต่อไป" แต่วันนั้นมาคุณจอมมารดากลิ่นท่านก็แสดงความเมตตาปราณีอุปการะข้าพเจ้าเหมือนเช่นเป็นบุตรของท่าน ฝ่ายข้าพเจ้าก็ปฏิบัติบูชาท่านมาเหมือนเช่นเป็นมารดา แต่ท่านอยู่ต่อมาเพียงอีก ๒ ปีถึง พ.ศ. ๒๔๖๘ พอกรมพระนเรศ ฯ ประชวรสิ้นพระชนม์ คุณจอมมารดากลิ่นก็ถึงอสัญญกรรมตามไป ข้าพเจ้าต้องกำพร้ามารดาอีกครั้ง ๑ คุณท้าววรจันทร์ท่านมีความกรุณารับจะเป็นมารดาแทนคุณแม่กลิ่นต่อไป แต่มีข้อไขว่าพระองค์เจ้าธานีนิวัตหลานของท่านก็กำพร้าพระบิดา ต้องให้ข้าพเจ้ารับเป็นบิดาเธอแทนกรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดาด้วย ข้าพเจ้าก็รับด้วยความยินดีทั้ง ๒ สถาน แต่นั้นคุณท้าววรจันทร์ท่านก็แสดงความเมตตาอารีอุปการะข้าพเจ้าเหมือนอย่างมารดา ฝ่ายข้าพเจ้าก็ปฏิบัติบูชาท่านเหมือนอย่างบุตร และชอบชิดสนิทสนมกับพระองค์เจ้าธานี ฯ ยิ่งขึ้นกว่าฉันเป็นลูกกับหลานสืบมาจนคุณท้าววรจันทร์ถึงอสัญญกรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ เวลานั้นเผอิญข้าพเจ้าอยู่ที่เมืองปีนัง

TUDC 21/04/2563

ห่างไกล ไม่สามารถจะไปช่วยรักษาพยาบาลในเวลาเมื่อท่านป่วย และไม่สามารถจะไปช่วยงานศพเมื่อท่านถึงอสัญญกรรมแล้ว ได้แต่ให้ลูกไปช่วยแทนตัว รู้สึกว่าการสนองพระคุณที่ท่านได้รับเป็นมารดายังบกพร่องอยู่ บัดนี้จะถึงงานพระราชทานเพลิงศพคุณท้าววรจันทร์ ข้าพเจ้าใคร่จะบำเพ็ญการกุศลสนองพระคุณท่านโดยลำพังตัวอีกสักอย่าง ๑ คิดดูเห็นว่า ถ้าพิมพ์หนังสือสำหรับแจกในงานเมรุจะทำได้สะดวกกว่าอย่างอื่น สั่งให้ไปปรึกษาพระองค์เจ้าธานีนิวัตถึงเรื่องหนังสือซึ่งจะพิมพ์นั้น เธอโปรดหนังสือ "ตำนานพิธีตรุษ" ซึ่งข้าพเจ้าได้เขียนถวายไปยังสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ และประทานให้เธออ่านเมื่อเร็ว ๆ นี้ อยากให้ข้าพเจ้าพิมพ์หนังสือเรื่องตำนานพิธีตรุษในงานศพคุณท้าววรจันทร์ ข้าพเจ้าทูลสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ก็ทรงพระดำริเห็นชอบด้วย จึงพิมพ์สมุดเล่มนี้ โดยหวังว่าจะเกิดกุศลด้วยให้ความรู้เป็นสาธารณประโยชน์

ข้าพเจ้าอุทิศกุศลซึ่งบำเพ็ญนี้สนองพระคุณคุณท้าววรจันทร์ ขอให้ท่านได้ทราบและอนุโมทนาด้วย เทอญ.

ดำรงราชานุภาพ

TUDC 21/04/2563

ท้าววรจันทร์

(เจ้าจอมมารดาวาด พระสนมเอก รัชชกาลที่ ๔)

ถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๙ อายุ ๔๕ ปี

TUDC 21/04/2568

สารบาญ

ตอนที่ ๑

ว่าด้วยเหตุที่ทำพิธีตรุษในเมืองไทย หน้า ๑

วินิจฉัยมูลของพิธีตรุษ " ๑

วินิจฉัยเหตุที่ไทยได้ตำราพิธีตรุษ " ๒

ตำนานเรื่องพระสงฆ์ไทยไปบวชชาวลังกา " ๔

วินิจฉัยนามสมเด็จพระอริยวงศ " ๖

ปรารภคำอ้างถึงตำราพิธีตรุษเมืองนครศรีธรรมราช " ๗

ตอนที่ ๒

ว่าด้วยเหตุที่ทำพิธีตรุษณเมืองนครศรีธรรมราช " ๘

วินิจฉัยเหตุที่เมืองนครศรีธรรมราชได้ตำราพิธีตรุษ " ๘

เหตุที่กรุงเทพ ฯ ได้ตำราพิธีตรุษจากเมืองนครศรีธรรมราช " ๑๐

พระสงฆ์ ๔ คณะที่เมืองนครศรีธรรมราช " ๑๑

ปรารภคำเรียกสมเด็จพระสังฆราช " ๑๒

ตอนที่ ๓

ว่าด้วยตำราพิธีตรุษเมืองนครศรีธรรมราช " ๑๔

วินิจฉัยเทียบลักษณะพิธีตรุษเมืองนคร ฯ กับกรุงเทพ ฯ " ๑๔

TUDC 21/04/2563

เตรียมการก่อนทำพิธี หน้า ๓๔
วิจารณ์ ตอนเตรียมการ " ๓๕
พิธีตั้งน้ำวงด้าย " ๓๖
วิจารณ์พิธีตั้งน้ำวงด้าย " ๓๙
พิธีตรุษ ก่อนวันยิงอาฏานา " ๓๙
วิจารณ์พิธีตรุษ ก่อนวันยิงอาฏานา " ๒๓
พิธีตรุษ วันยิงอาฏานา " ๒๒
วิจารณ์พิธีตรุษ วันยิงอาฏานา " ๒๙
วันส่งพิธีตรุษ " ๓๓
พิธีสารทเมืองนครศรีธรรมราช " ๓๒
วิจารณ์พิธีสารทเมืองนคร ฯ " ๓๓

ตอนที่ ๔

ว่าด้วยตำราพิธีตรุษในกรุงเทพ ฯ ตั้งครั้งรัชชกาลที่ ๑ " ๓๕
เตรียมการ " ๓๕
วิจารณ์ ตอนเตรียมการ " ๓๗
พิธีตั้งน้ำวงด้าย " ๔๐
วิจารณ์พิธีตั้งน้ำวงด้าย " ๔๑
พิธีตรุษ ก่อนวันยิงอาฏานา " ๔๒
วิจารณ์พิธีตรุษ ก่อนวันยิงอาฏานา " ๔๓
พิธีตรุษ วันยิงอาฏานา " ๔๖
วิจารณ์พิธีตรุษ วันยิงอาฏานา " ๕๒

TUDC 21/04/2563

วันส่งพิธีตรุษ หน้า ๕๕
วิจารณ์ วันส่งพิธีตรุษ " ๕๖

ตอนที่ ๕

ว่าด้วยแก้ไขตำราพิธีตรุษรัชชกาลที่ ๑ " ๕๗
เรื่องลดจำนวนโรงพิธี " ๕๗
เรื่องโสกันต์เจ้านาย " ๕๘
เรื่องแจกพิสมรกับตระบองเพชร " ๕๘
เรื่องแก้พิธีตั้งน้ำวงด้าย " ๕๘
เรื่องแก้วิธีสวดท้องภาณ " ๕๘
เรื่องแก้วิธีจุดเทียนชัย " ๕๙
เรื่องตั้งพระพิธีธรรม " ๖๐
เรื่องแห่พระสงฆ์เข้าพิธีตรุษ " ๖๐
เรื่องแก้การสวมมงคล " ๖๑
เรื่องสร้างปืนยิงอาฏานา " ๖๒
เรื่องแก้ประกาศเทวดา " ๖๓
เรื่องแก้การสวดอาฏานาฏิยสูตร " ๖๔
เรื่องตีระฆังสัญญายิงปืนอาฏานา " ๖๕
เรื่องพระราชทานน้ำสังข์เจ้านาย " ๖๖
เรื่องพระประน้ำมนต์โปรยทราย " ๖๗
เรื่องทำพิธีตรุษวังหน้า " ๖๗
เรื่องเลิกพิธีตรุษ " ๖๘

TUDC 21/04/2563

ตอนที่ ๖

ว่าด้วยประกาศเทวดาภาษาสิงหพสังสกฤต หน้า ๖๙

วินิจฉัยเหตุที่ประกาศเป็นภาษาสิงหพสังสกฤต " ๖๙

อธิบายของพระดังกาว่าด้วยประกาศพิธีตรุษ " ๖๙

เทียบคำประกาศเมืองนคร ฯ กับประกาศ

ในกรุงเทพ ฯ " ๗๐

เรื่องแปลประกาศเป็นภาษาไทย " ๗๒

คำประกาศเวลาเช้า วรรคที่ ๑ " ๗๒

วิจารณ์คำแปล วรรคที่ ๑ " ๗๓

คำแปลประกาศ วรรคที่ ๒ " ๗๔

วิจารณ์คำแปล วรรคที่ ๒ " ๗๔

คำประกาศเวลาค่ำ " ๗๕

คำแปลประกาศ วรรคที่ ๓ " ๗๕

วิจารณ์คำแปล วรรคที่ ๓ " ๗๕

คำแปลประกาศ วรรคที่ ๔ " ๗๗

วิจารณ์คำแปล วรรคที่ ๔ " ๗๘

คำแปลประกาศ วรรคที่ ๕ " ๗๙

วิจารณ์คำแปล วรรคที่ ๕ " ๗๙

คำแปลประกาศ วรรคที่ ๖ " ๘๐

วิจารณ์คำแปล วรรรที่ ๖ " ๘๑

TUDC 21/04/2563

คำแปลประกาศ วรรคที่ ๗ หน้า ๘๒
วิจารณ์คำแปล วรรคที่ ๗ " ๘๓

ตอนที่ ๗

ว่าด้วยพิธีตรุษเมืองลังกา " ๘๔
พิธีตรุษเมืองลังกา " ๘๔
วิจารณ์พิธีตรุษเมืองลังกา " ๘๖

TUDC 21/04/2563

ห้องสมุดวัดบวรนิเวศวิหาร
จังหวัดพระนคร

เรื่องตำนานพิธีตรุษ

ตอนที่ ๑

ว่าด้วยเหตุที่จะทำพิธีตรุษในเมืองไทย

พิธีตรุษเป็นพระราชพิธีใหญ่อันหนึ่ง ซึ่งทำประจำปีเสมอไม่ขาดตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาสืบมาจนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์อีกกว่า ๑๕๐ ปี เพิ่งเลิกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ แม้เลิกแล้วเช่นนี้ก็ดี ยังมีตำราและจดหมายเหตุในเรื่องพิธีตรุษเข้ากับโบราณคดีน่าคิดวินิจฉัย ข้าพเจ้าจึงลองค้นข้อความมาคิดเขียนตำนานขึ้นดังจะกล่าวต่อไป

พิธีตรุษเดิมเป็นพิธีทางไสยศาสตร์ของพวกอินเดียข้างฝ่ายใต้ เมื่อพวกทมิฬได้ครองเมืองลังกาเอาพิธีตรุษตามลัทธิศาสนาของตนมาทำเป็นประเพณีบ้านเมือง เป็นมูลเหตุที่จะมีพิธีตรุษในลังกาทวีป ครั้นถึงสมัยชาวลังกาพวกถือพระพุทธศาสนากลับได้เป็นใหญ่ในเมืองลังกา ชะรอยจะเห็นพวกลังกาเชื่อถือสวัสดิมงคลของพิธีตรุษอยู่มากไม่อาจเลิกการพิธีนั้น จึงคิดเปลี่ยนแปลงกระบวนทำพิธีแก้ไขให้มาเป็นพิธีทางคติพระพุทธศาสนา แล้วทำพิธีตรุษต่อมาในลังกาทวีป ไทยเราได้ตำราที่ชาวลังกาคิดแก้ไขนั้นมาทำตาม พิธีตรุษจึงมามีขึ้นในเมืองไทย ต้นเค้าของพิธีตรุษเป็นดังกล่าวมานี้ไม่ต้องสงสัย จะเริ่มเรื่องตำนานด้วยพิจารณาว่าไทยได้แบบแผนพิธีตรุษมาจากเมืองลังกาแต่

TUDC 21/04/2563

เมื่อใด หาเค้าเงื่อนข้อนี้ตรวจดูในกฎมณเฑียรบาลซึ่งตั้งครั้งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ตอนว่าด้วยพระราชพิธี ๑๒ เดือน มีพระราชพิธีทำเดือน ๔ เรียกว่าสัมพัจฉรฉิน คือเปลี่ยนปี แต่ในกฎมณเฑียรบาลไม่มีรายการพิธีสัมพัจฉรฉินว่าทำอย่างไร แต่สังเกตลักษณะพิธีอื่น ๆ ที่ปรากฏอยู่ในกฎมณเฑียรบาล ดูล้วนพราหมณ์เป็นผู้อำนวยการพิธีทั้งนั้น หามีพิธีที่สงฆ์อำนวยการไม่ เค้ากล่าวถึงพระสงฆ์มีแห่งเดียวแต่พิธีประจำเดือน ๕ ว่า "สรงน้ำพระ" แต่จะหมายความว่าพระพุทธรูปหรือเทวรูปก็เป็นได้ อย่างไรก็ดีที่ไม่ปรากฏพิธีตรุษในกฎมณเฑียรบาล แต่มามีในตำราพิธี ๑๒ เดือนชั้นปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา เช่นกล่าวในหนังสือเรื่องคำให้การชาวกรุงเก่าเป็นต้น ก็เป็นหลักให้ลงความเห็นเป็นยุติได้ ว่าไทยได้แบบพิธีตรุษมาจากลังกา ต่อสมัยอื่นเมื่อภายหลังตั้งกฎมณเฑียรบาล ลองตรวจดูพระราชพิธี ๑๒ เดือนในกฎมณเฑียรบาลพะม่า ซึ่งคล้ายกับของไทยเพราะเป็นตำรามาแต่ครูเดียวกัน ก็ปรากฏแต่ว่า เดือน ๔ มีพระราชพิธีส่งเครื่องพลีกรรมไปบวงสรวงเทพารักษ์หลักพระนคร ๔ แห่ง กับเทพารักษ์ศักดิ์สิทธิ์อันสถิตย์อยู่ณที่ต่าง ๆ อีก ๓๗ แห่ง กับมีการบำเบ็ญพระราชกุศลก่อพระทรายตามวัด หามีพิธีตรุษเช่นไทยทำไม่ ข้อนี้ส่อว่าพิธีตรุษแบบลังกาไม่เคยไปถึงเมืองพะม่า หรือว่าอีกนัยหนึ่ง ตำราพิธีตรุษออกจากลังกาก็ตรงมายังเมืองไทยทีเดียว

คิดวินิจฉัยต่อไปว่าไทยจะได้แบบพิธีตรุษอย่างลังกามาด้วยประการอย่างใด เห็นว่าอาจจะได้มาด้วยลักษณะ ๓ อย่างต่างกัน คือ

TUDC 21/04/2563

อย่างที่ ๑ ได้แต่หนังสือตำรามา ถ้าอย่างนี้หนังสือนั้นย่อมเป็นภาษาสิงหพและจารลงใบลานด้วยอักษรสิงหพ จำต้องมีผู้รู้เชี่ยวชาญแปลออกเป็นภาษาไทย แต่เพียงได้อ่านตำรานั้นดูก็ยากที่พระเจ้าแผ่นดินตลอดจนพระราชาคณะสงฆ์จะเลื่อมใสถึงขวนขวายทำพิธีตรุษตามอย่างลังกาบ้าง

อย่างที่ ๒ มีพระเถระชาวลังกา ซึ่งเป็นผู้ชำนาญการพิธีตรุษเข้ามาในเมืองไทย มาบอกเล่าและสอนให้ทำพิธีตรุษ ถ้าอย่างนี้เห็นว่าพระเถระชาวลังกาองค์นั้นจะต้องเป็นชั้นพระราชาคณะในเมืองลังกา เพราะพิธีตรุษเป็นพระราชพิธีทำในราชสำนัก พระลังกาสามัญทำไม่ได้ และพระราชาคณะลังกาองค์นั้นเมื่อมาถึงเมืองไทยจะต้องได้บำเพ็ญคุณธรรมให้ปรากฏจนคนทั้งหลาย ตลอดจนพระเจ้าแผ่นดินทรงเลื่อมใสคล้ายกับเป็นพระราชครูก่อน จึงจะสามารถแนะนำให้เชื่อถือกระทำตามได้ พิเคราะห์ดูก็ยากที่จะมีได้

อย่างที่ ๓ มีพระสงฆ์ไทยได้ไปเห็นชาวลังกาทำพิธีตรุษ และมีโอกาสศึกษาวิธีทำพิธีนั้นจนสามารถทำได้ แล้วเอาตำราเข้ามายังเมืองไทยทูลชี้แจงแก่พระเจ้าแผ่นดินทรงเลื่อมใสคุณวิเศษของพิธีนั้น จึงดำรัสเผดียงพระราชาคณะสงฆ์ให้ทำพิธีตรุษตามอย่างลังกา

พึงเห็นได้ว่าใน ๓ อย่างนั้น อย่างที่ ๓ คือที่พระสงฆ์ไทยไปได้ความรู้และเอาตำราพิธีตรุษมาจากลังกาเป็นงามยิ่งกว่าอย่างอื่น และความจริงก็น่าจะเป็นเช่นนั้น เพราะมีเรื่องพงศาวดารประกอบเป็นหลักฐาน

TUDC 21/04/2563

ในเรื่องพงศาวดารลังกาว่า เมื่อก่อน พ.ศ. ๒๒๒๐ เมืองลังกาตกอยู่ในอำนาจพวกฝรั่งโปรตุเกศ ๆ พยายามทำลายพระพุทธศาสนาในลังกาทวีปด้วยประการต่าง ๆ มาช้านาน ครั้นพวกฝรั่งฮอลันดามามีอำนาจขึ้นทางตะวันออกเข้าร่วมมือกับชาวลังกาช่วยกันกำจัดพวกโปรตุเกศไปเสียได้ พวกฮอลันดาเอาใจชาวลังกาไม่เบียดเบียนพระพุทธศาสนา จึงเป็นโอกาสให้พระเจ้าวิมลธรรมสุริยกลับฟื้นพระพุทธศาสนาเมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๘ ในครั้งนั้นปรากฏว่าในลังกาทวีปหมดสิ้นสมณวงศ์ไม่มีพระภิกษุหรือสามเณรเหลืออยู่ พระเจ้าวิมลธรรมสุริยจึงให้ไปขอพระสงฆ์ที่เมืองยักไข่ได้ไป ๓๐ รูป ให้เป็นคณะปรกบวชชาวลังกาชั้นผู้ดีเป็นภิกษุ ๓๐ รูป เป็นสามเณร ๑๖๓ รูป แต่พระสงฆ์ชาวยักไข่ทนอากาศเมืองลังกาไม่ไหว ถึงมรณภาพลงหลายรูป ที่เหลืออยู่กลัวภัยก็พากันลากลับไปบ้านเมืองหมด แต่นั้นก็ไม่มีพระชาวยักไข่ยอมไปอีก ฝ่ายพระภิกษุชาวลังกาที่อุปสมบทขึ้นใหม่นั้นยังไม่ทันมีพรรษาอายุที่จะให้อุปสมบทผู้อื่นได้ ถึงมรณภาพบ้างสึกเสียบ้างหมดทั้ง๓๐รูป ก็สิ้นพระสงฆ์ที่จะสืบสมณวงศ์ในเมืองลังกาอีกครั้ง แต่ครั้งนั้นยังมีสามเณรที่พระชาวยักไข่บวชไว้ ๑๖๓ รูปนั้นเหลืออยู่ราว ๕๐ รูป แต่ไม่มีคณะสงฆ์จะให้อุปสมบท พวกสามเณรเหล่านั้นก็ต้องรับหน้าที่ทำการต่าง ๆ อย่างพระภิกษุ เช่นทำการพระราชพิธีเป็นต้น ทั้งเป็นสามเณรมาหลายปี มีสามเณรแก่ ๆ เหล่านั้นที่ได้เล่าเรียนรอบรู้พระธรรมวินัยถึงเป็นคณาจารย์ได้หลายรูป ครั้นถึงรัชชกาลพระเจ้าเกียรติศิริราชสิงหะได้ทรงทราบจากพวกฮอลันดาว่าในเมืองไทยพระพุทธศาสนายัง

TUDC 21/04/2563

รุ่งเรือง จึงแต่งให้ราชทูตเชิญพระราชสาส์นเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา ในรัชชกาลพระเจ้าบรมโกษฐ ทูลขอพระสงฆ์ไทยไปให้อุปสมบทตั้งสมณวงศ์ขึ้นใหม่ในลังกาทวีป พระเจ้าบรมโกษฐทรงยินดีโปรดให้อาราธนา พระอุบาลีราชาคณะฝ่ายวิปัสนาธุระรูป ๑ พระอริยมุนีราชาคณะฝ่ายคันถธุระ รูป ๑ ไปเป็นอุปัชฌาย์ มีพระสงฆ์คณะปรกเปรียญ ๕ รูปเป็นกรรมวาจา กับพระอันดับอีก ๑๑ รูป รวมพระสงฆ์ ๑๘ รูป กับสามเณรสานุศิษย์ตามไปด้วยอีก ๗ รูป ไปถึงเมืองลังกาเมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๖ ให้อุปสมบทแก่สามเณรนายก ๕๐ รูปก่อน แล้วบวชกุลบุตรชาวลังกาอีกเป็นอันมาก ศาสนาวงศ์ก็กลับมีขึ้นในลังกาทวีปเหมือนหนหลัง แต่พระภิกษุสงฆ์ชาวลังกาที่รับอุปสมบทต่อพระอุบาลีและพระอริยมุนีจำจะต้องรอไปอีก ๑๐ พรรษาจึงจะมีพรรษาเป็นอุปัชฌาย์ให้อุปสมบทผู้อื่นได้ พระเจ้ากรุงลังกาจึงทูลขอให้พระสงฆ์ไทยอยู่ที่เมืองลังกาไปจนกว่าพระลังกาจะบวชกันได้เอง แต่พระเจ้าบรมโกษฐได้ทรงสัญญาแก่พระอุบาลีกับพระสงฆ์ไว้แต่แรกว่าจะให้ไปอยู่เมืองลังกาเพียง ๓ ปี ครั้นถึงกำหนดจึงทรงจัดพระสงฆ์อีกคณะ ๓ มีพระราชาคณะเป็นที่พระวิสุทธาจารย์ องค์ ๑ พระวรญาณมุนี องค์ ๑ กับพระสงฆ์บริวาร ๑๘ รูป สามเณร ๒๐ รูปไปเปลี่ยนพระสงฆ์ชุดแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๘ ถึงเวลานั้นพระอุบาลีกับพระสงฆ์ที่ไปคราวแรกถึงมรณภาพเสียในเมืองลังการวม ๑๐ รูป กับสามเณรถึงมรณภาพ ๒ รูป ได้กลับมาแต่พระอริยมุนีกับพระสงฆ์ ๘ รูป กับ

TUDC 21/04/2563

สามเณร ๕ รูป มาถึงกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๙ ก่อนพระเจ้าบรมโกษฐสวรรคต ๒ ปี

พระอริยมุนีกับพระสงฆ์ซึ่งได้ผ่าผืนภยันตรายไปฟื้นพระศาสนาในลังกาทวีปสำเร็จได้ครั้งนั้นมีความชอบมากทั้งในฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักร พระเจ้าบรมโกษฐคงทรงยกย่องเกียรติยศเป็นบำเหน็จทุกองค์ มีเค้าเงื่อนดูเหมือนพระอริยมุนีจะได้เป็นที่สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เคยทรงปรารภว่าราชทินนามของสมเด็จพระสังฆราช ว่า "สมเด็จพระอริยวงศญาณ" ที่มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยานั้น พิเคราะห์ทางเวยยากรณ์ไม่สนิทดูจะเป็นนามคิดขึ้นใหม่ เพราะฉะนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงแปลงเป็น "สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ" อาศัยพระปรารภที่กล่าวมา ข้าพเจ้าสันนิษฐานว่า เมื่อพระเจ้าบรมโกษฐจะทรงตั้งพระอริยมุนีเป็นสมเด็จพระสังฆราชคงทรงพระราชดำริว่า นามพระอริยมุนีชาวลังกานับถือเป็นชื่อนอาจารย์อยู่ทั่วไปจะเปลี่ยนเป็นนามอื่นเสียหาควรไม่ จึงโปรดให้คงคำ "อริย" ไว้เป็นต้นราชทินนามแล้วจึงเลยเป็นแบบนามสมเด็จพระสังฆราชต่อมา ความสันนิษฐานข้อนี้จะถูกหรือผิดอย่างใดก็ตาม ความจริงยังมีอีกข้อหนึ่งซึ่งไม่มีที่จะสงสัย คือพระอริยมุนีกับพระสงฆ์ไทยที่ไปด้วยกันได้ออกไปอยู่เมืองลังกาถึง ๓ ปี และในเวลาที่อยู่ในกรุงศรีวัฒน (แกนดี) ราชธานีนั้นได้รับนิมนต์เข้าในงานราชพิธีและการบำเพ็ญพระราชกุศลในราชสำนักเนืองนิจ ต้องได้รู้เห็นคุ้นเคยกับการพระราชพิธีต่าง ๆ ที่ทำในเมือง

TUDC 21/04/2563

ลังกา เมื่อกลับมาถึงกรุงศรีอยุธยาพระเจ้าบรมโกษฐคงตรัสถามถึงขนบธรรมเนียมในราชสำนักเมืองลังกาและได้ทรงทราบจากพระอริยมุนีว่าในราชสำนักเมืองลังกาทำพิธีตรุษเป็นพระราชพิธีใหญ่ประจำพระนครเสมอทุกปี คงทรงพระราชดำริว่าพระราชพิธีสัมพัจฉรฉินที่ทำในพระนครศรีอยุธยายังเป็นแต่พิธีพราหมณ์ จึงดำรัสสั่งให้เปลี่ยนเป็นพิธีตรุษทางพระพุทธศาสนาเหมือนอย่างเช่นทำในเมืองลังกา และโปรดให้พระอริยมุนีเมื่อเป็นสมเด็จพระสังฆราชเป็นผู้อำนวยการที่จัดใหม่นั้น โดยวินิจฉัยดังกล่าวมาจึงเห็นว่าพิธีตรุษเพิ่งมีขึ้นในเมืองไทยเมื่อปลายรัชชกาลพระเจ้าบรมโกษฐ ราวแต่ พ.ศ. ๒๒๙๐ เป็นต้นมา

แต่มีคำท่านผู้หลักผู้ใหญ่กล่าวไว้แต่ก่อน ว่าเมืองนครศรีธรรมราช ได้ตำราพิธีตรุษจากเมืองลังกามาทำที่เมืองนคร ฯ ก่อน แล้วกรุงเทพ ฯ จึงได้ตำรามาจากเมืองนคร ฯ มาทำเป็นพระราชพิธีตรุษที่ในราชธานี ข้าพเจ้าตรวจตราหาหลักฐานที่จะแต่งตำนานนี้ พบเค้าเงื่อนว่ากรุงศรีอยุธยาได้ตำราพิธีตรุษตรงมาจากเมืองลังกา ดังกล่าวมาแล้ว แต่ข้อที่ว่ากรุงเทพ ฯ ได้ตำราพิธีตรุษไปจากเมืองนคร ฯ ก็เป็นความจริง เพราะตัวตำราพิธีตรุษเมืองนคร ฯ ยังมีปรากฏอยู่ดูเป็นอธิบายแตกต่างกัน ที่จริงเป็นอย่างไรจะกล่าวต่อไปในตอนหน้า

TUDC 21/04/2563

ตอนที่ ๒

ว่าด้วยเหตุที่ทำพิธีตรุษณเมืองนครศรีธรรมราช

ในหนังสือ "ประกาศพระราชพิธี" ๒ เล่มสมุด ซึ่งกรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงรวบรวมเรื่องประทานไว้ให้หอพระสมุดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ มีตำราพิธีตรุษเมืองนคร ฯ อยู่ในเล่ม ๓ หน้า ๒๓ แสดงเรื่องของตำรานั้น ว่าเมื่อรัชชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์ ตอนแรกสร้างพระนคร สมเด็จพระสังฆราช (สี) วัดบางว้าใหญ่ (คือวัดระฆัง) ให้พระครูปลัดมีลิขิตไปเรียกเอาตำราพิธีตรุษกับพิธีสารทที่เมืองนครศรีธรรมราช และพวกสังฆนายกเมืองนั้นมีพระสังฆราชากาแก้วเป็นประมุข ตอบมายังพระครูปลัดว่าหนังสือตำราเดิมหายเสียแล้ว แต่พระสังฆราชากาแก้วเคยทำพระราชพิธีนั้นมาเสมอ จำตำราได้จึงเขียนถวายโดยพิสดาร ตำราซึ่งส่งมากับลิขิตนี้ที่ทำให้เข้าใจว่ากรุงเทพ ฯ ได้ตำราพิธีตรุษมาจากเมืองนคร ฯ แต่ตามวินิจฉัยที่ข้าพเจ้ากล่าวมาในตอนที่ ๓ ซึ่งว่าพิธีตรุษได้มาจากเมืองลังกาในรัชชกาลพระเจ้าบรมโกษฐ์ และมาทำเป็นพระราชพิธีแต่ในราชสำนักณกรุงศรีอยุธยา จะต้องคิดต่อไปว่าเพราะเหตุใดจึงไปมีพิธีตรุษทำที่เมืองนครศรีธรรมราช จะว่าส่งตำราพิธีตรุษออกไปให้ทำตามหัวเมืองแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาก็ไม่ได้ เพราะทำแต่เมืองนครศรีธรรมราชแห่งเดียว และพิจารณาดูกระบวนการพิธีที่พระสังฆราชากาแก้วพรรณนา

TUDC 21/04/2563

นั้น เป็นลักษณะพระราชพิธีสูงเกินศักดิ์ผู้ว่าราชการเมือง เพราะฉะนั้นมูลเหตุที่ทำพิธีตรุษณเมืองนครศรีธรรมราชเห็นมีอย่างเดียว คือเมื่อเสียพระนครศรีอยุธยาแก่พะม่าแล้ว ในเวลาไม่มีพระเจ้าแผ่นดินปกครองประเทศรวมกันเหมือนแต่ก่อน ผู้ปกครองหัวเมืองใหญ่ที่มิได้เสียเมืองแก่พะม่าในครั้งนั้น ต่างก็ตั้งตัวเป็นเจ้าแผ่นดินขึ้นหลาย ๆ ก็ดังปรากฏในเรื่องพงศาวดาร ครั้งนั้นพระปลัดผู้รั้งเมืองนครศรีธรรมราชก็ตั้งตัวเป็นเจ้าแผ่นดินด้วยก็ก ๆ ในพงศาวดารเรียกว่า "เจ้านครฯ" เคยเป็นหลวงสิทธินายเวรมหาดเล็กรับราชการในราชสำนักรูปขนบธรรมเนียมในพระนครศรีอยุธยามาแต่ก่อน เมื่อตั้งตัวเป็นเจ้าแผ่นดินจึงเอาแบบแผนในราชสำนักกรุงศรีอยุธยา มีการพระราชพิธีต่าง ๆ เป็นต้น ไปตั้งขึ้นเป็นแบบแผนในราชธานีของตนให้เหมือนพระเจ้าแผ่นดิน และในครั้งนั้นชาวพระนครศรีอยุธยา ทั้งที่เป็นข้าราชการกับพระสงฆ์และพวกพราหมณ์พากันหนีพะม่าลงไปอาศัยอยู่ณเมืองนครศรีธรรมราชมาก เจ้านครฯ คงได้ตำราพิธีตรุษจากพวกข้าราชการกับพระสงฆ์และพราหมณ์ที่เคยทำการพระราชพิธีในกรุงศรีอยุธยาช่วยกันจัดการจึงสามารถทำพระราชพิธีตรุษเป็นประเพณีขึ้นในเมืองนครศรีธรรมราช เจ้านครฯ ตั้งตัวเป็นเจ้าแผ่นดินอยู่ได้ ๓ ปี พระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จลงไปตีได้เมืองนครศรีธรรมราชเอาตัวเจ้านครฯ เข้ามาไว้ในกรุงธนฯ แล้วทรงตั้งเจ้านราสุริยวงศ์หลานเธอให้ไปครองเมืองนครศรี-ธรรมราช แต่เจ้านราสุริยวงศ์ไปอยู่ได้ไม่ช้าถึงพิราลัย ผู้รั้งราชการเมืองไม่สามารถจะปกครองได้ พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงทรงตั้งเจ้านครฯ เป็น

TUDC 21/04/2563

พระเจ้าขัณฑสีมาอย่างประเทศราชกลับไปครองเมืองนครศรีธรรมราชตามเดิม เจ้านครก็ทำพิธีตรุษต่อมาตลอดจนสมัยกรุงธนบุรี ในกรุงธนบุรีเมื่อตั้งเป็นราชธานีแล้วก็เห็นจะพยายามทำพระราชพิธีต่าง ๆ เช่นพิธีตรุษเป็นต้น ตามอย่างราชสำนักในกรุงศรีอยุธยาแต่ปางก่อน ไม่ปรากฏว่าทำอย่างไร มีเค้าจะคาดได้แต่ว่าคงทำพอเป็นกิริยาบุญ ไม่เป็นระเบียบเรียบร้อยทีเดียว เพราะบ้านเมืองยังระส่ำระสายและติดทำศึกสงครามอยู่เสมอ ครั้นถึงรัชชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ เจ้านครแก่ชราลงบังคับบัญชาการพื้นเฟือน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงโปรด ฯ ให้ปลดออกจากราชการ ทรงตั้งเจ้าพัดอุปราชผู้เป็นบุตรเขยเจ้านครให้เป็นที่เจ้าพระยาศรีธรรมาโศกราชมียศเพียงพระยามหานครตามทำเนียบเดิม ไปว่าราชการเมืองนครศรีธรรมราช แต่ถึงชั้นนี้การพิธีตรุษที่เมืองนครศรีธรรมราชถือกันว่าเป็นประเพณีสำหรับเมืองจึงคงทำสืบมา เป็นแต่ลดศักดิ์จากเจ้า ไปปลูกโรงทำพิธีที่กลางเมืองแทนเคยทำที่ท้องพระโรงในวังมาแต่ก่อน น่าพิศวงที่ยังทำพิธีตรุษณเมืองนครศรีธรรมราชต่อมาจนถึงรัชชกาลที่ ๕ เมื่อพระรัตนชัชะ (ม่วง) เป็นเจ้าคณะจังหวัดเป็นผู้อำนวยการพิธีเคยให้พระสงฆ์ชาวนคร ฯ สวดภาณวารและภาณยักษ์ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงฟังทำนอง แต่เดี๋ยวนี้จะเลิกเสียแล้วหรืออย่างไรหาทราบไม่

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้างพระนครแล้ว มีพระราชประสงค์จะทรงฟื้นขนบธรรมเนียมราชการให้เป็น

TUDC 21/04/2563

ระเบียบเรียบร้อยเหมือนเมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเรียกกันว่า "ครั้งบ้านเมืองดี" จึงโปรดให้สืบหาตำหรับตำราการต่างๆ ซึ่งยังมีฉะบับเหลืออยู่ ทั้งให้ไต่ถามผู้ซึ่งเคยเป็นข้าราชการรู้ขนบธรรมเนียมในกรุงศรีอยุธยา รวบรวมตำรากับความรู้ของคนเก่าตรวจชำระตั้งเป็นลัทธิธรรมเนียมในกรุงรัตนโกสินทร์ ก็ในการพื้นขนบธรรมเนียมครั้งนั้นส่วนการพระราชพิธีสงฆ์ตกอยู่ในหน้าที่สมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระสังฆราช (สี) เดิมอยู่วัดพระเจ้าพนัญเชิง เมื่อเสียกรุงหนีพะม่าก็ลงไปอาศัยอยู่ณเมืองนครศรีธรรมราช ได้เคยเห็นเจ้านครฯ ทำพิธีตรุษ เมื่อจะจัดระเบียบพระราชพิธีตรุษที่ในกรุงเทพ ฯ จึงให้เรียกตำราพิธีตรุษที่เมืองนครศรีธรรมราชเข้ามาสอบกับตำราที่มีอยู่ในกรุงธนบุรี พระสังฆราชาคณะถังกาแก้วก็มีลิขิตบอกลักษณะพิธีตรุษเช่นเจ้านครฯ เคยทำณเมืองนครศรีธรรมราชเข้ามายังพระครูปลัดสมเด็จพระสังฆราช แต่ความในลิขิตนั้นมีถ้อยคำเก่าแปลกกับที่ใช้กันเมื่อภายหลัง และมีข้อความอันเห็นควรจะบอกอธิบาย จึงคัดสำเนาลิขิตมาลงไว้และเขียนวิจารณ์ไว้ด้วย

สำเนาลิขิต

ข้าพเจ้าพระสังฆราชาคณะถังกาแก้ว และราชาคณะถังกาชาติ ราชาคณะถังกาเดิม มหาชุมว่าที่คณะถังการามเมืองนครศรีธรรมราช ขอบอกปฏิบัติมายังท่านพระครูปลัดอนันตปิฎก สังฆปรินายกดิลกโลกาจารย์ ญาณมุนีศรีวิสุทธิอุดมบรมบพิตร สถิตย์ณวัดบางว้าใหญ่พระอารามหลวง ขอให้นำกราบทูลแด่สมเด็จพระ

TUDC 21/04/2563

พุทธองค์เจ้าให้ทราบ ด้วยจีนหนึ่ง (เห็นจะเป็นชื่อหนึ่ง) นายเรือถือตราลิขิตมาถึงข้าพเจ้าคณะลังกาแก้ว คณะลังกาชาติ ในลักษณะนั้นว่าสมเด็จพระพุทธองค์มีประสงค์ด้วยตำราพระราชพิธีตรุษ พระราชพิธีสารท สำหรับเมืองนครศรีธรรมราช (ตำราที่มี) แต่ก่อนนั้นหายเสียแล้ว แต่ว่าข้าพเจ้าคณะลังกาแก้วได้ทำการพิธีสืบมาจำได้มั่นคงว่า ฯลฯ (ความต่อไปในลิขิตพรรณนาลักษณะการพิธีตรุษดังจะปรากฏในตอนที่ ๓ ต่อไปข้างหน้า)

วิจารณ์ความในลิขิต

๑) คณะสงฆ์ในเมืองนครศรีธรรมราชมี ๔ คณะมาแต่โบราณล้วนรับอุปสมบทเป็นพระสงฆ์ลังกาวงศ์ แต่ต่างสมัยและต่างนิกายกันจึงได้เรียกชื่อต่างกันว่า คณะลังกาแก้ว คณะลังการาม คณะลังกาชาติ คณะลังกาเดิม เหตุใดจึงเรียกชื่ออย่างนั้น คณะอื่นยังไม่พบอธิบายแน่นอน แต่คณะลังกาแก้วนั้นมีหลักฐานทราบได้แน่ ว่าพระสงฆ์ต้นนิกายรับอุปสมบทต่อพระมหาเถรสังฆนายกในลังกาทวีปอันทรงนามว่าพระ "วันรัตนะ" มาแปลเป็นภาษาไทยว่า "ป่าแก้ว" จึงเรียกนามนิกายว่า "คณะลังกาป่าแก้ว" หรือ "คณะป่าแก้ว" แต่ชาวนครฯ มักเรียกตามสะดวกปากว่า "คณะลังกาแก้ว" หรือ "คณะกาแก้ว" ตามเรื่องตำนานว่าพระสงฆ์ลังกาคณะป่าแก้วมาตั้งในเมืองไทยที่หลังนิกายอื่น แต่ปฏิบัติเคร่งครัดในทางวิปัสสนาธุระผู้คนพากันเลื่อมใสมาก พระสงฆ์นิกายป่าแก้วเจริญรุ่งเรืองจนเป็นคณะใหญ่ในกรุงศรีอยุธยา เรียกว่าคณะใต้ พระมหาสังฆนายกนิกายนั้นเป็นที่

TUDC 21/04/2563

"สมเด็จพระวันรัตน" ตามนามพระมหาเถรผู้เป็นต้นวงศ์ ที่เมืองนครศรีธรรมราชพระสังฆราชาเจ้าคณะลังกา (ป่า) แก้วจึงได้เป็นที่สังฆนายก

๒) ที่ในลิขิตเรียกสมเด็จพระสังฆราชว่า "สมเด็จพระพุทธองค์" นั้น ถึงที่ในกรุงพวกพระสงฆ์บริวารและศานุศิษย์ก็เรียกเช่นนั้นมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ได้เคยเห็นจดหมายเหตุ เรียกคำบัญชาของสมเด็จพระสังฆราชว่า "พระพุทธฎีกา" ดูประกอบกันกับคำที่เรียกว่าพระพุทธองค์ แต่ที่เรียกกันตามแบบแผน เรียกว่า "สมเด็จพระสังฆราช" นอกจากลิขิตฉะบับนี้หาเคยพบหนังสืออื่นเรียกสมเด็จพระสังฆราชว่าพระพุทธองค์ไม่

๓) ชื่อพระครูปลัด เหตุใดจึงมีสร้อยยืดยาวยิ่งกว่าพระราชาคณะชั้นสามัญ และใช้คำยกย่องถึงเป็น "บรมบพิตร" ดูน่าพิศวง พระครูปลัดของสมเด็จพระราชาคณะตามแบบที่ใช้ในปัจจุบันนี้ก็ยังมีสร้อยยาวยิ่งกว่าชื่อพระราชาคณะ จะเป็นเพราะเหตุใดได้ค้นมานานแล้วยังไม่พบอธิบาย

TUDC 21/04/2563

ตอนที่ ๓

ว่าด้วยตำราพิธีตรุษเมืองนครศรีธรรมราช

การพิธีตรุษที่ทำณเมืองนครศรีธรรมราชผิดกับที่ทำในกรุงรัตนโกสินทร์นี้หลายอย่าง ข้อที่ผิดกันนี้เป็นมูลเหตุอันหนึ่งซึ่งชวนให้ข้าพเจ้าแต่งตำนานพิธีตรุษ เพราะเห็นว่าเมืองนครศรีธรรมราชได้แบบพระราชพิธีตรุษในกรุงศรีอยุธยาลงไปทำโดยตั้งใจจะเลียนให้เหมือน ไม่แก้ไขอย่างใดซึ่งสามารถจะทำได้ เพราะฉะนั้นตำราเมืองนคร ฯ น่าจะใกล้กับแบบที่ทำในกรุงศรีอยุธยา หรือถ้าว่าอีกอย่างหนึ่งตำราเมืองนคร ฯ เปรียบเหมือนเป็นชั้นหลานของแบบพิธีเดิมที่ไทยได้มาจากเมืองลังกา แต่แบบพระราชพิธีตรุษในกรุงเทพ ฯ ที่ตั้งตำราขึ้นเมื่อรัชชกาลที่ ๓ ได้เปลี่ยนแปลงต่างไปบ้าง เปรียบเหมือนเป็นชั้นเหลนของครุเดิมห่างออกไปอีกชั้นหนึ่ง จึงควรเอาแบบพิธีเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นตั้งพิจารณาหาเค้าพิธีตรุษของเดิมว่าจะเป็นอย่างไร

ตัวตำราพิธีตรุษเมืองนครศรีธรรมราช

เตรียมการก่อนทำพิธี

๑) "ถ้าเป็นผู้รั้งเมืองนั้นปลูกโรงพิธี (ที่) กลางเมือง ถ้าเป็นผู้ครองเมือง (และ) เป็นเจ้า ตั้งโรงพิธีที่ท้องพระโรง

๒) ครั้นถึงกำหนดเดือน ๔ แรม ๘ ค่ำ ออกขุนเสวกามาตย์ณกรมวังเบิกเอาด้ายดิบ ๑ ชั่ง ๑๐ ตำลึง ขี้ผึ้งหนัก ๒ ชั่งไทยไปส่ง

TUDC 21/04/2563

คณะ (ลัง) กาแก้ว ๒ ชั่ง (ที่ถูกเห็นจะว่าทั้ง ๒ สิ่ง) ให้ชั่งชันสูตรดูถูกต้องตามตำราแล้วให้รับไว้ จึงให้ทำมงคลจักร (คือมงคลสวมศีรษะ) สำหรับกรมการผู้ใหญ่ผู้น้อยวันละ ๒๐๐ ทั้ง ๓ วัน (รวม) เป็นมงคลจักร (ที่คณะกาแก้วทำ) ๖๐๐ พระยาอุไทยธรรมทำมงคลย่นถวาย (เจ้านาย) ฝ่ายหน้าฝ่ายในถ้วน (ทุกองค์) ทั้ง ๓ วัน จึงคณะกาแก้วทำมงคลสูตร (คือ สายสิญจน์) สำหรับจะชักในโรงพิธีและชัก (ควบ) กับ (หญ้า) คาเพื่อวงรอบพระราชวัง

๓) ครั้นถึงวันแรม ๙ ค่ำเจ้าคณะ (ลัง) กาแก้ว ปลัด (รอง) ปลัด วินัยธร คู่สวด พร้อมกันพื้นเทียนชัยยาว ๓ ศอกคืบ ไส้เทียนชัยด้าย ๓๐๙ เส้น (สำเร็จ) ดีแล้วพื้นกลมแล้วตั้งไว้ (ณ) ที่ควร

๔) ครั้นถึงแรม ๑๑ ค่ำ นิมนต์พระพุทธสิหิงค์ (อันเป็นพระพุทธรูป) สำหรับเมืองมาตั้งณโรงพิธี และชีพ่อพราหมณ์พนักงาน (ทำการพิธีทางไสยศาสตร์) ตั้งกุณฑ์พิธีหลังเตียง (ที่สำหรับ) พระสงฆ์นั่งสวด วงม่านรอบ (ที่ทำพิธีพราหมณ์) ทำการตามตำราไสยศาสตร์ (ในวันนั้น) ชำระละอองพระบาทเจ้าแผ่นดินให้สิ้นมลทินอุบัทวทั้งปวงด้วย

วิจารณ์ตอนเตรียมการ

ในตำราพิธีตรุษเมืองนคร ฯ มีที่สังเกตได้หลายแห่ง ว่าเป็นตำรามีขึ้นเมื่อเจ้านคร ฯ ตั้งตัวเป็นพระเจ้าแผ่นดินเป็นต้น แต่เรียกเจ้านคร ฯ ว่า "เจ้าแผ่นดิน" หรือ "พระเจ้าแผ่นดิน" ชื่อขุนนางก็ตั้งอย่างทำเนียบในกรุง ฯ ยกตัวอย่างดัง "พระยาอุไทยธรรม" ในตอน

TUDC 21/04/2563

เตรียมการนี้ ตำแหน่งพระยาอุไทยธรรมตามทำเนียบในกรุง ฯ เป็นเจ้ากรมภูษามาลา เป็นขุนนางผู้ใหญ่ชั้นมนตรีถือศักดินา ๕๐๐๐ การทำมงคลย่นเครื่องต้นและทูลถวายเจ้านายทรงเป็นพนักงานกรมภูษามาลาทำ จึงตกอยู่ในหน้าที่ของพระยาอุไทยธรรม ต่อไปข้างหน้าก็ยังมีชื่อข้าราชการในกรุง ฯ ที่เจ้านคร ฯ เอาไปตั้งขุนนางเมืองนคร ฯ อีกหลายแห่ง

พิธีตั้งน้ำวงด้าย

๕) "วันแรม ๑๑ ค่ำนั้น เวลาบ่ายแล้ว ๓ โมง ตำรวจใหญ่เอาคานหามและเครื่องแห่ฆ้องกลองไปรับน้ำปากนาคราช ซึ่ง (พวก) หัวเมืองเอามาเตรียมไว้ที่ประตูท่าช้ แห่มาถึงโรงพิธีแล้ว แล้ว (ราช) บัณฑิตไปรับเทียนชัยและหนังสือสวด (ภาณวาร ธรรมจักรและมหาสมัย ที่คณะกาแก้ว กรม) นครบาลตั้งแห่ฆ้องกลอง (มีค่แห่) เดินประสานมือเป็นคู่ ๆ พระกลดพระเจ้าแผ่นดินกั้นเทียนชัย ราชาคณะกาแก้วนำพระสงฆ์ในคณะนั้น ไปด้วยเทียนชัยมิได้คลาดไกลไปได้

๖) ในวัน (แรม ๑๑ ค่ำเวลาบ่าย) นั้น กรมการผู้ใหญ่ผู้น้อยนุ่งผ้าสองปักลายถมสวมเสื้อเข้าเฝ้าพร้อมกันสิ้นทั้งนั้นมิได้ขาดได้ ให้ตรวจตรากันให้พร้อม ครั้นราชบัณฑิตรับเทียนชัยนั่ง (? ตั้ง) ใกล้กระโจมเทียนแล้ว ท่านเจ้าแผ่นดินทรงภูษาขาวนั่งถ้า (นั่งคอยท่าอยู่ครั้นเทียนมาถึง) จึงตรัสว่า "ผู้เป็นเจ้าเอาเทียนเข้ากระโจมเถิด" (ขณะนั้น) จึงชาวพนักงานประโคมพิณพาทย์ฆ้องชัยแตรสังข์ขึ้นพร้อมกันแล้ว จึง (ราชา) คณะกาแก้วเอาเทียนเข้ากระโจมให้ราชบัณฑิตพนักงานผูกไว้ ดีแล้ว จึง (ราชา) คณะกาแก้วเรียก พระครูปลัด

TUDC 21/04/2563

พระครูรอง พระ (ครู) วินัยธร ให้ (ช่วยกัน) ผูกมงคล (สูตรสาย สิญจน์เส้น ๑) ที่ฐานพระพุทธสิหิงค์ เวียนไปเบื้องขวา ๓ รอบ (แล้ว เอาสายสิญจน์อีกเส้น ๑) ให้ผูกเบื้องบนเพดาน (เตียงมณฑล) ๓ รอบ เล่า แล้วให้ชักมงคล (สูตร ๒ เส้นนั้น) ทบกันเป็นเส้นเดียวพันกัน แล้วชักมาที่วอกระโจมเทียน (ชัย) เนื่องไปผูกกับเตียงหนังสือซึ่งสวด แล้วชักมงคลสูตร (เส้น) ขวาไป (ถึง) สุดพะนักพระสงฆ์สวด (มนต์ นั่ง) ฝ่ายขวา แล้วม้วน (เป็นกลุ่ม) ตั้งไว้ที่ควร แล้วชักมงคล(สูตร เส้นซ้าย) ทบเหมือนตั้งฝ่ายขวาไปสุดพะนักพระสงฆ์สวด (มนต์นั่ง) ฝ่ายซ้ายแล้วม้วนไว้ดังก่อน แล้วชักมงคล (สูตร อีกเส้น ๑ สำหรับ) เจ้าแผ่นดิน ยาวแต่ (พอ) สมควร ผูกมงคลจักรไว้อันหนึ่งสำหรับจะ ทรงฟังสวด แล้วม้วนไว้ณที่ควร แล้ววงมงคล (สูตรสายนั้นเอง) รอบหม้อน้ำ ๑๒ หม้อ (อันมี) เทียน ๑๒ เล่ม (และกลุ่มคา สำหรับประ น้ำมนต์) และ (วงต่อไปถึง) เครื่องสรรพศาสตราวุธและของวิเศษทั้ง ปวง อันตั้งไว้ข้างเตียงพระพุทธสิหิงค์เพื่อจะให้จำเริญ ชักมงคลเวียน ไปให้ถ้วน ๓ รอบแล้ว และพื้นเสาตั้งขึ้นไป (ต่อกับสายมงคลสูตรพื้น กับหญ้าคาข้างนอกท้องพระโรงชัก) เวียนไปอุดร (จนรอบวัง และใน เวลาพระสงฆ์วงสายมงคลสูตรนั้น) จึงคณะกาแก้วชักพระสงฆ์ทั้งนั้น สวด (คำขัดตำนานพระปริตรัตนสูตร) ว่า ปณิธานโต ปฏฺฐาย ฯลฯ ปริตฺตนฺตมฺภณามเห (แล้วสวดคาถา ทุกฺขปฺปตฺตา ฉะเพาะ ๒ บาท ข้างท้ายแต่) สพฺเพ พุทฺธา พลปฺปตฺตา ฯลฯ รกฺขํ พนฺธามิ สพฺพโส สวดแต่ สพฺเพ พุทฺธา (๒ บาทนี้) ซ้ำไปกว่าจะชักเงื่อนมงคล (สูตร)

TUDC 21/04/2563

ประสมถึงกันแล้วจึงหยุด แล้วราชาคณะกาแก้วกับพระสงฆ์ทั้งนั้นกลับวัด"

วิจารณ์พิธีตั้งน้ำวงด้าย

คำว่า "พระกลดพระเจ้าแผ่นดิน" เอาไปใช้ที่เมืองนครฯ ก็หมายว่า เป็นเครื่องราชูปโภค และคำว่า "ตำรวจใหญ่" นั้นก็เอาแบบในกรุงไปตั้ง เหมือนอย่างกรมตำรวจใหญ่ซึ่งพระอินทรเทพเป็นเจ้ากรม กรม๑ พระพิเรนทรเทพเป็นเจ้ากรม กรม๑

การที่เอา "น้ำปากนาคราช" เห็นจะเป็นน้ำพุที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์มาใช้ทำน้ำมนต์พิธีตรุษนั้น ก็คงอนุโลมไปจากแบบในกรุงที่ใช้น้ำ ๔ สระเมืองสุพรรณทำน้ำมนต์ในการพระราชพิธี แบบเดิมกรมการเมืองสุพรรณคงตักน้ำ ๔ สระเข้ามาส่งถึงพระนครและมีการแห่น้ำนั้นแต่ท่าประตูชัยเข้าไปยังที่ทำพิธีในพระราชวัง

อนึ่งในการวงสาย (สิญจน์) มงคลสูตรว่าวง "เตียงหนังสือพระสวด" นั้น อธิบายแบบเดิมว่าพระที่ขึ้นนั่งสวดบนเตียง ๔ องค์สวดปากเปล่ามีเตียงตั้งหนังสืออีก ๑ ต่างหาก สำหรับพระผู้นั่งปรกกำกับอ่านหนังสือสอบทานการสวด ที่พระสวด ๔ องค์อ่านหนังสือเองเป็นประเพณีเกิดขึ้นต่อภายหลัง

อนึ่งพึงสังเกตว่าวันทำพิธีตั้งน้ำวงด้ายไม่มีการที่พระสงฆ์สวดมนต์เย็น

พิธีตรุษ (ก่อนวันยิงอาฏานา)

๑) "ครั้นแรม ๑๒ ค่ำ เพลาเช้าใกล้รุ่งเสนากรมการนุ่งสอง

TUDC 21/04/2563

หอสมุดวัดบวรนิเวศวิหาร

ปักขาว และราชาคณะทั้ง ๔ และพระสงฆ์ในคณะทั้งปวงพร้อมด้วยพระเจ้าแผ่นดิน (ประชุมกันณที่ทำพิธี) พระเจ้าแผ่นดินถือเทียนชะนวนเข้าไปนั่งใกล้กระโจม ด้วยจะทรงจุดเทียนชัยแต่ย่ำรุ่งแล้วยังมิทันเห็นดวงพระอาทิตย์ก่อน จึ่ง (ราชา) คณะกาแก้วยืนอยู่ใกล้กระโจมเทียน (ชัย) จึ่งให้เจ้าพนักงานประโคมพิณพาทย์ฆ้องกลองชัยแตรสังข์พร้อมกัน แล้ว (ราชา) คณะกาแก้วจึ่ง (ว่านำ) เตือนให้เจ้าแผ่นดินบริกรรมพระคาถาดังนี้

"พุทฺโธ สพฺพญฺญุตญฺญาโณ ธมฺโม โลกุตฺตโร วโร
สงฺโฆ มคฺคผลฏฺโฐ จ อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ
เอเตสํ อานุภาเวน อนฺตรายํ วินสฺสติ" นี้

ไปกว่า (เจ้าแผ่นดิน) จะจุดเทียนชัยติด (ราชา) คณะกาแก้วก็ว่าไปด้วย ครั้นเทียนชัยติดแล้วมานั่งที่ และสังฆการีอาราธนาทรงศีล ๕ ประการแล้ว (ราชา) คณะกาแก้วถวายพรพระ ครั้นจบแล้วพราหมณ์เอาใบโพธิ์ใบ ๑ ใบเดื่อวัว ๑ ใบกะเหว็ยนดง ๑ ใบม่วง ๑ ใบเงิน ๑ ใบทอง ๑ หญ้าพานงู ๑ ใบคา ๑ เรียกชื่อ (รวมกัน) ว่าใบสัมฤทธิ์ใส่พานให้ชาววังเข้าไปถวาย และเจ้าเมืองจบพระหัตถ์ตั้งอธิษฐานว่าขอให้รำงับภัยอันตรายทั้งปวง แล้วชาววังให้แก่พราหมณ์เอาไปบูชาคุณฑ์ แล้วพราหมณ์จึ่งถวายน้ำสังข์ทั้ง ๓ เพลาเช้าเหมือนกัน (ทุกวัน) แล้วราชาคณะกาแก้วกลับไปวัด ไว้แต่ (พระครู) ปลัดองค์ ๑ ให้นั่ง (ปรก) กำกับพระสงฆ์ (คู่สวด) ๔ องค์ (ขึ้นเตียง) สวดภาณวาร (ภาณตน) ไปเท่าถึง "เกสา โลมา" จบ หยุดฉันจังหันเช้า

TUDC 21/04/2563

แล้วจึงสวด (ต่อ) ไปเท่าเพลาเที่ยงจบไปถึง "เย สตฺตสารา ฯลฯ อปฺปเมยฺเยติ" จบ (ภาณสาม) แล้วกลับมาวัด จึงคู่สวดคณะกาชาติฉันเพลแล้วสวด (ภาณ) แต่ต้นไปเท่าถึงเพลาบ่าย"

๒) "พอ (บ่าย) ได้ ๔ โมงจึงราชาคณะทั้ง ๔ องค์และพระสงฆ์ (ถานานุกรมกับ) คู่สวด ทั้งจตุสดมภ์กรมการพร้อมด้วยเจ้าแผ่นดิน (ประชุมกันณที่ทำพิธี) เจ้าแผ่นดินถวายนมัสการแล้วจึงจุดเทียนบูชา แล้วจึงให้จุด (เทียนที่ติดปาก) หม้อน้ำทั้ง ๑๒ เล่ม ราชาคณะกาแก้ว ยืนมงคลจักรซึ่งผูกมงคลสูตรให้เจ้าแผ่นดินสวมเกล้า แล้วจึงส่ง (กลุ่มสายสิญจน์) มงคลสูตรอันม้วนไว้ทั้งซ้ายขวา ให้พระสงฆ์ชักไป (จน) สุดพะนักพระสงฆ์สวดซ้ายขวา จึงสังฆการีอาราธนารับศีล ๕ แล้ว (ราชา) คณะกาแก้วตั้ง (ขัด) ตำนานสวดสูตรปริตไปลงจบ เมื่อถึง "นกฺขตฺตยกฺขภูตานํ ฯลฯ เตสํ อุปทฺทเว" สามทีแล้วหยุด

(อนึ่ง เมื่อก่อนสวดมนต์นั้น) ราชาคณะกาแก้วรดน้ำพุทธมนต์ ในมงคลจักร (ทั้งปวง) ส่งมงคลย่นให้พระ (ยา) อุไทยธรรมถวาย (เจ้านาย) และชาววังเอามงคลจักรแจกเสนาบดีผู้ใหญ่ผู้น้อย (สวดมนต์แล้ว) ราชาคณะและพระสงฆ์กลับมาวัด"

๓) "รุ่งขึ้นเช้าเป็นวันเดือน ๔ แรม ๑๓ ค่ำ (ราชา) คณะกาแก้ว เข้าไปในโรงพิธีกับด้วยพระครูปลัด พระครูรอง พระครูวินัยธร แต่เช้าอีกเล่า ชักมงคลสูตรแล้วถวายศีล ๕ (เจ้าแผ่นดิน) แล้วสวดถวายพรพระจบแล้วกลับมายังวัด (ไม่มีเลี้ยงพระ) ยังแต่คู่สวด ๆ แต่ต้น (ภาณวาร) ไปถึง "เกสา โลมา ฯลฯ ฤมตฺถงฺคนฺติ" แล้วลงฉัน

TUDC 21/04/2563

เช้า แล้วขึ้นสวดต่อไปเท่าถึงเที่ยงจบ (ภาณสาม) กลับวัด (เหมือนวันหลัง) จึงคู่สวดคณะกาชาติฉันเพลแล้วขึ้นสวด (ภาณวาร) แต่ต้นไปเพลาบ่าย ๔ โมงพอจบ (จบภาณสาม) ถึง "อปฺปเมยฺเยติ"

"(เพลาบ่าย ๔ โมง) จึงราชาคณะกาแก้ว ราชาคณะกาชาติ ราชาคณะกาเดิม ราชาคณะการาม แล้ว (และ) พวกพระสงฆ์ทั้งปวง และกรมการทั้งปวงพร้อมด้วยเจ้าแผ่นดิน (ประชุมพร้อมกันณที่ทำพิธี) เจ้าแผ่นดินทรงศีล ๕ (วันนี้เปลี่ยนตัวเป็น) ราชาคณะกาชาติให้ศีล แล้วตั้ง (ขัด) ตำนานสวดพระปริตไปจนจบ ราชาคณะกาแก้วรดน้ำพุทธมนต์ในมหามงคลทั้งปวงและแจกไปดังวันหลัง แล้วกลับมายังอาราม พระคู่สวดคณะกาเดิมสวด (ภาณวาร) แต่เพลาค่ำนั้นไปเท่าถึงเที่ยงคืนจบ คู่สวดคณะการามสวดแต่เที่ยงคืนนั้นไปถึงรุ่งจึงจบตติยภาณวาร ๒ รอบ"

วิจารณ์พิธีตรุษ ก่อนวันยิงอาฏานา

เมื่อจะจุดเทียนชัย ที่ในตำราว่า พระราชาคณะลังกาแก้วจึง "เตือน" ให้พระเจ้าแผ่นดินบริกรรมคาถาสำหรับจุดเทียนชัย และราชาคณะลังกาแก้วก็ว่าไปด้วย ดังนี้ พิเคราะห์ความดูหมายว่าถ้าพระเจ้าแผ่นดินทรงจำคาถานั้นไม่ได้ พระราชาคณะลังกาแก้วก็ว่านำ เหมือนเช่นนำสวดเดินเทียนวิสาขะบูชา ถ้าทรงจำได้พระราชาคณะลังกาแก้วก็เป็นแต่ว่าตามไปป้องกันอักขระวิบัติ

ลักษณะพระสงฆ์สวดมนต์ในตำรานี้ ที่ว่าพระราชาคณะลังกาแก้ว "ตั้งตำนานสวดสูตรปริต" หมายความว่าพระเถระผู้เป็นหัวหน้า

TUDC 21/04/2563

นำสงฆ์เป็นผู้จัดตำนานเอง เป็นแบบสวดแต่โบราณเหมือนกันทั้งในกรุง ฯ และหัวเมือง

อนึ่งที่ตรงว่าด้วยแจกมงคลพึงเห็นได้ว่าบรรดาผู้ที่เข้าในพิธีตรุษนับแต่พระเจ้าแผ่นดินเป็นต้น สวมมงคลในเวลาพึงสวดมนต์ตอนเย็นด้วยกันหมดทั้ง ๓ วัน

ทำพิธีตรุษที่เมืองนครศรีธรรมราช พระสงฆ์คณะลังกาแก้วเป็นแม่การแต่คณะเดียว ตั้งแต่พ้นเทียนชัย เข้ากระบวนเทียนชัยตั้งน้ำวงด้าย และเข้าไปสวดถวายพรพระเวลาเช้าในวันแรม ๑๒ และ ๑๓ ค่ำ การพิธีตอนเช้าพระสงฆ์คณะอื่นหามีกิจเกี่ยวข้องไม่ มีการประชุมพระสงฆ์ทุกคณะแต่เมื่อจุดเทียนชัย กับสวดมนต์เวลาเย็นทุกวัน และมีพระค่สวด ๓ คณะมาสมทบกับคณะกาแก้วสวดท้องภาณและอาฏานาฏิยสูตร ข้อนี้ไม่ตรงกับในกรุง ฯ เพราะที่เมืองนคร ฯ เห็นจะมีแต่พระราชาคณะลังกาแก้วที่ทำพิธีตรุษได้

พิธีตรุษ (วันยิงอาฏานา)

๔) "รุ่งขึ้นเช้าวันเดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ ราชาคณะกาแก้ว (พระครู) ปลัด (พระครู) รอง (พระครู) วินัยธร (ฉะเพาะคณะกาแก้ว) พร้อมกันณโรงพิธี สังฆการีประเคนเภสัช ซอง ๑ เทียนเล่ม ๑ ติดปัจจัย ๓ สลึง (ราชา) คณะกาแก้วทรงไตร (ใหม่) ครบแล้วถือเอาซอง (เภสัช) กับมงคลสูตรสายขวาบ่ายหน้าต่อพระ-พุทธสิหิงค์ แล้วอุประกาศเทวดาเป็นคำสัญญาว่า เทวดาอันอยู่ใน

TUDC 21/04/2563

เมืองขึ้นซ้ายขวาทั้งปวงนั้น (จง) ชวนกันมาเมื่อเพลาค่ำวันนี้ให้ได้ จะขับผียักษ์มิจฉาทิฏฐิให้หนีออกไปนอกจักรวาฬ เทวดาอย่าลืมนะ แล้วว่าคาถาสังสกฤตดังนี้ ว่านะโม ๓ ทีแล้วจึงว่าบาลี ดังนี้ ขึ้นว่า อวตุ ทุลุ ลสฺสวกฺกพคุณฺณเพเทยฺย ฯลฯ นุหุลฺลวาวิยยุตฺเยติ อันนี้ บ่าวเทวดาแต่เช้า ครั้นบ่าวเทวดาดังนี้แล้ว (ราชาคณะกาแก้ว) มานั่งที่ถวาย (ชัก) มงคลแล้วให้ศีล ๕ สวดถวายพรพระแล้วกลับมาวัด ยังแต่คู่สวด (ภาณวาร)"

"ครั้นเพลาบ่าย ๔ โมง ราชาคณะและพระสงฆ์ไปพร้อมกันทั้ง ๔ คณะ (ราชาคณะ) กาเดิมให้ศีล ๕ แล้ว ตั้งตำนานสวดพระปริต จบแล้วถวายน้ำอัฐบานแก่พระสงฆ์"

"(การถวายน้ำอัฐบานเวลาบ่าย) และเลี้ยงอาหารพระคู่สวดเช้าเพลทั้ง ๓ วันตกพนักงานเจ้าเมือง"

"(วันแรม ๑๔ ค่ำนั้น) และตำรวจปลูกศาล ๕ ชั้น (ที่) หน้าโรงพระ (ราช) พิธี (มี) ผ้าขาววงศาลผืนหนึ่งครบด้วยธูปเทียนขนมเครื่องมัจฉมังสาสุราสำหรับบูชาเทวดาเตรียมไว้ ฝ่ายจตุสดมภ์ (กรม) เมือง วัง คลัง นา รับ (แต่ง) เทวดากรมละคน (คือ) จัดเด็ก (ชาย) อายุ ๑๑ ปี ๑๒ ปีนุ่งผ้าขาวใส่ลอมพอกทรงสร้อยสังวาล (ทำ) ด้วยด้ายแดงด้ายขาว ทำเพศอย่างเทวดา ๔ คนเตรียมไว้ (อนึ่งเตรียม) นางผีมดคนทรงอยู่แค่หัวเมืองซ้ายขวา ๔ คน (มี) ด้ายคนละเข็ด ขวดน้ำมัน ๓ ขวด เหล้าขวด ๑ ข้าวสาร ๓ ทะนาน

TUDC 21/04/2563

หมากพลูเครื่องกิน เงินคนละ ๒ สลึง เบี้ย (คนละ) ๓๓๓ เบี้ย ใส่กระทายให้แก่ผู้มดคนทรงเตรียมไว้"

"(อนึ่ง) ราชบัณฑิตเอาใบตาลแต่ ๒ กลีบ ๓ กลีบเขียนตระบองเพ็ชรด้วยดินสอดำ (เขียน) ทั้ง ๓ วันเตรียมไว้จงมาก เขียนดังนี้

สพฺเพ เทวา ปิสาเจว อาหวกาทโยปิจ
ขคฺคํ ตาลปตฺตํ ทิสฺวา สพฺเพ ยกฺขา ปลายนฺติ

"(อนึ่ง) ราชบัณฑิตทำธงสามชายด้วยกระดาษขาวยาวศอก ๓ คืบ (ธง) ยาวศอกคืบ เขียนธงนั้นว่า "ท้าวธตรฐด้านบูรพา" (ธง) ๓ "ท้าววิรุฬหกด้านทักษิณ" (ธง) ๓ "ท้าววิรูปักขด้านปัศจิม" (ธง) ๓ "ท้าวกุเวรราชด้านอุดร" (ธง) ๓ ทั้ง ๔ ธงเตรียมไว้"

"ครั้นย่ำค่ำแล้ว คู่สวดคณะกาเดิมขึ้นสวด (ภาณวารแต่ต้น) ไปจนถึง ธชัคคปริต แล้วลงเสียง คู่สวดคณะการามขึ้นสวดไปจนถึง อิสิคิลิ ไปหยุดลง อปฺปเมยฺเยติ ครั้นถึงมัชฌิมยามราชบัณฑิตและกรมนครบาลนำเด็ก ๔ คนอันแต่งไว้ต่างเทวดาเข้าไป (ยัง) สถานพระเสื้อเมือง ปักธง ๔ อันซึ่งแต่งไว้นั้นเรียงคันฉะเพาะ (หน้า) พระเสื้อเมือง และบูชา (ด้วย) มัจฉมังสำธูปเทียนเข้าตอกดอกไม้ แล้วให้เด็ก ๔ คนนั้นเข้าไปหยิบเอาคันธงคนละคัน เด็กคนใดได้เลข ๑ ให้เดินก่อน ได้เลข ๒ เลข ๓ เลข ๔ เป็นอันดับให้เดินเรียงกัน (มี) เทียน ๔ เล่มปิด (ติด) คันธง (ต้องระวังเพลิงเทียนกับชายธง) อย่าให้ (ไหม้) เป็นอันตรายได้ ให้กรมพระนครบาลแห่นำ (เด็ก ๔ คน) เข้ามายืนที่ข้างศาล (ซึ่งปลูกไว้หน้าโรงพิธี) ตามทิศ (ของเทวดา

TUDC 21/04/2563

ก่อน แล้วให้) สมมตเทวดานั่งเรียงกัน พระ (ครู) วินัยธร ออก (จากโรงพิธี) มาให้ศีล ๕ แก่เทวดา และ (ให้) จตุสดมภ์รับศีลแทนเทวดา แล้วนครบาลถามผีมด (ซึ่งเรียกตัวมายังศาลทั้ง ๔ คน) ว่าปีนี้เจ้าเมืองกรมการราชฐานบ้านเมืองจะเป็นประการใด แม่มดให้การต่างเทวดาสำเร็จแล้ว จึง (ราช) บัณฑิต (บริกรรม) เชิญเทวดาทิศปริถิว (ปรถวี?) และพระภูมิด้วยคาถา ครั้นเชิญพระภูมิและเชิญปริถิวให้มารับเอาเครื่องบูชาณศาลแล้ว (ราช) บัณฑิตนำเทวดาขึ้นยังโรงพิธี นั่งยอง ๆ ประนมมือฉะเพาะเจ้าคณะกาแก้วให้เทวดานั่งเบื้องหลัง (ราช) บัณฑิต (เวลานี้) เรียกผ้าขาวตรา (พับ) ๓ ยาว ๔๐ ศอก (สำเนาบางฉะบับว่า ๔ ศอก) เงิน ๒ บาท ขอดชายผ้า กับหมากพลูซองหนึ่ง ๒๐ คำ (มาทอด) ให้ (ราชาคณะกาแก้ว) ยืนบนผ้าขาวอันแต่งไว้บ่ายหน้าต่อ (ราช) บัณฑิต ราชบัณฑิต (ก็) ได้พระราชทานผ้าขาวคู่หนึ่งเงิน ๒ บาท (ราชบัณฑิตเป็นผู้) ขานต่างเทวดา"

"(ราชา) คณะกาแก้วปราสัยเทวดาว่า "โภนฺโต เทวสงฺฆา ดูกรเทพนิกรคนธรรพ์ทั้งหลายอันมาในมณฑลการสถานที่นี้ เป็นอาทิคฤาท้าวธตรฐราชบพิตร อันสถิตอยู่ในบูรพาทิศ หนึ่งคฤาท้าววิรุฬหกบพิตรอันสถิตในทักษิณทิศ หนึ่งคฤาท้าววิรุฬปักข์บพิตรอันสถิตในปัจฉิมทิศ หนึ่งคฤาท้าวกุเวรุราชบพิตรอันสถิตอยู่ในอุดรทิศ แลสมเด็จบพิตรท่านทั้ง ๔ มาสถานที่นี้แล้ว ยังได้รับเอาศีลสมเด็จพระรรสเพ็ชญ์พุทธเจ้าอันชอบปัญจางคิกแลอัษฎางคิกศีลแล้วแลฤา

TUDC 21/04/2563

จึ่ง (ราช) บัณฑิตรับว่า อุกาสะ ข้าพระพุทธเจ้าท่านท้าวทั้ง ๔ มาสู่สถานที่นี้แล้ว ได้รับเอาศีลพระพุทธเจ้าอันมีองค์ ๕ องค์ ๘ ประการแล้วแล

(ราชา) คณะกาแก้วว่า ผิว่าบพิตรท่านเท้าทั้ง ๔ มารับเอาศีลพระพุทธเจ้าแล้วไซร้ จงบพิตรทั้ง ๔ มาตั้งโสตรประสาททั้งสองมารองรับเอารสพระธรรมแห่งเรา ผู้จะบันเทาทุกข์สัตว์อุปทวะวิวาทาการให้จำเริญ อายุ วรรณ สุข พละ ยืนโยค นิรโศกนิรันตรายหายจากทุกข์สุขศิริสวัสดิ์ จงบังเกิดมีแก่ท่านทั้งหลายจงทุกประการ อนึ่งโสดผิเทพยดาหมู่ใดถือสัมมาทิฏฐิโดยพุทธโอวาท แลเทพยดาผู้มีอำนาจนั้นจงตั้งโสตรประสาททั้งสองมารองรับเอารสธรรม อันชื่อธรรมจักรแลพระมหาสมัยสูตรในราตรีภาคนี้แล้ว แลจงมาพิทักษ์รักษามหาราชอันมีนามประกาศประกาศิต สมเด็จพระบรมพิตรพระเจ้าขัตติยราชนิคมสมมุติมไหศวรรย์ ผ่านขันธเสมาพระนครศรีธรรมราช แลราชมเหษีแลราชบุตรบุตรีมุขมนตรีราษฎร แลประชาราษฎรทั้งปวงให้สดดถดถอยหายจากโรคาพยาธิอุบาทว์ทั้งจัญไรภัยทุกข์ทุกสิ่งแล้ว จงมาบริรักษาให้จำเริญ อายุ วรรณ สุข พละ ยืนโยค แล้วจงรักษาซึ่งอุปโภคคฤๅช้างม้าข้าทาษหญิงชายเงินทอง (ทั้ง) หลายอีกนพรัตน์ อย่าให้มีอุปัทวะสักประการ อนึ่งโสดคฤๅท้าววัสวลาหก จงให้ฝนตกชอบระบอบกา นิวารนะโรคอุปัทวะโศกสร้อยฝูงสัตว์อันมีวรทุกสิ่งนั้น ผิเทพยดาหมู่ใดอันถือมิจฉาทิฏฐินอกพุทธโอวาท บมิอาจที่จะรักษามหาราชอันมีนามประกาศประกาศิต สมเด็จบรมบพิตรพระเจ้าขัตติยราช

TUDC 21/04/2563

นิคมสมมุติมไหศวรรย์ผ่านขันธเสมาพระนครศรีธรรมราชแลราชอัครมเหษีแลราชบุตรบุตรีมุขมนตรีกวีชาติแลประชาราษฎรทั้งหลายมิได้ไซร้ เทพยดาหมู่นั้นจงเร่งฟอกฟักหลีกออกไปอยู่ชั้นนอกกำแพงจักรวาฬจงพลัน ๆ อย่าให้ทันพระสงฆ์สวดอาฏานาฏิยสูตร อันท้าวเวสสวัณไพศรพณ์มหาราช หากอาราธนาแต่สมเด็จพระสรรเพ็ชญ์พุทธเป็นเจ้าไว้เพื่อจะให้สำทับขับภูตผีปีศาจชาติฝูงยักษ์ คนธรรพ์กุมภัณฑ์นาคนิกรสัตว์โดยพระสรรเพ็ชญ์พุทธเจ้าบันฑูรไว้ว่าดังนี้"

"ถ้าและนามเจ้าเมืองประการใดให้แปลงตามชื่อ และ (ราชา) คณะกาแก้วจึงถามเทวดาด้วยพระคาถาดังนี้

(พระราชาคณะกาแก้วถามว่า) เทวตาอาราธนาวตฺตกิโยอาวุยฺย

(ราช) บัณฑิตรับว่า อวิตินฺทฺรีสิตินนฺน

ถามกัน (ซ้ำ) ๓ ที รับกันคนละ ๓ ที แล (ราชา) คณะกาแก้วถามอีกเล่า

(ราชาคณะกาแก้วถามว่า) เทโวอาวุยฺย

(ราช) บัณฑิตรับว่า อามาจฺจเทวิโยสหปริวาราพยุตตเสกิ

(ถามและ) รับกันกับ (ราช) บัณฑิตคนละ ๓ ทีอีกเล่า แล้ว (ราชา) คณะกาแก้วจึงว่าพระคาถาเรียกเทวดากำพูฉัตรให้มาช่วยกันขับผียักษ์ผีมิจฉาทิฏฐิดังนี้สืบไปเล่า (ต่อนี้ว่าคำภาษาสิงหพสังสกฤตขึ้นว่า) เมตฺตยนฺทิวสฺสุวุ ฯลฯ เทสนาวรหํเส เอตฺตลูวุํ (ว่าบทนี้ซ้ำ) ๓ ที มหาสํฆยวหํเส (ซ้ำ) ๓ ที วาปีรุวาวุตฺตา นรเสกุกพณุโณ

TUDC 21/04/2563

สปฺโปหรนวณฺโณ นรกตฺตุรณฺโณ มณฺโฑมราตรีเยหิ สิตฺตพณฺโณ อสิยฺยยุตฺตุ รุจฺจสํฆสฺส (ซ้ำ) ๓ ที"

"(เมื่อประกาศแล้ว) จึงนำเอาเทวดาไปพึ่งสวด แต่งบัด ๆ ละ ๓ ชั้นสำหรับ (บูชา) พระธรรมจักร ๓ พระสมัย ๓ ผ้าขาวยาว ๖ ศอก รอง (หนังสือสวด) พระธรรมจักรผืน ๓ รอง (หนังสือสวด) พระสมัยผืน ๓ (ผ้าขาว ๒ ผืนนั้น) ได้แก่พระสงฆ์คู่สวดพระสมัยและพระธรรมจักร คู่สวดคณะกาแก้วสวดพระธรรมจักร ครั้นจบแล้วคู่สวดคณะกาชาติสวดพระสมัยให้เทวดาฟังอีกเล่า ครั้นจบพระสมัยสูตรแล้ว (พระ) คู่สวดคณะกาแก้วขึ้นสวดภาณยักษ์ แต่ เอวมฺเม สุตํ เอกํ สมยํ ภควา ราชคเห วิหรติ คิชฺฌกูเฏ ปพฺพเต อถโข จตฺตาโร มหาราชา ฯลฯ ไปหยุดเมื่อถึง วิปสฺสิ และเทวดาทั้ง ๔ บ่ายหน้ามาฉะเพาะพระสงฆ์ (หมู่ใหญ่) พระสงฆ์สวด ภวตุ สพฺพมงฺคลํ ฯลฯ สพฺพพุทฺธานุภาเวน สพฺพธมฺมานุภาเวน สพฺพสงฺฆานุภาเวน ฯลฯ ภวนฺตุ เต แล้ว (ราช) บัณฑิตเอาตระบองเพ็ชรอันเขียน (คาถา) ไว้ส่งให้แก่เทวดา (เทวดา) รับเอาตระบองเพ็ชรคำราม (ลงมา) ไล่ผีมดออกจากพระราชวัง (ขณะนั้นราชา) คณะกาแก้วตีระฆังวงเดือนเหม่ง ๆ พระสงฆ์ (คู่สวด) สวดวิปสฺสิ ขึ้นเสียงคำรามคำรนปืบประเปรี้ยง ให้ยิงปืนใหญ่และปืนน้อย (ที่) ท้องสนามและประตูเมืองทั้ง ๙ ประตู ได้ยินเสียงระฆังที่ใดให้ยิงปืนที่นั้นตราบเท่าถึงเพลารุ่ง (รวม) เป็น ๓๒ ครั้ง และจังหวะตีระฆังวงเดือนนั้น (ตี) เมื่อ (สวด) ถึง วิปสฺสิสฺส นมตฺถุ (ครั้ง) ๓ (เมื่อสวดถึง)

TUDC 21/04/2563

ปจฺจาราตสฺส ราชิโน (ครั้ง) ๓ (เมื่อสวดถึง) ตญฺเจว อมนุสฺโส (ครั้ง) ๓ (เมื่อสวดถึง) โยหิ โกจิ มาริส อมนุสฺโส (ครั้ง) ๓ รวม ๔ ที่ ในภาณยักษ์นั้นตีระฆัง ๔ ครั้ง เมื่อสวดภาณพระนั้น (ก็) ตีระฆัง ๔ ครั้ง (รวม) ๘ ครั้ง แล้วคู่สวดคณะกาแก้วหยุดนิ่งลง (จากเตียง) (คู่สวด) คณะกาชาติ (ชั้น) สวดแต่ต้นไปอีกเล่า ถึงจังหวะตีระฆังยิงปืนอาฏานาอีกเล่าเหมือนหนหลัง และคณะกาเดิมให้ทำดุจกัน กะพอ (ให้) จบเมื่อจะใกล้แสงทองเป็นณวันพุธแรม ๑๕ ค่ำ (เดือน ๔)"

วิจารณ์พิธีตรุษวันยิงปืนอาฏานา

วันแรม ๑๕ ค่ำตอนเช้าเลี้ยงพระสงฆ์คณะลังกาแก้วที่เป็นแม่การและพระสวดด้วยเครื่องกระยาบวชอันปราศจากเชื้อเนื้อสัตว์ พิธีสงฆ์ซึ่งเลี้ยงพระด้วยกระยาบวชมีแต่พิธีตรุษพิธีเดียว ข้อนี้ส่อให้เห็นว่าพิธีตรุษเดิมเป็นพิธีไสยศาสตร์

ราชาคณะลังกาแก้วประกาศเชิญเทวดาเวลาเช้า ขึ้นต้นเป็นคำภาษาไทยแต่ย่อ ๆ พอรู้ว่าเชิญเทวดามาช่วยขับไล่ผียักษ์มิจฉาทิฏฐิออกไปนอกขอบเขาจักรวาฬในค่ำวันนั้น มีคำกำชับเทวดาอยู่ข้างท้ายว่า "มาให้ได้อย่าลืมนะ" คำกำชับนี้เห็นจะมีในประกาศเดิมของลังกาแต่ความที่ประกาศแก่เทวดาโดยพิสดารแม้จนชื่อเมืองชั้นเมืองออกของเมืองนครศรีธรรมราชก็เอาไปประบุในคำประกาศภาษาสิงหฬสังสกฤตยืดยาว จะวิจารณ์ในตอนหนึ่งต่างหากต่อไปข้างหน้า

TUDC 21/04/2563

ลักษณะพิธีที่ทำในวันแรม ๑๔ ค่ำเวลาเย็นตามตำราเมืองนคร ฯ ดูเป็น ๓ ตอน คือ ตอนที่ ๑ เวลาบ่าย ๔ โมงพระสงฆ์ทุกคณะประชุมพร้อมกันณที่ทำพิธี พระเจ้าแผ่นดินเสด็จออกทรงฟังสวดมนต์ แจกมงคลเหมือน ๒ วันก่อนและแจกตระบองเพ็ชรสำหรับไล่ผีเพิ่มขึ้นในวันนี้ ตอนที่ ๒ เวลาย่ำค่ำพระคู่สวดขึ้นเตียงสวดภาณวาร พระเจ้าแผ่นดินทรงฟังสวดภาณวารแต่ภาคต้นไปจนจบภาคที่ ๓ ในเวลาระหว่างนั้นเลี้ยงน้ำอัฐบานพระสงฆ์หมู่ใหญ่ เพราะจะต้องอยู่ณที่ทำพิธีคืนยังรุ่ง ตอนที่ ๓ ในตำราว่า "ครั้นถึงมัชฌิมยาม" คือล่วงยามต้น (๒๑ นาฬิกาแล้ว) พาเด็กที่สมมตว่าเป็นเทวดาเข้ามาในพิธี มีประกาศรับเทวดาแล้วสวดพระธรรมจักรกับมหาสมัยสูตรให้เทวดาฟัง เมื่อฟังแล้วเวลาเทวดากลับช่วยไล่ผีไปด้วย แต่นั้นก็สวดอาฏานาฏิยสูตรและยิงปืนต่อไปยังรุ่ง

การที่แต่งตัวเด็กเป็นเทวดามาเข้าพิธีนั้นเป็นแบบเก่าตามตำราเดิม ชาวลังกาทำพิธีตรุษกันทุกวันนี้ ก็ยังมีเด็กแต่งตัวเป็นเทวดามาเข้าพิธีดังจะพรรณนาในที่อื่นต่อไปข้างหน้า ยังการที่เอาตระบองเพ็ชรไล่ตีแม่มดออกไปจากวัง ยิ่งประหลาดที่ยังทำอยู่ในพิธีขึ้นปีใหม่ในเมืองชะวา ดังปรากฏในจดหมายเหตุเรื่อง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเมืองชะวาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ ว่า

เวลาเสด็จประทับอยู่ณเมืองโซโลอันเป็นราชธานีของประเทศราชสุรเจตร เผอิญประจวบเวลาสุสุหุนันเจ้านครสุรเจตรทำพิธีขึ้นปีใหม่ เรียกว่าพิธี "ตระบักเมาฤก" สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงโปรด

TUDC 21/04/2563

ให้ข้าหลวงไปช่วยงาน ข้าหลวงกลับมาทูลรายงานว่าพิธีนั้นเป็นการเต็มยศใหญ่ สุสุหุนันเสด็จออกประทับพลับพลาสูง มีพวกเสนาข้าเฝ้ากับทั้งขุนนางฮอลันดาแต่งเต็มยศประชุมกันมากมาย ให้เจ้าพนักงานแจกดอกไม้และหมากพลูกับแส้อย่างหนึ่ง ซึ่งเข้าเค้ากับตระบองเพ็ชรแก่บรรดาผู้ที่ไปประชุมคนละอัน ครั้นถึงเวลาราวตะวันเที่ยงยิงปืนตับขับไล่ผี มีพนักงานหมู่หนึ่งถือแส้ซึ่งแจกนั้นไล่ตีแม่มดออกไปจากวัง ในขณะนั้นพวกที่ไม่ได้ไปขับไล่แม่มดก็พากันขยับแส้ที่ถืออยู่เป็นเค้าว่าช่วยขับไล่ด้วย พิเคราะห์พิธีตระบักเมาลุกก็คือพิธีตรุษนั่นเอง ประหลาดที่ยังทำในเมืองชะวา คงเป็นเพราะพวกชะวาเคยเป็นศิษย์ชาวอินเดียถือศาสนาฮินดูอยู่ช้านานแล้วจึงไปเข้ารีตถือศาสนาอิสลาม ยังถือว่าพิธีตระบักเมาลุกเป็นประเพณีบ้านเมืองมาแต่ก่อนจึงคงทำตามแบบที่พวกชาวอินเดียได้สอนไว้ ข้อนี้เป็นหลักอีกอย่างหนึ่งสมกับที่กล่าวมา ว่าชาวลังการับพิธีตรุษอันเดิมเป็นพิธีไสยศาสตร์มาแปลงเป็นพิธีในพระพุทธศาสนา

ข้างท้ายตำราเมืองนคร ฯ ตอนนี้มีว่า "เป็นวันพุธแรม ๑๕ ค่ำ (เดือน ๔)" ที่ลงวันพุธจะหลงไป เพราะวันอาจเปลี่ยนเสมอ หรือจะเป็นในปีที่แรกตั้งตำราที่เมืองนคร ฯ รู้ไม่ได้

วันส่งพิธีตรุษ

๕) (เมื่อใกล้รุ่งจะขึ้น) วันแรม ๑๕ ค่ำเดือน ๔ จึงเจ้าแผ่นดินตรงพระองค์แต่ตี ๓๓ ทุ่ม ทรงพระภูษาขาวเสด็จออก (โรงพิธี) บูชา

TUDC 21/04/2563

พระพุทธสิหิงค์แล้วนั่งคอยเพลา ครั้นใกล้ย่ำรุ่ง (เสด็จ) ไปยืนใกล้กระโจมเทียนชัยด้วย (กันกับราชา) คณะกาแก้ว (พอ) พระอาทิตย์ (ส่ง) แสงสว่างแล้วยังมิเห็นดวงก่อน จึงให้ประโคมพิณพาทย์ฆ้องชัยแตรสังข์พร้อมแล้ว เจ้าแผ่นดินสวดพระคาถาดับเทียนชัยว่า

สพฺพโรควินิมุตฺโต สพฺพสนฺตาปวชฺชิโต
สพฺพเวรมติกฺกนฺโต นิพฺพุโต จ ตุวํ ภว

(ว่า) ๓ ที (ราชา) คณะกาแก้วว่าไปด้วย และ (เอา) ใบพลูซึ่งดี ๆ ๙ ใบชุบน้ำพระพุทธมนต์ แล้วรวมไส้เทียนเข้าดับ (ไฟด้วยใบพลูนั้น) อย่าให้มีควันได้ ดับเทียนสนิทดีแล้วยื่น (ใบ) พลูอันดับเทียนชัยให้แก่ (ราชา) คณะกาแก้วเอาไปถวายพระพุทธสิหิงค์ แล้ว (กลับไป) นั่งลง สังฆการีอาราธนาศีล ๘ (เจ้าแผ่นดิน) ทรง (รับ) ศีล ๘ แล้ว พระสงฆ์ถวายพรพระเจ้า แล้ว (เจ้าแผ่นดิน) ถวายเงินทักขิณาบูชาแก่ราชาคณะและพระสงฆ์ซึ่งสวด ๓ วันเป็นเงิน ๗ ตำลึง ๒ บาท จึงฉลองตามประเพณีเถิด ฯ

ตำราพิธีตรุษเมืองนครศรีธรรมราชหมดเพียงนี้ ในลิขิตของพระราชาคณะกาแก้วบอกตำราพิธีสารทต่อไป ไม่เกี่ยวกับวินิจฉัยเรื่องพิธีตรุษแต่จะคัดลงไว้ให้เต็มสำนาลิขิต และเพิ่มวิจารณ์ไว้ด้วย

ตำราพิธีสารทเมืองนครศรีธรรมราช

และพระราชพิธีสารทนั้น ตั้งน้ำสวดณวันเดือน ๑๐ แรม ๑๑ ค่ำ ครั้นถึงวันแรม ๑๔ ค่ำเจ้าพนักงานแต่งกระจาดกระยาสารท ๑๒ กระจาด

TUDC 21/04/2563

เงินกระจาดละเพื่อง ผ้าขาวผืนหนึ่ง สาด (คือเสื่อ) ผืนหนึ่ง ให้ชี พ่อพราหมณ์ถวายพระฤๅษีเทวะชิต (? บิต) และถวายทักษิณาบูชา

และ (พิธีสารทมี) เทียน (ชัย) มงคลสูตร มงคลจักร เหมือนหนึ่งพระราชพิธีตรุษ (แต่) มิได้แต่งเทวดาและผีมดคนทรงและยิงปืนอาฏานาขับยักษ์ดุจหนึ่งพิธีตรุษหามิได้ ครั้นเดือน ๓๐ แรม ๑๕ ค่ำ เพลาเช้าตักบาตรเลี้ยงพระสงฆ์ฉัน เป็นอย่างธรรมเนียมประเพณีเมืองนคร ฯ ทำสืบมาฉนี้ แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด

วิจารณ์พิธีสารทเมืองนคร ฯ

ในตำราเมืองนคร ฯ แม้พรรณนาแต่ย่อ ๆ ก็พอเข้าใจได้ ว่าพิธีสารททำเป็นพิธีใหญ่เหมือนกับพิธีตรุษ เป็นแต่ตัดรายการต่าง ๆ อันเนื่องกับขับไล่ผีออกเสีย เปลี่ยนเป็นบำเพ็ญทักษิณานุปทานด้วยทำกระยาสารทเลี้ยงพระสงฆ์และถวายสังเวยพระเทพบิดร แต่เรียกในตำราเมืองนคร ฯ ว่า "ฤๅษีเทวะชิต" เป็นบุพพเปตพลี

ตรวจดูตำราพิธีครั้งกรุงศรีอยุธยา ที่พรรณนาไว้ในหนังสือ "คำให้การชาวกรุงเก่า" ในนั้นกล่าวแต่ว่าเดือน ๓๐ พิธีภัทรบท "ฉลองพระภิกษุสามเณรซึ่งทรงพระกรุณาให้บวชเป็นนาคหลวง" กับพวกพราหมณ์ทำพิธีคชกรรมทอดเชือกดามเชือก และแห่คเชนทรสนาน เห็นได้ว่าผู้พรรณนาลืมรายการพิธีสารทเสียหลายอย่าง เพราะกระบวนพิธีสารทที่ทำในพระนครศรีอยุธยาคงเป็นเค้าเดียวกับตำราเมืองนคร ฯ เป็นแต่เอาการฉลองพระเณรที่บวชเป็นนาคหลวงในปีนั้นเข้าพ่วงในพิธี

TUDC 21/04/2563

สารท มิใช่เป็นมูลเหตุให้ทำพิธีสารท พระราชพิธีสารทที่ทำในกรุงรัตนโกสินทร์ทำตามแบบอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยาก็เหมือนอย่างเช่นว่าในตำราเมืองนคร ฯ เป็นแต่ตัดรายการที่ตั้งน้ำวงด้ายมีเทียนชัยสวดภาณและใส่มงคลออกเสีย และคงฉลองพระภิกษุสามเณรที่บวชเป็นนาคหลวงเนื่องในพิธีสารทสืบมาอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยา ยังมีรายการเนื่องกับพิธีสารทอีก ๒ อย่าง คือที่เอาข้าวออกรวงในปีใหม่ทำยาคูเลี้ยงพระแทนกระยาสารท กับบางปีเพิ่มพิธีให้สาวพรหมจารีกวนข้าวทิพย์ สมมตว่ามธุปายาส เลี้ยงพระ ทั้ง ๒ อย่างนี้จะมีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา หรือมาประดิษฐ์ขึ้นใหม่ในกรุงรัตนโกสินทร์ไม่พบหลักฐานที่จะชี้ได้แน่

TUDC 21/04/2563

ตอนที่ ๔
ว่าด้วยตำราพิธีตรุษในกรุงเทพฯ ตั้งครั้งรัชชกาลที่ ๑

เมื่อสมเด็จพระสังฆราชได้ตำราพิธีตรุษเมืองนครศรีธรรมราชมาแล้วคงเทียบทานกับกระบวนการพิธีตรุษที่ทำครั้งกรุงธนบุรี ชำระแก้ไขให้เป็นยุติตามที่เห็นว่าถูกต้อง แล้วถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วยจึงโปรดเกล้าฯ ตั้งเป็นตำราพระราชพิธีสำหรับพระนคร ดังพิมพ์สำเนาไว้ในหนังสือ "ประกาศพระราชพิธี เล่ม ๑" หน้า ๑๓๗ รู้ได้โดยสำนวนว่าเป็นตำรา เพราะขึ้นต้นว่า "สิทธิการิยะ พระตำรากระทำมงคลการพระราชพิธีตรุษสำหรับพระนครบวรรัตนโกสินทร์ มหินทรอยุธยา" ดังนี้ พิจารณาดูความในตำรานั้น เห็นได้ว่าเอาตำราเมืองนครศรีธรรมราชมาใช้เป็นพื้น แต่มีรายการที่ผิดกันโดยแก้ไขจากตำราเมืองนครฯ บางแห่ง จะเขียนวิจารณ์เทียบกันให้เห็นต่อไปในตอนนี้ แต่ตำราพิธีตรุษรัชชกาลที่ ๑ ยาวกว่าตำราเมืองนครฯ มาก เพื่อจะมิให้ลำบากแก่ผู้อ่านจะงดรายการในตำราอันเป็นแต่พลความเสียบ้าง คงไว้แต่ที่เป็นเนื้อความ

เตรียมการ

๑) "ถึงกำหนดเดือน ๔ แรม ๘ ค่ำ ให้เจ้าพนักงานปลูกโรงราชพิธี ๑๐ โรง ฟากละ ๕ โรง (คือ) สี่มุมเมือง ๔ โรง กลางเมืองโรง ๑

TUDC 21/04/2563

สารท มิใช่เป็นมูลเหตุให้ทำพิธีสารท พระราชพิธีสารทที่ทำในกรุงรัตนโกสินทร์ทำตามแบบอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยาก็เหมือนอย่างเช่นว่าในตำราเมืองนคร ฯ เป็นแต่ตัดรายการที่ตั้งน้ำวงด้ายมีเทียนชัยสวดภาณและใส่มงคลออกเสีย และคงฉลองพระภิกษุสามเณรที่บวชเป็นนาคหลวงเนื่องในพิธีสารทสืบมาอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยา ยังมีรายการเนื่องกับพิธีสารทอีก ๒ อย่าง คือที่เอาข้าวออกรวงในปีใหม่ทำยาคูเลี้ยงพระแทนกระยาสารท กับบางปีเพิ่มพิธีให้สาวพรหมจารีกวนข้าวทิพย์ สมมตว่ามธุปายาส เลี้ยงพระ ทั้ง ๒ อย่างนี้จะมีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา หรือมาประดิษฐ์ขึ้นใหม่ในกรุงรัตนโกสินทร์ไม่พบหลักฐานที่จะชี้ได้แน่

TUDC 21/04/2563

ตอนที่ ๔

ว่าด้วยตำราพิธีตรุษในกรุงเทพฯ ตั้งครั้งรัชชกาลที่ ๑

เมื่อสมเด็จพระสังฆราชได้ตำราพิธีตรุษเมืองนครศรีธรรมราชมาแล้วคงเทียบทานกับกระบวนการพิธีตรุษที่ทำครั้งกรุงธนบุรี ชำระแก้ไขให้เป็นยุติตามที่เห็นว่าถูกต้อง แล้วถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วยจึงโปรดเกล้าฯ ตั้งเป็นตำราพระราชพิธีสำหรับพระนคร ดังพิมพ์สำเนาไว้ในหนังสือ "ประกาศพระราชพิธี เล่ม ๑" หน้า ๑๓๗ รู้ได้โดยสำนวนว่าเป็นตำรา เพราะขึ้นต้นว่า "สิทธิการิยะ พระตำรากระทำมงคลการพระราชพิธีตรุษสำหรับพระนครบวรรัตนโกสินทร์ มหินทรอยุธยา" ดังนี้ พิจารณาดูความในตำรานั้น เห็นได้ว่าเอาตำราเมืองนครศรีธรรมราชมาใช้เป็นพื้น แต่มีรายการที่ผิดกันโดยแก้ไขจากตำราเมืองนครฯ บางแห่ง จะเขียนวิจารณ์เทียบกันให้เห็นต่อไปในตอนนี้ แต่ตำราพิธีตรุษรัชชกาลที่ ๑ ยาวกว่าตำราเมืองนครฯ มาก เพื่อจะมิให้ลำบากแก่ผู้อ่านจะงดรายการในตำราอันเป็นแต่พลความเสียบ้าง คงไว้แต่ที่เป็นเนื้อความ

เตรียมการ

๑) "ถึงกำหนดเดือน ๔ แรม ๘ ค่ำ ให้เจ้าพนักงานปลูกโรงราชพิธี ๑๐ โรง ฟากละ ๕ โรง (คือ) สี่มุมเมือง ๔ โรง กลางเมืองโรง ๑

TUDC 21/04/2563

(เหมือนกันทั้ง ๒ ฟาก) (ทำพิธีใน) ท้องพระโรง ๆ หนึ่ง นับ (รวม) เป็น ๓๓ โรง

ให้กรมสังฆการีนิมนต์พระสังฆราช ราชาคณะ คู่สวดภาณวาร และภาณยักษ์ มาสวดโรงใน (คือท้องพระโรง) ๖๔ รูป โรงนอก (อีก ๓๐ แห่ง) ๑๒๐ รูป รวม ๑๘๔ รูป"

๒) "ให้กรมวังเบิกฉัตร ๆ ด้ายดิบไส้เทียนชัย ๆ ไปนิมนต์พระสังฆราช ซ้ายก็ได้ขวาก็ได้ ว่าให้พระสงฆ์พันเทียนชัยยาว ๓ ศอกดิบไส้ ๑๐๘ เส้น เสกบริกรรมด้วย พานามานาอุกสนฺทุ กว่าจะพันแล้ว"

"ให้กรมสนม (พลเรือน) ซ้ายขวาเบิกด้ายดิบ ๆ มาให้สังฆการีไปนิมนต์พระสงฆ์จับมงคลสูตร (สายสิญจน์) จับมงคลจักร (มงคลสวมศีรษะ) ๆ ๓๓๓ วง แล้วส่งให้กรมสนมรักษาไว้แจกข้าราชการ ๓ วัน พระยาอุไทยธรรม (กรมภูษามาลา) จับมหามงคลย่น (เครื่องต้นและ) ถวาย (เจ้านาย) ทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน รวม ๑๐๘ วง"

"ให้กรมพระอาลักษณ์จารพระคาถา สพฺเพ เทวา ปีสาเจว ฯลฯ สพฺเพ ยกฺขา ปลายนฺติ ใส่ในใบตาลอันละสองกลีบ กระทำเป็นตระบองเพ็ชรให้ได้ ๑๐๘ อัน จะได้แจกทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในเมื่อจะสวดภาณยักษ์นั้น"

๓) "ครั้นวันแรม ๑๑ ค่ำเพลาเช้า (จัดกระบวนแห่) ให้ราชบัณฑิตไปรับเทียนชัย ให้เจ้าพนักงาน (จัด) พระเสลี่ยงและเครื่องสูงครบนครบาลตำรวจ (เป็นคู่) แห่ (มี) พนักงานแตรสังข์ฆ้องกลองกั้นพระกลดเชิญเทียนชัยมาสู่โรงพระราชพิธี (ในท้องพระโรง)"

"ให้เจ้าพนักงานตกแต่งเตียง (มณฑล) ตั้งหม้อน้ำ ๑๒ หม้อ

TUDC 21/04/2563

ให้นครบาลกรองพวนคามาไว้ที่เตียงนั้น ให้ชาวพนักงานพระแสง (และภูษา) มาลา ตั้งเครื่องพระแสงสรรพศาสตราวุธ พระมาลา ธงชัยเครื่องสูงต่าง ๆ ไว้บนเตียง ทั้งมงคลสูตร มงคลจักร ตระบองเพ็ชรไว้ให้ครบ ให้ตำรวจกระทำกระโจมเทียนชัยกว้างศอกเศษสูง ๔ ศอก ให้สังฆการีเชิญพระชัย พระ "สญิง" (คือพระพุทธสิหิงค์) พระคันธานุราช (พระคันธารราษฎร์) พระห้ามสมุท องค์ใดองค์หนึ่งก็ได้ มาตั้งบนแท่นที่สูง (บนเตียง)"

วิจารณ์ตอนเตรียมการ

ก) ที่เมืองนครศรีธรรมราชมีโรงพิธีตรุษแห่งเดียว และว่าถ้าเจ้าเมืองเป็นเจ้าก็ทำพิธีในท้องพระโรง ถ้าเจ้าเมืองเป็นขุนนางปลูกโรงทำพิธีที่กลางเมือง ในตำรากรุงเทพ ฯ ว่าตั้งโรงพิธีทั้ง ๒ ฟากแม่น้ำฟากละ ๕ แห่ง รวมเป็น ๑๑ แห่งทั้งที่ทำพิธีในพระราชวัง โรงพิธีที่นอกพระราชวัง ๑๐ แห่งตั้งที่ไหนบ้าง มีชื่อตำบลระบุไว้ในหมายเก่าซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงได้รายการมาลงไว้ในหนังสือเรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือน ว่าตั้งกลางเมืองทางฟากธนบุรีที่ถนนอาจารย์เหนือวัดระฆังแห่ง ๑ ตั้งที่ประตูเมืองด้านตะวันออก ณ วัดอรุณแห่ง ๑ ตั้งที่ประตูเมืองด้านใต้ ณ วัดโมลีโลกแห่ง ๑ ตั้งที่ประตูเมืองด้านตะวันตกตรงศาลหลวงเก่า เห็นจะอยู่ราวที่พระอุโบสถวัดอรุณเดี๋ยวนี้แห่ง ๑ ตั้งที่ประตูเมืองด้านเหนือ ณ วัดอมรินทรแห่ง ๑ ทางฟากพระนคร ตั้งกลางเมืองตรงที่สร้างวัดสุทัศน์แห่ง ๑ ตั้งที่

TUDC 21/04/2563

ประตูเมืองด้านเหนือ (ใกล้ป้อมพระสุเมรุ) แห่ง ๑ ตั้งที่ประตูด้านตะวันออก (ใกล้ป้อมมหากาฬ) แห่ง ๑ ตั้งที่ประตูด้านใต้ (ใกล้ป้อมมหาไชย) แห่ง ๑ ตั้งที่ประตูด้านตะวันตก (ใกล้ป้อมมหาฤกษ์) แห่ง ๑ สันนิษฐานว่าการที่ตั้งโรงพิธีหลายแห่งรอบพระนคร คงเป็นแบบครั้งกรุงศรีอยุธยา แต่เมืองนคร ฯ มีกำลังน้อย จึงตั้งโรงพิธีแต่แห่งเดียว ที่ตั้งโรงพิธีทั้ง ๒ ฟากแม่น้ำตามกล่าวในตำรานี้ เพราะตั้งตำราเมื่อกำแพงกรุงธน ฯ ทางฟากตะวันตกยังไม่ได้รื้อ

ข) การพื้นเทียนชัย ในตำราเมืองนคร ฯ ว่าเป็นพนักงานของพระราชาคณะลังกาแก้วกับถานานุกรม ในตำรานี้ว่าจะนิมนต์ให้พระสังฆราชซ้าย คือสมเด็จพระอริยวงศญาณก็ได้ หรือพระสังฆราชขวา คือสมเด็จพระวันรัตนพื้นก็ได้ ข้อนี้เป็นเพราะเมื่อกรุงศรีอยุธยาพระราชาคณะทั้งคณะเหนือและคณะใต้สมทบกันเป็นแม่การพิธี พระสังฆราชองค์ไหนเป็นมหาสังฆปรินายกก็เป็นผู้ทำเทียนชัย แต่เมื่อเอาพิธีตรุษลงไปทำที่เมืองนคร ฯ พระราชาคณะลังกาแก้วเป็นสังฆปรินายก จึงตกเป็นหน้าที่คณะลังกาแก้ว ที่ในกรุงเทพ ฯ เมื่อตั้งตำรานี้แล้ว การพื้นเทียนชัยก็ตกเป็นหน้าที่สมเด็จพระวันรัตนตลอดมา

ค) การทำมงคลจักร คือมงคลสวมศีรษะ ที่ว่าในตำรานี้เหมือนกับตำราเมืองนคร ฯ เป็นแต่ทำจำนวนมากขึ้น การสวมมงคลในพิธีตรุษก็สวม ๓ วันอย่างเดียวกัน ได้ความชัดออกไปในตำรานี้ว่าผู้หญิงฝ่ายในตั้งแต่เจ้านายก็สวมมงคลเหมือนกับพวกผู้ชายฝ่ายหน้า น่าสงสัยอยู่แต่ในตำรานี้ว่าให้ทำตระบองเพ็ชร ๑๐๘ อันสำหรับแจกทั้งข้าง

TUDC 21/04/2563

หน้าข้างในดูจำนวนน้อยนัก แม้ตามที่ปรากฏในพิธีตรุษตระบองเพ็ชร ก็มากกว่ามาก

ฆ) ในตำราเมืองนคร ฯ ว่าวันแรม ๑๑ ค่ำเวลาบ่ายมีกระบวนแห่ไปรับเทียนชัยจากวัดคณะดังกาแก้วมายังโรงพิธีกระบวน ๑ และมีกระบวนแห่ไปรับ "น้ำปากนาคราช" สำหรับทำน้ำมนต์จากประตูท่าแพมายังโรงพิธีกระบวน ๑ การแห่ทั้ง ๒ กระบวนนี้คงมีตามแบบครั้งกรุงศรีอยุธยา ในตำรานี้เลิกการแห่น้ำที่จะทำน้ำมนต์ คงมีแต่แห่เทียนชัย แต่เปลี่ยนเวลาร่นเข้ามาแห่เวลาเช้า ไม่แห่เวลาบ่ายเหมือนที่เมืองนคร ฯ เป็นเพราะเหตุใดจะเห็นได้ในรายการต่อไปข้างหน้า

ง) พระพุทธรูปที่ตั้งเป็นประธานในพระแท่นมณฑล ในตำรานี้ว่าจะเชิญพระพุทธรูปองค์หนึ่งองค์ใดในพระพุทธรูปสำคัญที่ระบุไว้ในตำรา คือ พระชัย "พระสญิง" พระคันธารราษฎร์ พระห้ามสมุทร ตั้งเป็นประธานก็ได้ ก็พระพุทธรูปสำคัญทั้ง ๔ องค์นั้น พระสญิงคือพระพุทธสิหิงค์ อันเป็นพระศักดิ์สิทธิ์ในเรื่องสิหิงค์นิทาน อยู่ณเมืองนครศรีธรรมราช องค์ ๑ อยู่ที่เมืองเชียงใหม่ องค์ ๑ ในสมัยนั้นยังมิได้เชิญพระพุทธสิหิงค์ลงมาจากเมืองเชียงใหม่ ที่อ้างถึงพระสญิงในตำรา จะหลงเขียนตามตำราเมืองนคร ฯ หรือหมายว่าพระพุทธรูปองค์อื่นอีก น่าสงสัยอยู่

จ) ในตำรานี้ขาดรายการข้อสำคัญไปอย่าง ๑ ซึ่งมีในตำราเมืองนคร ฯ และปรากฏว่ามีในกรุงเทพ ฯ นี้เหมือนกัน คือพราหมณ์ตั้งโรงพิธีโหมกุณฑ์อันเป็นส่วนหนึ่ง หรือต้นตำราพิธีตรุษเมื่อยังเป็น

TUDC 21/04/2563

พิธี แต่พิธีพราหมณ์ตามตำราเมืองนคร ฯ ว่าพราหมณ์กันม่านทำพิธีข้างหลังเตียงพระสวดในท้องพระโรง แต่ในกรุงเทพ ฯ ปลูกโรงพิธีพราหมณ์ที่ในพระราชวังอีกแห่งหนึ่งต่างหาก

พิธีตั้งน้ำวงด้าย

๔) "ครั้นเพลาบ่าย ๓ โมง (ในวันแรม ๓ ๓ ค่ำนั้น) พระราชาคณะพร้อมกันเชิญเทียนชัยเข้าสู่กระโจม ประโคมแตรสังข์ฆ้องกลอง แล้วพระราชาคณะ (ชั้นรองจากพระสังฆราช) วงด้ายมงคลสูตรควบเข้า ๒ กลุ่มด้วยกัน ผูกเข้าที่แท่นพระเจ้าเวียนเป็นทักษิณ ๓ รอบ (แล้วแยกกัน) กลุ่ม ๓ โยงเข้าไปในพระราชวัง วงรอบพระตำหนักใหญ่น้อยที่เสด็จอยู่ (อีก) กลุ่ม ๓ ชักเวียนบนเพดานเตียงพระ (เจ้า) ๓ รอบแล้ว (ชัก) เวียนเครื่องและเตียง (มณฑล) ๓ รอบ ชักมาเวียนกระโจมเทียนชัย ๓ รอบ แล้วโยงมาเวียนเพดานเตียงสวด ๓ รอบ แล้ววงเตียงหนังสือสวด ๓ รอบ แล้วชักทบ (ย้อน) มาวงเตียง (ตั้ง) เครื่องและหม้อน้ำพวนคาใบสาบแร้งสาบกาห่อข้าวเปลือกข้าวสาร อีก ๓ รอบ แล้วโยงมา (ม้วนเป็นกลุ่ม) ไว้ที่ต้นพะนัก (อาสนสงฆ์สวดมนต์) นั้นเถิด"

(เพลาวงมงคลสูตรนั้น) "พระสงฆ์ราชาคณะ (มีพระสังฆราชเป็นต้นซึ่งนั่งเรียงตามลำดับอยู่บนอาสนสงฆ์) สวด (คำขัดตำนานรัตนสูตรตอนขึ้นต้นว่า) ปณิธานโต ฯลฯ ภณามเห (จบ ๓ แล้วสวดคาถา) สพฺเพพุทฺธา พลปฺปตฺตา ฯลฯ พนฺธามิ สพฺพโส ซ้ำไปจนกว่าจะวงด้ายแล้ว (ในเวลาวงด้ายนั้น) พระสังฆราชซ้ายขวาเอาน้ำพุทธมนต์ประ

TUDC 21/04/2563

พรมรอบโรงพิธีพลาง (เมื่อวงด้ายประน้ำมนต์แล้ว) จึงให้พระสงฆ์สวด (มนต์) มงคลการ คือมงคลสูตรยานี กรณี มหาการุณิโก ฯลฯ นกฺขตฺตยกฺข แล้วถวายพรลากลับวัด"

วิจารณ์ตอนตั้งน้ำวงด้าย

ก) พิธีตั้งน้ำวงด้ายตามตำราเมืองนคร ฯ เริ่มเวลาบ่ายวันแรม ๑๑ ค่ำตั้งแต่แห่เทียนชัยมาเข้าโรงพิธี กล่าวว่าถึงเวลาบ่าย ๓ โมงเจ้าแผ่นดินทรงขาวเสด็จออกยังโรงพิธีพวกข้าราชการแต่งตัวเต็มยศเข้าเฝ้าเจ้าแผ่นดินประทับ (คอย) "ท่า" เทียนชัย และเมื่อแห่เทียนชัยมาจากวัดนั้น พระราชาคณะและพระสงฆ์คณะลังกาแก้วตามเทียนชัยมาในกระบวนแห่ด้วย ครั้นเทียนชัยถึงโรงพิธีเจ้าแผ่นดินจึงตำรัสอาราธนาให้พระสงฆ์เชิญเทียนชัยเข้ากระโจม แต่ในตำรานี้เปลี่ยนเวลาให้แห่เทียนชัยเสียแต่ตอนเช้าวันแรม ๑๑ ค่ำโดยลำพังเจ้าพนักงาน เอาเทียนชัยมาตั้งไว้ข้างกระโจม พระเจ้าแผ่นดินไม่ต้องเสด็จออกประทับ "คอยท่า" แห่เทียนชัย เสด็จออกต่อเวลาบ่ายก็ตรัสอาราธนาให้พระสงฆ์เชิญเทียนชัยเข้ากระโจม เริ่มการพิธีตั้งน้ำวงด้ายตั้งแต่เทียนชัยเข้ากระโจม

ข) ในการวงมงคลสูตร (คือสายสิญจน์) ทั้งในตำราเมืองนคร ฯ และตำรานี้ พึงสังเกตซึ่งกล่าวว่า "วงเพดานเตียง (พระ) สวด ๓ รอบ แล้ววงเตียงหนังสือสวด ๓ รอบ" แสดงว่ามี ๒ เตียง เป็นเตียงสำหรับพระสวดเตียง ๑ เตียงสำหรับวางหนังสือสวดเตียง ๑ เพราะประเพณี

TUDC 21/04/2563

เดิมพระสวดภาณวารปากเปล่า มีเตียงหนังสือต่างหากสำหรับพระที่เรียกในตำราว่าผู้กำกับนั่งปรกอ่านหนังสือทานคำสวด

ค) พิธีตรุษที่เมืองนคร ฯ พระสงฆ์คณะลังกาแก้วเป็นแม่การแต่คณะเดียว เป็นต้นแต่การพื้นเทียนชัย ทำพิธีตั้งน้ำวงด้าย และเข้าไปถวายศีลถวายพรพระเจ้าเวลาเช้าแต่คณะเดียวทุกวัน แม้จนวันแรม ๑๔ ค่ำยิงปืนอาฏานาเวลาประกาศเทวดาตอนเช้าก็มีแต่พระสงฆ์คณะลังกาแก้วคณะเดียว คณะอื่นอีก ๓ คณะเป็นแต่เข้าไปสมทบสวดมนต์เวลาเย็นกับมีพระคู่สวดทุกคณะ แต่ในตำรากรุงเทพ ฯ พระสงฆ์ช่วยกันทำพิธีทุกคณะ พระราชาคณะเป็นแม่การ ๒๐ รูป มีพระคู่สวด (ซึ่งภายหลังเรียกว่าพระพิธีธรรม) วัดละ ๔ องค์ ๙ วัด อย่างนี้คงเป็นแบบครั้งกรุงศรีอยุธยา ชะรอยเมืองนคร ฯ ได้ตำราไปทำพิธีตรุษมีแต่พระคณะลังกาแก้วสามารถทำได้คณะเดียว หน้าที่แม่การจึงไปตกอยู่ในคณะลังกาแก้ว

พิธีตรุษ (ก่อนยิงวันอาฏานา)

๕) "ครั้นวันแรม ๑๒ ค่ำย่ำรุ่งแล้ว พระสังฆราชซ้ายขวาองค์ใดองค์หนึ่งถวายเทียนชะนวนแก่พระเจ้าแผ่นดินให้ทรงจุดเทียนชัย ให้ประโคมแตรสังข์ฆ้องกลอง ให้พระเจ้าแผ่นดินว่าคาถา

พุทฺโธ สพฺพญฺญุตญฺญาโน ธมฺโม โลกุตฺตโร นว
สงฺโฆ มคฺคผลฏฺโฐ จ อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ
เอเตสํ อานุภาเวน อนฺตรายํ วินสฺสติ

TUDC 21/04/2563

กว่าเทียนชัยจะดิด ให้พระสังฆราชว่าคาถานั้นไปด้วย (เมื่อจุดเทียนชัยแล้วพระสังฆราชกลับมานั่งอาสนสงฆ์) ถวายศีล ๕ แล้วถวายพรพระเจ้า สวดมงคลการเช้า (ถวายศีลแล้วสวดถวายพรพระเจ้า) เย็นสวดมนต์ (๑๒ ตำนาน) ทุกวัน"

๖) "ในวันแรม ๑๒ ค่ำ (พอจุดเทียนชัยแล้วและแรม) ๑๓ ค่ำ คู่สวดผลัดกันสวด (ภาณวาร) ทั้งกลางวันกลางคืน หยุดเพียง อิสิคิลิต (จบภาณสาม) ให้พระราชาคณะ พระครูปลัดกำกับอยู่ด้วย ๒ รูป ๓ รูป (สำหรับผลัดกันนั่งปรก)

วิจารณ์พิธีตรุษ (ก่อนวันยิงอาฏานา)

ก) การจุดเทียนชัย ในตำราเมืองนคร ฯ มีกำหนดเวลาให้จุดพอเช้าตรู่ก่อนเห็นดวงพระอาทิตย์ คงเป็นแบบเดิม แต่ในตำรานี้กำหนดเวลาจุดเทียนชัยว่าย่ำรุ่งแล้ว อธิบายตามการที่ปรากฏคือเปลี่ยนเป็นให้โหรหาฤกษ์เวลาจุดเทียนชัย บางทีจุดถึงเวลาเช้า ๗ นาฬิกาหรือกว่านั้นก็มี

ข) ที่ว่าพระสังฆราชซ้ายหรือขวาถวายเทียนชะนวนให้พระเจ้าแผ่นดินทรงจุดเทียนชัยนั้น หมายว่าสมเด็จพระอริยวงศญาณ สังฆราชฝ่ายซ้ายหรือสมเด็จพระวันรัตน สังฆราชฝ่ายขวา จะถวายก็ได้ แต่ตามที่เป็นจริงสมเด็จพระอริยวงศญาณ สังฆราชฝ่ายซ้าย ซึ่งเป็นตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ที่มหาสังฆปรินายก ถวายเทียนชะนวนและกำกับเมื่อจุดเทียนชัย สมเด็จพระวันรัตนกำกับเมื่อดับเทียนชัย

ค) ในตำราเมืองนคร ฯ ว่าเมื่อจุดเทียนชัยแล้วพราหมณ์ถวาย

TUDC 21/04/2563

ใบไม้สมิทธให้พระเจ้าแผ่นดินทรงจบพระหัตถ์อธิษฐานแล้วเอาไปโหมกุณฑ์ และว่าพราหมณ์ถวายน้ำสังข์ทั้ง ๓ วัน แต่ในตำรานี้หากล่าวถึงพิธีพราหมณ์ไม่ ตามที่เป็นจริงมีเหมือนอย่างเช่นว่าในตำราเมืองนคร ฯ

ฆ) "ภาณวาร" ซึ่งพระขีณนั่งสวดบนเตียงในพิธีตรุษนั้น เป็นคำสวดพระธรรม ซึ่งพระมหาเถระในลังกาทวีปแต่โบราณเลือกคัดจากคัมภีร์พระปริยัติธรรมเอามาเรียบเรียงไว้ สำหรับสวดในการพิธีที่จะให้เกิดสิริมงคลและคุ้มครองป้องกันภยันตราย เค้าเดียวกันกับเวทมนต์ในศาสนาพราหมณ์ เพราะฉะนั้นจึงมักเรียกกันว่า "พุทธมนต์" ที่เรียกว่าภาณวารตามศัพท์หมายความว่าเป็นคำสวดมีหลายตอน ภาณวารที่สวดพิธีตรุษมี ๔ ตอน จึงเรียกอีกอย่าง ๓ ว่า "จตุภาณวาร" พิจารณาดูที่พิมพ์ไว้ในหนังสือสวดมนต์ฉะบับหลวง คำสวดภาณวารเป็นหนังสือ ๕๓ หน้ากระดาษ แต่แบ่งเป็นตอนยาวบ้างสั้นบ้าง ตอนที่หนึ่ง ๓๓ หน้า ตอนที่สอง ๖ หน้า ตอนที่สาม ๓๓ หน้า (รวมทั้ง ๓ ตอนเป็นหนังสือ ๒๘ หน้า) ตอนที่ ๔ อันมีแต่อาฏานาฏิยสูตรทั้งภาณยักษ์และภาณพระเป็นหนังสือ ๒๓ หน้า ยาวเกือบเท่ากับ ๓ ตอนก่อนรวมกัน ชวนให้เห็นว่าแต่เดิมเห็นจะสวดภาณใดภาณหนึ่งแยกกันได้ตามสมควรแก่การพิธี ต่อเป็นการพิธีที่สำคัญอย่างยิ่งจึงสวดหมดทั้ง ๔ ภาณ ต้องสวดหลายชั่วโมงจึงจบ เพราะฉะนั้นจึงนับถือกันมาแต่โบราณว่าการสวดภาณวารอาจจะคุ้มเสนียดจัญไรภัยพิบัติทั้งปวงได้หมด ยกตัวอย่างดังการพิธีโกนจุก ที่ทำกันเป็นสามัญต้องหาฤกษ์ทำพิธีในวันดีตามโหราศาสตร์ แต่การโสกันต์เจ้านายทำในพิธีตรุษไม่ต้องคำนึงถึงวันจะร้าย

TUDC 21/04/2563

ดีอย่างใด เพราะถือว่าการสวดภาณวารอาจคุ้มครองอัปมงคลได้หมดทุกอย่างดังนี้

ลักษณะสวดภาณวารในพิธีตรุษ สวดแต่ ๓ ภาณข้างต้นจบแล้วย้อนใหม่ไปจนเมื่อแรม ๑๔ ค่ำเวลาจะยิงปืนอาฏานา ฯ จึงสวดภาณที่ ๔ ภาณเดียวไปจนตลอดรุ่ง

ง) ในตำราว่าพระขึ้นนั่งเตียงสวดภาณวารคราวละ ๔ องค์ แต่เรียกว่าพระ "คู่สวด" อันความหมายว่า ๒ องค์เพราะเหตุใด อธิบายข้อนี้มีมูลมาแต่สวดกรรมวาจา เช่นสวดญัตติบวชนาค เป็นต้น ต้องสวดให้ชัดเจนถูกต้องตามพระบาลี ถ้ามิฉะนั้นสังฆกรรมก็ไม่บริสุทธิ์เพราะเป็น "อักขระวิบัติ" วิธีป้องกันอักขระวิบัติมี ๒ อย่าง เช่นในเมืองพะม่าพระสวดกรรมวาจาองค์เดียว แต่ต้องให้อ่านหนังสือ ในเมืองลังกาและเมืองไทยให้สวด ๒ องค์ด้วยกันเพื่อป้องกันอักขระวิบัติ จึงเรียกพระสวดกรรมวาจาว่า "คู่สวด" การสวดพิธีตรุษที่พระขึ้นนั่งเตียงสวดคราวละ ๔ องค์เพื่อจะให้ได้จำนวนเป็นองค์สังฆ์ แต่การที่สวดผลัดกันสวดทีละคู่ หาได้สวดพร้อมกันทั้ง ๔ องค์ไม่

จ) การพิธีสังฆ์ที่เมืองนคร ฯ วันตั้งน้ำวงด้ายแรม ๑๑ ค่ำไม่มีสวดมนต์เย็น แต่ในตำรานี้เมื่อวงสายสิญจน์เสร็จแล้วพระสงฆ์สวดมนต์ (เห็นจะเนื่องด้วยการโสกันต์เจ้านาย ซึ่งจะกล่าวต่อไปข้างหน้า) ในวันต่อมาเวลาเช้าพระสงฆ์แม่งานเข้าไปถวายศีลและสวดถวายพรพระเจ้า เวลาบ่ายพระสงฆ์ทุกคณะรวมกันเข้าไปสวดมนต์ เหมือนกันทั้งตำราเมืองนคร ฯ และตำรานี้

TUDC 21/04/2563

ฉ) การสวมมงคล ตามตำราเมืองนคร ฯ และตำรานี้ว่าบรรดาคนเข้าพิธี นอกจากพระกับพราหมณ์ ต้องสวมมงคลทั้ง ๓ วัน แต่จะสวมทั้งพิธีเวลาเช้าและเวลาเย็นหรือสวมแต่เวลาเย็นไม่กล่าวในตำรา ถ้าว่าตามการที่ปรากฏสวมแต่เวลาพิธีเวลาเย็น ลักษณะสวมมงคลนั้น มงคลเครื่องต้นของพระเจ้าแผ่นดิน มีสายสิญจน์โยงจากพระแท่นมณฑลไปผูกกับมงคลทอดไว้ข้างที่ประทับในพระฉากสำหรับทรงสวมเมื่อฟังสวดมนต์ ส่วนเจ้านายนั้นว่าตามที่เล่ากันมาว่ามีกลุ่มสายสิญจน์ถวายสำหรับให้พาดกับ " สายตะพาน " (คือสายสิญจน์ซึ่งโยงจากพระแท่นมณฑลไปยังตู้เทียนชัย) ไปผูกกับมงคลที่ทรงสวม แต่ผู้อื่นนอกจากนั้นสวมแต่มงคล

พิธีตรุษ (วันยิงอาฏานา)

๗) " วันแรม ๑๔ ค่ำรุ่งแล้ว เสด็จออกทรงจุดเทียนบูชาแล้วจึงให้พระราชาคณะองค์ใดองค์หนึ่งป่าวประกาศ (เชิญ) เทวดาทุกเมืองขึ้นเมืองออกตาม (คำใน) ตำรานั้นเถิด "

" (อนึ่งวันแรม ๑๔ ค่ำนั้น) ให้ตำรวจปลูกศาล ๕ ชั้นสูงเพียงตา (ที่) หน้าโรงพระราชพิธี มีผ้าขาวงศาลผืน ๑ แต่งเครื่องบูชาธูปเทียนเข้าตอกดอกไม้ของคาวหวานบูชาเทวดา แต่งฉัตรคู่หนึ่ง (สำหรับ) บูชาพระธรรมจักร (คัน) ๑ พระมหาสมัย (คัน) ๑ "

" ครั้นเพลาบ่าย ๕ โมงจึงให้สังฆการี หมื่นพรหม (ภักดี) คน ๑ หมื่นศรีธรรมลังกา คน ๑ (ทั้ง) สองคนรับพระราชทาน

TUDC 21/04/2563

ผ้าขาวนุ่งห่มคนละสำรับ ใส่ลอมพอกแต่งตัวต่างเทวดาแล้วรับศีล ๕ มานั่งอยู่ริมหน้าโรงราชพิธี"

"(เมื่อเสด็จออก) แล้วราชาคณะจึงยืนเหนืออาสนผ้าขาวตรา (ผืน) ๓ อันปูไว้ ตั้งนะโม ๓ ทีด้วยมงคลสูตรพาดบ่าขวา (แล้ว) ยืนบ่ายหน้าต่อเทวดา ว่าคำสิงหพสังสกฤตตามพิธีอุปกาศอัปโลกเวลาเช้า และอาราธนาเทวดาเพลาเย็นนั้นเถิด เวลาเช้ายังมิได้ปูอาสน (ผ้าขาวเพราะ) เทวดายังไม่มา แต่ราชาคณะยืนบ่ายหน้าต่อพระพุทธรูป ด้วยมงคลสูตรพาดบ่าขวาแล้วตั้งนะโม ๓ ที ประกาศสัญญาแก่เทวดาให้รู้ทั่วกัน ว่า (เป็นภาษาไทยก่อนแล้วว่าเป็น) คำสิงหพสังสกฤตนี้"

(คำประกาศภาษาไทย)

"โภนฺโต เทวสงฺฆาโย ดูกรหมู่เทวดา เทพนิกรคนธัพพท่านทั้งหลาย เป็นอาทิคือท่านท้าวธตรฐราช และท้าววิรุฬหก และท้าววิรูปักข และท้าวกุเวรราช และเทพยเจ้าผู้มีฤทธิ์อำนาจ อันมีทิพโสตทิพจักษุอันประเสริฐ ซึ่งบังเกิดประดิษฐานอยู่ในทิพพิมานมาศกาญจนรัตนมณเฑียรทิพทุกประเทศ ในแว่นแคว้นขอบเขตต์ขัณฑสีมา

คามชนปทา คือเทพยเจ้าทั้งหลายอันอยู่ในคามเขตต์นิคมชนบทราชธานีบุรีรอบขอบขัณฑสีมา บรรดาเมืองชั้นเมืองออกแก่กรุงเทพมหานครบวรอันประเสริฐ

TUDC 21/04/2563

อายนฺตุ จงประชุมชวนกันมาในสถานที่นี้ จะได้รักษาศีลและฟังพระธรรมเมื่อเวลาราตรีค่ำวันนี้ แล้วเทพยเจ้าทั้งหลายจงช่วยอภิบาลรักษาสมเด็จพระบรมราชาธิราชและคนทั้งหลาย อย่าให้มีภัยอันตรายอย่างหนึ่งอย่างใดได้ จงมาช่วยบำพพาชนียกรรมสำหรับขับผียักษ์มิจฉาทิฏฐิให้ประลาศหนีออกไปอยู่นอกขอบเขาจักรวาฬ

เทพยเจ้าทุกสถานบรรดาได้ฟังซึ่งสัททสัญญาแห่งอาตมาภาพนี้แล้วก็อย่าลืมนะ จงมาให้ได้ในเวลาค่ำวันนี้"

(คำประกาศภาษาสิงหฬสังสกฤต)

(จะรวมอธิบายและวิจารณ์ประกาศภาษาสิงหฬสังสกฤตไปไว้เป็นตอนหนึ่งต่างหากข้างหน้า ตรงนี้จะคัดมาลงแต่โดยย่อ)

ขึ้นต้น ๓ ว่า มยฺยทินฺน ฯ ผคุณฺณเพเทยฺย อสฺสวกลตฺ พระหสฺสปตินฺทิวสฺสุ กมฺโพชาธิปติ ศรีมหาราชานงฺเค อภิรมฺมรมฺเม (ต่อนี้เป็นคำแต่งในเมืองไทย) ปวรรตนโกสินทร มหินฺทราโยชฺฌยา มหานคเรนทนุวรอาสนฺญเณนหิ อปคฺเฆนศรี สมเด็จพระบรมมหาราชาธิราชรามาธิบดี (มีสร้อยพระนามตามพระสุพรรณบัตรต่อไปจนลง) มหาพุทธางกูร สมเด็จบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว (แล้วต่อนามกรุงว่า) บวรรัตนโกสินทรมหินทรอยุธยา (ตลอดสร้อยจนลง) อุดมราชมหาสถาน อมรพิมานอวตารสถิต สักกทัตติยวิศนุกรรมประสิทธิ (แล้วขึ้นความใหม่เป็นภาษาสิงหฬสังสกฤตตามตำราเดิม)

TUDC 21/04/2563

ว่า "รตนพยตตอิตตถาวุํ ฯ ลงฺกาทีเปรยฺยตฺตรตลนาจริย" (ต่อนี้คำแต่งในเมืองไทยออกชื่อหัวเมืองทั้งปวงเริ่มด้วย) "ศรีอยุทธยามหานครบุราณ (ตลอดจน) ตะนาวศรี มะริด สิงขร กรุงเทพมหานครบวรรัตนโกสินทร์ (เต็มสร้อยเหมือนหนหลังลง) สักกทัตติยพระวิศนุกรรมประสิทธิ" (แล้วว่าความภาษาสิงหฬสังสกฤตตามตำราเดิม)

ว่า วิหารพูตลูวู ฯ อสุปีทิสสมหาสํฆยาวหํเสตตร และลงปลายดูเหมือนจะเป็นคำกำชับเทวดาอย่าให้ลืม ว่า อภิมตฺตรโท ๓ ครั้ง แล้วว่า อภิมตฺรยีอีก ๓ ครั้ง

"(เดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำ) เพลาเย็นบ่าย ๓ โมงพระราชาคณะพร้อมกัน บ่าย ๔ โมงเสด็จออกทรงจุดเทียนบูชาทรงศีล ๕ (และพระสงฆ์) สวดมงคล (ปริต) แล้ว เพลาบ่าย ๕ โมงแล้วพระราชาคณะจึงอาราธนาปราศรัยด้วยเทวดา (เป็นภาษาไทยก่อนแล้ว) ว่าคำสิงหฬสังสกฤต ฉนี้" (ประกาศเป็นภาษาไทยมีกระบวนความเป็น ๔ ตอนแต่มีถ้อยคำยาวมาก จะคัดแต่ที่เป็นเนื้อความมาลงในนี้) ตั้งนะโม ๓ ทีแล้วว่า

(คำประกาศภาษาไทย)

"(๑) โภนฺโต เทวสงฺฆา ดูกรเทพนิกรคนธัพพทั้งหลายอันมาในมณฑลสถานที่นี้ เป็นอาทิคือท้าวธตรฐราชบพิตร อันสถิตอยู่ใน

TUDC 21/04/2563

บุรพทิศ ฯ ล ฯ สมเด็จบรมบพิตรท่านท้าวทั้ง ๔ มาสถานที่นี้แล้ว ยังได้รับศีลแห่งสมเด็จพระสรรเพ็ชญ์พุทธเจ้า ฯ นั้นแล้วหรือประการใด"

เทวดา (สังฆการี) รับว่า "อุกาสะข้าพระพุทธเจ้าท้าวทั้ง ๔ มาสู่สถานที่นี้แล้ว ได้มาสมาทานศีล ฯ สำเร็จแล้วพระเจ้าข้า สาธุ"

(๒) (ประกาศต่อไปว่า) "ผีและท่านท้าวทั้ง ๔ ได้มาสมาทานรับซึ่งศีลแล้ว จงตั้งโสต ฯ รับรสพระสธรรมแห่งเรา อันจะบันเทาทุกข์ ฯ ให้เจริญอายุวรรณะสุขะพละ ฯ เป็นสุข ฯ แก่ท่านทั้งหลาย"

(๓) "อนึ่งโสต ผีและเทวดาหมู่ใดถือทิฏฐิตามพุทโธวาท ฯ เทวดาผู้นั้นจงตั้งโสตรประสาท ฯ รับรสพระสธรรม อันชื่อว่าพระธรรมจักรกัปปวัตนสูตร และพระมหาสมัยสูตร ในราตรีค่ำวันนี้ แล้วจงช่วยพิทักษ์รักษาพระบรมราชาธิราช อันมีพระนามประกาศปกาศิตสมเด็จบรมบพิตรพระเจ้าราชาธิราชรามาธิบดี ฯ และทั้งพระอัครมเหษีพระราชบุตรบุตรีนัดดาพระญาติวงศาเสนามนตรี ฯ ประชาราษฎรทั้งหลาย ให้หายทุกข์โศกโรคภัย ฯ ทุกประการ แล้วจงมาช่วยบริบาลรักษาให้เจริญ อายุ วรรณะ สุขะ พละ ยืนโยคแก่ของอุปโภค ฯ สมบัติทั้งหลายจงให้บริบูรณ์ทุกประการ ฯ"

"อนึ่งทั้งท้าววัสสะพลาหกจงมาให้ฝนตกชอบตามฤดูกาล ให้เจริญผลาหารอัญญาหารนิรโรคาพิบัติ ให้หมู่สัตว์เป็นสุขผลพ้นทุกข์ทั้งหลาย"

TUDC 21/04/2563

(๔) "อนึ่งเทวดาหมู่ใดถือมิจฉาทิฏฐินอกพุทโธวาท มิอาจรักษาพระบรมราชาธิราช ฯ ทั้งพระญาติวงศาเสนาอำมาตย์ ฯ และคนทั้งหลาย ฯ มิได้ใช้ เทวดาหมู่นั้นจงเร่งถอยหนีออกไปนอกขอบเขาจักรวาฬ อย่าให้ทันพระสงฆ์สวดอาฏานาฏิยสูตรอันวิเศษ อันท้าวเวสสวัณไพศรพณ์มหาราชหากอาราธนาแต่สมเด็จพระสรรเพ็ชญ์พุทธเจ้าไว้ เพื่อจะให้ขับภูตปีศาจชาติฝูงยักษ์คนธัพพกุมภัณฑ์นาคนิกรสัตว์ โดยสมเด็จพระสรรเพ็ชญ์พุทธเจ้าบัณฑูรไว้"

เมื่อประกาศภาษาไทยแล้วประกาศภาษาสิงหพสังสกฤตต่อไป เริ่มด้วยพระถามสังฆการีเทวดา ถามและตอบกันเป็น ๒ ยก ๆ หนึ่งซ้ำ ๓ ครั้ง สันนิษฐานว่าคงเป็นคำถามเทวดาว่ามาแล้วหรือยัง และรับศีลแล้วหรือ อย่างเช่นเริ่มประกาศภาษาไทย ส่วนความในประกาศภาษาสิงหพสังสกฤตนั้น ทั้งในตำราเมืองนคร ฯ และตำรานว่าเป็น "พระคาถาเรียกเทวดาในกัมพูฉัตรให้มาช่วยกันขับผียักษ์มิจฉาทิฏฐิให้ประลาศหนีไป" ขึ้นต้นว่า เมตตยุยนฺทิวสฺสุเทวิยนฺท ฯ ฉ ฯ วนฺทิวสนฺท อภิมตฺตรยี อีก ๓ ครั้ง ลงที่สุดคำประกาศว่า มหาสํฆยาวหํเส สกฺกวรทาย เหวรินฺท สํฆานติย หิยนฺหุลฺล วาอิยยุตฺเยติ

(เมื่อประกาศจบแล้ว) "ให้ (สังฆการีที่แต่งตัวเป็น) เทวดาเข้ามาฟัง (พระสงฆ์ซึ่งนั่งบนเตียงสวด ๔ รูป) สวดพระธรรมจักรและพระมหาสมัยจบแล้วจึงสวดพระอาฏานาฏิยสูตร (ภาณยักษ์) ไปถึง วิปสฺสิ งดหยุดอยู่ก่อน ให้เทวดาบ่ายหน้าจำเพาะพระสงฆ์ (ซึ่งนั่งแถวสวดมนต์) พระสงฆ์สวด ภวตุสพฺพมํคลํ ฯ ฉ ฯ ภวนฺตุเต

TUDC 21/04/2563

แล้ว ราชบัณฑิตส่งตระบองเพ็ชรใบตาลนั้นให้แก่เทวดาและข้าราชการทั้งหลาย ถวายแก่พระเจ้าแผ่นดิน ๓ อัน ทั้งพระญาติวงศ์ทุกพระองค์ทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน ใส่มงคลถือตระบองเพ็ชรไว้"

"(เมื่อแจกตระบองเพ็ชรแล้ว) พระสงฆ์ (บนเตียงสวด) สวดพระวิปสฺสิขึ้นพร้อมกัน ขึ้นเสียงตวาดสำทับขับอมนุษย์ยักษ์ปีศาจสังฆการีตีระฆัง ๓ ที ทหารยิงปืนน้อยใหญ่ทั้งหลายพร้อมกันรอบเมืองรอบวัง สวดภาณยักษ์จบแรกนั้นยิงปืน ๓ นัด ถัดไปทั้งสิ้นนั้นยิงปืนจบละ ๒ นัดเถิด เมื่อสวดถึงวิปสฺสิสฺสนมตฺถุ (ยิง) ที ๑ สวดถึงตญฺเจอมนุสฺโส (ยิง) ที ๑ สวดถึง โยหิ โกจิ อมนุสฺโส (ยิง) ที ๑ ตีระฆัง (เป็นสัญญา) ยิงปืน จบถัด (จบแรกไป) นั้น สวดถึงวิปสฺสิ (ยิง) ที ๑ (สวดถึง) โยหิ (ยิง) ที ๑ ตีระฆังยิงปืนจนรุ่ง"

วิจารณ์พิธีตรุษ (วันยิงอาฏานา)

ก) ตามตำราเมืองนคร ฯ (ซึ่งถ่ายแบบไปจากพระนครศรีอยุธยา) ว่าในวันแรม ๑๔ ค่ำให้แต่งตัวเด็กเป็นเทวดา ๔ คน สมมตแทนจาตุมหาราช แห่พามาแต่เทวสถานพระเสื้อเมือง เมื่อมาถึงศาลซึ่งปลูกไว้หน้าโรงพิธี มีพระออกไปให้ศีลแก่จาตุมหาราช แล้วพาเข้าไปฟังสวดในโรงพิธี อีกอย่างหนึ่งว่าเรียกแม่มด ๔ คนมาให้ทำนายเคราะห์บ้านเมืองแล้วคอยอยู่ที่หน้าโรงพิธี พอพระสงฆ์สวดถึงอาฏานาฏิยปริตเด็ก ๔ คนที่แต่งตัวเป็นเทวดาถือตระบองเพ็ชรไล่ตีแม่มดออกไปจากพระราชวัง ในตำรานี้คงปลูกศาลเป็นที่บวงสรวงเทวดา

TUDC 21/04/2563

แต่เลิกเรื่องแต่งตัวเด็กเป็นเทวดากับที่เรียกแม่มดมาเข้าพิธีเสียทั้งหมด เปลี่ยนเป็นให้ข้าราชการกรมสังฆการี ๒ คนแต่งตัวใส่ลอมพอกสวมเสื้อครุยสมมติว่าเป็นเทวดา ต้องทำบทเพียงให้รับศีลโดยลำพังตัวเสียก่อนแล้วมายังที่ทำพิธี คอยตอบคำถามเมื่อพระประกาศกับไปฟังพระสวดและรับพรของพระแทนเทวดาแล้วเป็นเสร็จกิจ ไม่กล่าวว่าต้องไล่ผีสาง

ข) พุทธมนต์ที่พระคู่สวด ๆ เมื่อจะยิงอาฏานาฏิยนั้นสวดพระธรรมจักกปวัตนสูตรและพระมหาสมัยสูตรก่อน แล้วจึงสวดอาฏานาฏิยสูตรอันเป็นตัวมนต์สำหรับขับไล่ผี ก็อาฏานาฏิยสูตรนั้นรวมอยู่ในภาณวารที่พระสงฆ์สามัญต้องท่องจำสำหรับสวดตามประเพณีวัด อาจจะหาพระสวดปากเปล่าได้ไม่ยาก แต่พระธรรมจักรกับมหาสมัยทั้ง ๒ สูตรนี้มิได้อยู่ในภาณวาร โดยปกติไม่มีกิจที่พระจะต้องท่องจำ จึงต้องหาพระคู่สวดสำหรับสวด ๒ พระสูตรนั้นในพิธีตรุษ น่าจะเป็นเพราะเหตุนี้จึงให้มี "พระครูคู่สวด" ในฐานานุกรมของพระสังฆราชซ้ายขวา และในฐานานุกรมของเจ้าคณะรองซ้ายขวารวมเป็น ๘ องค์ สำหรับสวดพระธรรมจักรสำรับ ๓ สวดพระมหาสมัย สำรับ ๓ และอาจจะเป็นผู้เชี่ยวชาญสำหรับฝึกหัดพระครูคู่สวดด้วย จึงเรียกว่าพระครูคู่สวด เป็นแบบมีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา

ค) การสวดอาฏานาฏิยสูตรนั้นในตำราเมืองนคร ฯ ว่าสวดทั้ง "ภาณยักษ์" และ "ภาณพระ" ในตำรานี้ว่าสวดแต่ภาณยักษ์

TUDC 21/04/2563

และมีกรณีในภายหลังทำให้รู้ได้ว่า สวดแต่ภาณยักษ์มาตั้งแต่รัชชกาลที่ ๓ จนรัชชกาลที่ ๔ จึงกลับสวดทั้งภาณยักษ์และภาณพระ

ฆ) ตระบองเพ็ชรนั้นในตำราเมืองนคร ฯ ว่าแจกแก่บรรดาคนเข้าพิธีศรุษ (คนละอัน) ในวันแรม ๑๔ ค่ำเมื่อก่อนพระสวดภาณยักษ์ พอพระสวดขึ้นคาถาอาฏานาฏิยปริต เด็กเทวดาทั้ง ๔ คนก็เอาตระบองเพ็ชรไล่ตีแม่มดแทนผียักษ์ขับไล่ออกไปจากพระราชวัง สันนิษฐานว่าแต่เดิมพวกที่ถือตระบองเพ็ชรอยู่ในโรงพิธีก็เห็นจะต้องทำกิริยาอาการ เช่นขยับตระบองเพ็ชร อย่างเช่นที่เมืองชะวา ช่วยเทวดาไล่ผียักษ์ด้วย แต่เมื่อเลิกประเพณีมีเด็กแทนเทวดามาไล่ตีผียักษ์ ผู้ที่ถือตระบองเพ็ชรอยู่ในโรงพิธีไม่มีเทวดาเป็นต้นบทก็เห็นจะถืออยู่นิ่ง ๆ นานมาจึงเลยเข้าใจกันไปว่าถือสำหรับป้องกันภัยจากผียักษ์ เช่นให้เด็กถือในพิธีโกนจุกเป็นต้น

ง) การยิงปืนอาฏานาในตำราว่ายิงรอบพระราชวังและตามประตูรอบเมือง เมื่อถึงเวลาจะยิงปืนที่เมืองนคร ฯ พระราชาคณะกาแก้วเป็นผู้ตีระฆังบอกสัญญา ที่ในกรุงเทพ ฯ สังฆการีเป็นพนักงานตีระฆังสัญญา แต่ที่ในกรุงเทพ ฯ พระราชวังกว้างใหญ่เสียงระฆังเห็นจะดังออกไปไม่ถึงที่ตั้งปืนใหญ่ข้างนอกวัง จึงมีกรมแสงตั้งปืนเล็กเป็นตับอยู่ที่หน้าโรงพิธี พอตีระฆังก็ยิงปืนเล็กส่งเสียงให้สัญญาออกไปถึงปืนใหญ่ ยิงแต่ประตูด้านหน้าเวียนประทักษิณต่อกันไปจนรอบพระราชวัง แล้วพวกปืนขนาดหามแล่นที่ตั้งตามประตูข้างในเมืองก็ยิงเวียนเป็นประทักษิณจนรอบเมืองเช่นเดียวกัน มีรายการอีกอย่าง ๑

TUDC 21/04/2563

เนื่องกับยิงปืนที่มีได้กล่าวในตำรา คือปืนใหญ่ยิงโดยปกติใช้หญ้าและฟางยัดเป็นหมอน ปืนที่ยิงในพิธีตรุษหมอนปืนใช้ใบไม้ที่ถือกันว่าผีเกลียด เช่นใบสาบแร้งสาบกาและใบหนาดเป็นต้น

จ) ยังมีรายการนอกตำราอย่าง ๑ รู้ไม่ได้ว่าจะได้มาจากลังกาหรือเกิดขึ้นในเมืองไทย คือในวันแรม ๑๔ ค่ำเจ้าของบ้านเรือนมักเอาข้าวปลาอาหารสิ่งละเล็กละน้อยกับกะบอกน้ำผูกกิ่งไม้ เรียกว่า "ข้าวผอกกะบอกน้ำ" ปักไว้ที่เชิงบันไดเรือน บางแห่งก็ถึงละลายขมิ้นกับปูนสำหรับทารักษาแผลใส่ชามวางไว้ด้วย เพราะปรารภสงสารผีที่จะพากันหนีเมื่อยิงอาฏานา เผื่อหิวโหยและฟกช้ำจะได้อาศัยข้าวผอกกะบอกน้ำที่ตนตั้งไว้ให้เป็นทานประสมเอาบุญในพิธีตรุษด้วย

วันส่งพิธีตรุษ

๗) "เมื่อเพลาใกล้รุ่ง (จะ) เป็นเดือน ๔ แรม ๑๕ ค่ำพระเจ้าแผ่นดินสรงสนานแต่เพลา ๓๑ ทุ่ม ๕ บาท ทรงพระภูษาขาวเสด็จออกบูชาพระเจ้า เพลาย่ำรุ่งแล้ว ๒ (หรือ) ๓ บาทเสด็จไปยืนใกล้กระโจมเทียนชัยด้วยพระสังฆราช แล้วให้ประโคมแตรสังข์ปี่พาทย์มองชัยพร้อมแล้วทรงสวดพระคาถาดับเทียนชัยว่า

สพฺพโรควินิมุตฺโต สพฺพสนฺตาปวชฺชิโต
สพฺพเวรมติกฺกนฺโต นิพฺพุโต จ ตุวํ ภว

๓ ที พระสังฆราชว่าไปด้วย และจัดใบพลูที่ดี ๙ ใบชุบน้ำพุทธมนต์ แล้ว

TUDC 21/04/2563

(ทรง) รวบไส้เทียนเข้าดับอย่าให้มีควันได้ ดับสนิทดีแล้วถวายพลู ๙ ใบนั้นแก่พระสังฆราชให้ไปถวายบูชาพระพุทธเจ้า แล้วทรงศีล ๘ พระสังฆราช (กับพระสงฆ์ทั้งปวง) ถวายพรพระเจ้าแล้วรับพระราชทานฉัน เศษเทียนชัยเหลือนั้นให้รักษาไว้กระทำการมงคลปลุกเสกเลขยันต์ต่างๆตามจะมีตำรานั้นเถิด ดีประสิทธิ แล

พระตำราราชพิธีมงคลการตรุษ เจ้าคุณเทพโมลีจำลองไว้"

วิจารณ์วันส่งพิธีตรุษ

ปรากฏในตำราลังกาว่าในเมืองลังกาทำพิธีตรุษ ๗ วัน แต่พิธีตรุษของไทยทำเพียง ๕ วัน เห็นจะเป็นเพราะมีพระราชพิธีอื่นที่ต้องทำในเดือน ๕ กระชั้นอยู่ข้างหลังจึงลดพิธีตรุษเสีย ๒ วัน (เห็นจะลดวันสวดท้องภาณจาก ๕ วันลงเป็น ๓ วัน) เป็นเช่นนั้นมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา

TUDC 21/04/2563

ตอนที่ ๕
ว่าด้วยแก้ไขตำราพิธีตรุษรัชชกาลที่ ๑

ลักษณะพิธีตรุษที่ทำภายหลังรัชชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์พรรณนารายการไว้ในหนังสือเรื่องพระราชพิธี ๑๒ เดือนโดยพิสดาร ลองเอามาเทียบกับตำราพิธีตรุษครั้งรัชชกาลที่ ๑ เห็นได้ว่าเมื่อตั้งตำรานั้นแล้วต่อมาได้แก้ไขหลายอย่าง มีเค้าว่าแก้ในรัชชกาลที่ ๔ เป็นพื้น แต่ที่แก้ในรัชชกาลก่อนขึ้นไป แม้ในรัชชกาลที่ ๑ นั้นเองก็เห็นจะมีบ้าง จะพรรณนาว่าถึงรายการอันเป็นข้อสำคัญที่แก้ไขต่อไปในตอนนี้

๑) ในตำรารัชชกาลที่ ๑ ว่าเมื่อจะทำพิธีตรุษให้ปลูกโรงพิธีนอกพระราชวังทั้ง ๒ ฟากแม่น้ำรวม ๑๐ แห่งทุกปี ต่อมาคงเป็นเมื่อรอกำแพงพระนครทางฟากธนบุรีหมดแล้ว เลิกโรงพิธีทางฟากตะวันตก ๔ โรง คงมีแต่ที่กลางเมืองธนบุรีแห่งเดียว และทำพิธีณศาลาโรงธรรมริมถนนอาจารย์แทนปลูกโรงอย่างแต่ก่อน ทางข้างฟากตะวันออกก็เลิกปลูกโรงเปลี่ยนที่ไปทำพิธีบนป้อม คือทิศเหนือทำที่ป้อมพระสุเมรุ ทิศตะวันออกทำที่ป้อมมหากาฬ ทิศใต้ทำที่ป้อมมหาไชย และทิศตะวันตกทำที่ป้อมมหาฤกษ์ กลางเมืองทำที่ศาลาหน้าวัดสุทัศน์ คงมีโรงพิธีนอกพระราชวังแต่ ๖ แห่ง การที่เคยปลูกโรงพิธีทุกปีก็เลิกแต่นั้นมา

TUDC 21/04/2563

๒) ในตำราไม่มีแวดกล่าวถึงการโสกันต์เจ้านายในพิธีตรุษ เห็นได้ว่าคงเป็นประเพณีมีขึ้นในกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อภายหลังตั้งตำรา เจ้านายที่จะโสกันต์เริ่มทรงฟังสวดแต่วันแรม ๑๑ ค่ำเมื่อทำพิธีตั้งน้ำวงด้าย และฟังสวดต่อไปอีก ๒ วัน ถึงวันแรม ๑๔ ค่ำเวลาเช้าโสกันต์ในวันที่ยังอาฏานาเมื่อก่อนพระประกาศเทวดา แต่การสมโภชเวลาบ่ายไปทำพิธีทีหลัง เพราะที่ทำพิธีตรุษมีการพิธีตอนเย็นพ้องเวลากัน

๓) ทั้งในตำราเมืองนคร ฯ และตำรารัชชกาลที่ ๓ ว่าทำแต่มงคลกับตระบองเพ็ชรแจกคนเข้าพิธี แต่ตามที่ปรากฏแจกพิสมรใบลานลงยันต์พับเป็น ๔ เหลี่ยมร้อยเส้นด้ายเป็นประจำยามสำหรับห้อยคล้องป้องกันภัยด้วยอีกอย่าง ๑ พิสมรนั้นทำเป็น ๓ ขนาด ขนาดเล็กสำหรับมนุษย์ ขนาดกลางสำหรับม้าต้น ขนาดใหญ่สำหรับช้างต้น แจกพิสมรพร้อมกับตระบองเพ็ชร ที่แจกพิสมรจะมีขึ้นเมื่อใดยังไม่รู้

๔) ในตำราทั้งเมืองนคร ฯ และรัชกาลที่ ๓ ว่ามีการแห่เทียนชัยจากวัดมายังโรงพิธี และว่าเมื่อตั้งเทียนชัยในกระโจมแล้วพระราชาคณะช่วยกันวงสายสิญจน์ประน้ำมนต์ในโรงพิธี การนี้ต่อมาก็แก้ไขให้เลิกแห่เทียนชัย เป็นแต่ให้ราชบัณฑิตไปรับเทียนชัยมาตั้งในกระโจมโดยลำพัง การวงสายสิญจน์ก็ให้สังฆการีวงโดยลำพังถัดหลังพระสงฆ์ เพราะฉะนั้นพิธีตรุษชั้นหลังมา วันตั้งน้ำวงด้ายเป็นแต่เสด็จออกทรงฟังพระราชาคณะแม่งาน ๒๐ รูปสวดมนต์เท่านั้น

๕) ได้กล่าวมาในตอนก่อน ว่าตามตำราเดิมพระสงฆ์สวดภาณวารปากเปล่า มีพระนั่งปรกอ่านหนังสือทานคำสวดอีกเดียง ๑

TUDC 21/04/2563

ต่างหาก การนี้ก็แก้ไขเปลี่ยนแปลงเป็นเอาหนังสือไปตั้งบนเตียงสวด ให้พระคู่สวด ๆ ด้วยอ่านหนังสือมิต้องท่องจำสวดปากเปล่าเหมือนอย่างแต่ก่อน ส่วนการนั่งปรกนั้นก็เปลี่ยนเป็นให้พระราชาคณะฝ่ายวิปัสนาธุระนั่งภาวนาไปทางหนึ่งต่างหาก จะแก้เมื่อไรหาทราบไม่

๖) การจุดเทียนชัยในตำราเดิมว่าพระสังฆราชจุดเทียนชะนวนถวายพระเจ้าแผ่นดินสำหรับทรงจุดเทียนชัย กับว่าเมื่อจุดเทียนชัยนั้นพระเจ้าแผ่นดินทรงบริกรรมคาถาและพระสังฆราชก็ว่าไปด้วย การนี้ก็แก้ไข (เชื่อว่าในรัชชกาลที่ ๔) เปลี่ยนเป็นพระเจ้าแผ่นดินทรงจุดเทียนชะนวนและทรงอธิษฐาน แล้วส่งให้พระสังฆราชเป็นผู้จุดเทียนชัย เวลาเมื่อจุดเทียนชัยพระเจ้าแผ่นดินเป็นแต่เสด็จไปกำกับอยู่ที่ริมตู้เทียนชัยด้วย

๗) การเลี้ยงพระพิธีตรุษในตำราว่าเลี้ยงพระคู่สวดภาณวารกับพระนั่งปรกทั้งเวลาเช้าและเวลาเพลตั้งแต่จุดเทียนชัยในวันแรม ๑๒ ค่ำ แต่ไม่มีการเลี้ยงพระราชาคณะแม่กอง ข้อนี้สันนิษฐานต่อไปว่า นิมนต์ให้ไปฉันที่อื่นภายนอกโรงพิธี ส่วนในท้องพระโรงที่ทำพิธีเวลาเช้าพระสงฆ์พวกแม่การเข้าไปถวายศีลและสวดถวายพร พระแล้วกลับวัดจนวันแรม ๑๔ ค่ำที่จะยิงปืนอาฏานาฬิจึงเลี้ยงพระด้วยเครื่องกระยาบวชที่ในท้องพระโรงพร้อมกันหมดทั้งพระแม่การกับพระคู่สวดและพระนั่งปรก กับเลี้ยงอาหารปกติพร้อมกันในวันดับเทียนชัย สันการพิธีเมื่อแรม ๑๕ ค่ำอีกครั้ง ๑ การเลี้ยงพระต่อมาก็แก้ไขเปลี่ยนเป็นเวลาเช้าเลี้ยงพระทั้งหมดรวม ๕๖ รูปที่ในท้องพระโรงทุกวันตั้งแต่

TUDC 21/04/2563

วันแรม ๑๒ ค่ำจนแรม ๑๕ ค่ำ เวลาเพลเลี้ยงแต่พระคู่สวดกับพระนั่งปรกที่ประจำเวร

๘) พระที่เลือกสรรสำหรับสวดภาณวาร ที่เรียกในตำราว่า "ค่สวด" นั้น เดิมเป็นพระอันดับถือพัดใบตาลมาจนรัชชกาลที่ ๔ จึงโปรดให้ทำพัดยศพระราชทาน เป็นพัดพื้นแพรติดลวดไหมทองเทียมอย่างพัดใบตาล และฝังมุกดิ์ที่นมพัดเป็นตัวอักษรว่า "พระพิธิธรรม" แสดงเป็นเค้าว่าเปลี่ยนชื่อ "พระคู่สวด" เรียกว่า "พระพิธิธรรม" ตั้งแต่รัชชกาลที่ ๔ สืบมา พระพิธิธรรมมีประจำวัดที่สถิตของพระราชาคณะผู้ใหญ่ คือ วัดระฆัง วัดมหาธาตุ วัดราชสิทธิ วัดพระเชตุพน วัดราชบุรณ วัดหงษ์ วัดโมลีโลก วัดอรุณ วัดสระเกษ ทั้ง ๙ วัดนี้มีพระพิธิธรรมมาแต่รัชกาลที่ ๓ ถึงรัชชกาลที่ ๓ เพิ่มพระพิธิธรรมวัดสุทัศน์ขึ้นอีกวัด ๑ ในรัชชกาลที่ ๔ เป็นแต่เลิกพระพิธิธรรมวัดโมลีโลกเปลี่ยนมาตั้งที่วัดบวรนิเวศ พระพิธิธรรมจึงมี ๑๐ สำรับด้วยกันสืบมา

๙) ในตำราเมืองนคร ฯ มีว่าเมื่อแห่เทียนชัยจากวัดคณะสังกาแก้วไปยังโรงพิธีพระราชาคณะกับฐานานุกรมคณะนั้นตามเทียนชัยไปในกระบวนแห่ ในตำรารัชชกาลที่ ๑ ยังมีแห่เทียนชัยแต่ไม่มีพระเข้ากระบวนแห่ ต่อมาภายหลังมีการแห่พระเกิดขึ้นในพิธีตรุษ คือในวันแรม ๑๔ ค่ำที่จะยิงอาฏานาฏิยนั้น เวลาบ่ายตั้งกระบวนแห่ คู่แห่แต่งตัวอย่างยกทัพถือธงลงยันต์ แห่พระราชาคณะแม่งาน ที่เป็นสมเด็จพระราชาคณะนั่งวอ พระราชาคณะชั้นอื่นนั่งแคร่คนหามและกั้นกลด

TUDC 21/04/2563

กับสัปทนอย่างแม่ทัพ พระครูคู่สวดกับพระพิธีธรรมเดินเป็นตับตามในกระบวน แห่แต่วัดพระศรีรัตนศาสดารามเข้าไปยังที่ทำพิธี และเสด็จออกรับกระบวนแห่ที่สนามหน้าพระราชมนเทียรด้วยทุกปี พิเคราะห์ดูการแห่พระในพิธีตรุษดังว่ามาอาจจะมีขึ้นในรัชชกาลที่ ๒ ด้วยในรัชชกาลนั้นเมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๓๖๓ เกิดอหิวาตกโรคระบาดผู้คนล้มตายมากนัก จึงโปรดให้ทำพิธีอาพาธพินาศ ลักษณะพิธีนั้นทำอย่างเดียวกันกับพิธีตรุษ เพิ่มมีการแห่พระพุทธรูปที่ศักดิ์สิทธิ์ คือพระแก้วมรกตเป็นต้น ไประงับดับเข็ญตามท้องที่ในเขตต์พระนคร ๔ กระบวน มีพระราชาคณะนั่งวอประน้ำมนต์โปรยทรายบัดเสนียดไปในกระบวนแห่ด้วยทุกกระบวน น่าสันนิษฐานว่าตั้งแต่ปีทำพิธีอาพาธพินาศแล้วพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้เอาการแห่พระราชาคณะมาจัดเพิ่มขึ้นในพิธีตรุษ หรือมิฉะนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเอาการที่พระเข้ากระบวนแห่เทียนชัยในพิธีตรุษเมืองนครฯ กับการที่พระเข้ากระบวนแห่อาพาธพินาศมาเป็นเค้า โปรดให้มีการแห่พระขึ้นเมื่อรัชชกาลที่ ๔ ก็เป็นได้

๓๐) ในตำราว่าบรรดาคนเข้าพิธีตรุษเว้นแต่พระกับพราหมณ์ต้องสวมมงคลทั้ง ๓ วัน การสวมมงคลนั้นพระเจ้าแผ่นดินต้องทรงพระมหามงคลอันผูกติดกับสายสิญจน์ประทับทรงฟังพระสวดมนต์อยู่ในที่พระฉากทั้ง ๓ วัน การที่พระเจ้าแผ่นดินต้องประทับทรงมงคลเมื่อฟังสวดเช่นว่า มีแต่ในพิธีบรมราชาภิเษกกับพิธีตรุษ ๒ พิธีเท่านั้น แต่พิธีตรุษทำทุกปี จึงเป็นเหตุให้พระเจ้าแผ่นดินทรงเบื่อหน่าย ปรากฏในพระ

TUDC 21/04/2563

บรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าเมื่อรัชชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่เสด็จออกทรงฟังสวดมนต์เย็นพิธีตรุษวันแรม ๑๒ ค่ำและ ๑๓ ค่ำ เสด็จออกต่อแรม ๑๔ ค่ำที่จะยิงอาฏานา แต่เวลาเช้าเสด็จออกทุกวันไม่ขาด ดังนี้ ถึงรัชชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ จึงทรงแก้ไขให้สวมมงคลแต่เวลาเย็นวันแรม ๑๔ ค่ำวันเดียวเป็นประเพณีสืบมา

๑๑) ปืนที่ยิงอาฏานาในตำรากล่าวแต่ว่ายิง "ปืนน้อยใหญ่" ตามที่เป็นจริง ปืนยิงที่ประตูเมืองใช้ปืนอย่างรางขานกยาง เรียกกันว่าปืนหามแล่นขนาดย่อมกะสุนสักนิ้วหนึ่ง ตามประตูพระราชวังใช้ปืนอย่างรางแท่นและรางเกวียนขนาดใหญ่ขึ้นถึงกะสุน ๒ นิ้ว ๓ นิ้ว และที่หน้าโรงพิธีพวกกรมแสงต้นยิงปืนเล็กประทับบ่าให้เสียงเป็นสัญญาออกไปถึงปืนใหญ่ให้ยิงดังกล่าวมาในตอนก่อน ถึงรัชชกาลที่ ๔ โปรดให้หล่อปืนทองเหลืองขนาดกะสุนนิ้ว ๑ แต่ทำเป็นรูปปืนใหญ่อย่างรางเกวียน ๔ กะบอก ชนานนามว่า มหาฤกษ์ กะบอก ๑ มหาไชยกะบอก ๑ มหาจักร กะบอก ๑ มหาปราบ กะบอก ๑ สำหรับตั้งข้างพระแท่นมณฑลเมื่อทำพิธี และลากเข้ากระบวนแห่น้ำพระแล้วตั้งเรียงกันไว้ที่หน้าโรงพิธียิงอาฏานาเป็นฤกษ์ก่อนปืนอื่น พวกกรมกองแก้วจินดาที่เป็นพนักงานรักษาปืนใหญ่ และยิงปืน ๔ กะบอกนั้น เล่าว่าเมื่อจะหล่อปืนนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้กรางเหล็กปืนใหญ่ของเก่าอันมีชื่ออย่างเดียวกันมาเจือทองที่ทรงหล่อปืนใหญ่ ที่ว่านี้เห็นจะเป็นความจริง ด้วยมีปืนเหล็กรางแท่นของเก่าขนาดกะสุน

TUDC 21/04/2563

สัก ๓ นิ้ว (เดี๋ยวนี้อยู่ที่ในพิพิธภัณฑ์สถาน) ทำลวดลายคร่ำทองจารึกชื่อว่า มหาฤกษ์ กะบอก ๑ คร่ำเงินจารึกชื่อว่า มหาไชย กะบอก ๑ เป็นคู่กัน และมีปืนคร่ำเงินขนาดเดียวกันชื่อว่ามหาจักร อีกกะบอก ๑ แต่ปืนที่ชื่อว่ามหาปราบข้าพเจ้าค้นไม่พบ พบแต่ชื่อว่านารายน์ปราบยุค ปืนเก่าเหล่านั้นคงสำหรับยิงเป็นฤกษ์ และบางทีจะตั้งยิงอาฏานาที่หน้าพระราชวังข้างนอกมาแต่ก่อนก็เป็นได้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ จะทรงหล่อปืนฤกษ์ใหม่ให้ตั้งเข้าพิธีได้จึงโปรดให้กรางเหล็กปืนฤกษ์เดิมมาเจือในปืนใหม่ การที่กรมแสงต้นยิงปืนตับประทับบ่านั้น ก็โปรดให้เปลี่ยนเป็นทหารเกณฑ์หัดอย่างยุโรปยิงตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ มา

๑๒) กระบวนประกาศเทวดาในพิธีตรุษ คำประกาศตามตำราเดิมขึ้นคำภาษาไทยก่อนแล้วว่าคำภาษาสิงหพสังสกฤต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์คาถาและคำประกาศเป็นภาษามคธนำหน้าคำภาษาไทย และทรงแก้ถ้อยคำที่อื่นอีกทั้งในตอนภาษาไทยและภาษาสิงหพสังสกฤต แต่ที่สำคัญนั้นทรงเปลี่ยนกระบวนประกาศทีเดียว ตามตำราเดิมวันแรม ๑๔ ค่ำเวลาเช้าพระว่าประกาศเชิญเทวดา ครั้นเวลาค่ำสมมตว่าเทวดามาถึงโรงพิธี ในตำราเมืองนคร ฯ ให้เด็กแต่งตัวเป็นเทวดา ในตำรารัชชกาลที่ ๓ เปลี่ยนเป็นให้สังฆการี ๒ คนแทนเทวดา มีบทพูดโต้ตอบกันในระหว่างพระผู้ประกาศกับเทวดาทั้ง ๒ ตำรา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงเลิกตัวแทนเทวดา ให้สังฆการี ๒ คนเป็นแต่ราชบุรุษ ตอนประกาศ

TUDC 21/04/2563

เวลาเช้าเป็นผู้รับคำสั่งของพระสงฆ์ไปเที่ยวอันเชิญเทวดา ถึงเวลาค่ำทรงแปลงบทที่พระผู้ประกาศเคยถามว่าเทวดามาแล้วหรือยัง เป็นถามราชบุรุษว่าได้ไปเชิญเทวดามาแล้วหรือยัง บทเทวดารับว่ามาแล้วทรงแปลงเป็นราชบุรุษตอบ ว่าได้ไปเที่ยวเชิญเทวดาแล้ว และสำคัญว่าบรรดาเทวดาที่เป็นสัมมาทิฏฐิคงมาสู่โรงพิธีตามสังฆาณัติเป็นอันเลิกเรื่องสมมติมนุษย์เป็นเทวดาขาดทีเดียว

๑๓) อาฏานาฏิยสูตรที่พระพิธธรรมสวดเมื่อยิงปืนอาฏานานั้นอยู่ในภาณวารที่ ๔ มีเป็น ๒ ภาค ภาคต้นเรียกว่า "ภาณยักษ์" เป็นคำพระอานนท์แสดงในที่ประชุมสังคายนา ว่าคืนวันหนึ่งจตุโลกบาลไปเฝ้าพระพุทธเจ้าที่เชาคิชฌกูฏ ท้าวเวสสวัณทูลอาราธนาพระพุทธองค์ให้ทรงสอนอาฏานาฏิยปริตจตุบรรพสัตว์ในพระพุทธศาสนาสำหรับภาวนาป้องกันภัยจากพวกอมนุษย์ ภาคหลังเรียกว่า "ภาณพระ" ความว่าพอรุ่งขึ้นพระพุทธเจ้าก็ตรัสเรียกพระสงฆ์สาวกมาสอนอาฏานาฏิยปริต ถ้อยคำในพระสูตร ๒ ภาคนั้นซ้ำกันโดยมาก ผิดกันเล็กน้อยแต่บางแห่ง ดังเช่นในภาณยักษ์เรียกพระพุทธองค์ตามคำพระอานนท์ว่า "พระผู้มีพระภาค" แต่ในภาณพระเรียกตามคำพระพุทธองค์ตรัสว่า "ตัวเรา" ดังนี้เป็นต้น กับผิดกันที่ขึ้นต้นและลงท้ายพระสูตรในตำราเมืองนคร ฯ ว่า (เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา) สวดทั้งภาณยักษ์และภาณพระ ในตำรารัชชกาลที่ ๓ ว่าสวดแต่ภาณยักษ์ ข้อนี้มีเรื่องประกอบปรากฏว่าสวดแต่ภาณยักษ์ตั้งแต่รัชชกาลที่ ๓ มาจนถึงรัชชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริ

TUDC 21/04/2563

ว่าสวดแต่ภาณยักษ์ขาดพระพุทธวจนะอันอยู่ในภาณพระ จึงโปรดให้กลับสวดภาณพระด้วย เล่ากันมาว่าเดิมพระพิธีธรรมวัดระฆัง อันเป็นวัดสมเด็จพระสังฆราช สวดตั้งนะโมและภาณยักษ์จบแรก พระพิธีธรรมวัดมหาธาตุอันเป็นวัดสมเด็จพระวันรัตน สวดภาณยักษ์จบที่ ๒ เป็นประเพณีตั้งแต่รัชชกาลที่ ๑ สืบมาจนรัชชกาลที่ ๔ ครั้นโปรดให้สวดภาณพระด้วย พระสวดจำต้องคิดแก้ทำนองในที่บางแห่งให้เข้ากับภาณพระ ตกเป็นหน้าที่พระพิธีธรรมวัดระฆังอันเป็นหัวหน้าจะต้องคิดแก้ให้เป็นตัวอย่าง เพราะเหตุนั้นพระพิธีธรรมวัดระฆังจึงต้องเลื่อนลงมาสวดภาณพระอันเป็นจบที่ ๒ พระพิธีธรรมวัดมหาธาตุเลื่อนขึ้นไปสวดนะโมและภาณยักษ์จบแรก เลยเป็นประเพณีต่อมาทุกบ มีการเปลี่ยนทำนองสวดอีกอย่าง ๑ ด้วย เมื่อตั้งพระพิธีธรรมที่วัดบวรนิเวศแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ โปรดให้คิดทำนองสวดภาณยักษ์อย่างธรรมยุตติขึ้น มีพระราชประสงค์จะให้สวดภาณพระด้วยทำนองธรรมยุตต์เป็นคู่กัน แต่พระพิธีธรรมนอกจากวัดบวรนิเวศล้วนเป็นพระมหานิกาย จึงโปรดให้ถามตามใจสมัครพระพิธีธรรมวัดสุทัศน์รับอาสา จึงได้สวดภาณพระทำนองธรรมยุตต์เป็นคู่กับวัดบวรนิเวศสืบมา

๑๔) ในตำราเมืองนคร ฯ ว่าเมื่อพระพิธีธรรมสวดถึงตรงที่จะยิงปืนอาฏานาพระราชาคณะลังกาแก้วผู้เป็นสังฆนายกตีระฆังเป็นสัญญาให้ยิงปืน แต่ในตำรารัชชกาลที่ ๑ ว่าสังฆการีเป็นพนักงานตีระฆัง พิเคราะห์ข้อนี้ดูเหมือนจะเป็นเพราะที่เมืองนคร ฯ มีแต่พระสงฆ์คณะ

TUDC 21/04/2563

ลังกาแก้วที่รอบรู้กระบวนพิธีตรุษ ตัวพระราชาคณะจึงต้องเป็นผู้บอกสัญญาให้ยิงปืน แต่ธรรมเนียมในกรุง ฯ สังฆการีเป็นเจ้าหน้าที่ตระฆัง (กังสดาล) เป็นสัญญาในพิธีสงฆ์หมดทุกอย่าง เป็นต้นแต่พิธีเทศนาแม้ในท้องพระโรง ตามประเพณีโบราณสังฆการีตีระฆังกังสดาลเป็นสัญญาให้คนเตรียมตัวรับศีลก่อนแล้วอาราธนาศีล ระฆังกังสดาลของหลวงสำหรับการเช่นนั้นมีอยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานหลายใบ พิธีเทศน์มหาชาติก็ดี พิธีทอดพระกฐินก็ดี สังฆการีเป็นพนักงานตีระฆังให้สัญญาเครื่องประโคม เพราะฉะนั้นสังฆการีเห็นจะเป็นพนักงานตีระฆังให้สัญญายิงปืนอาฏานามาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา

๑๕) ทั้งในตำราเมืองนคร ฯ และตำรารัชชกาลที่ ๓ มีว่าเมื่อใกล้รุ่งวันแรม ๑๕ ค่ำพระเจ้าแผ่นดินสรงสนาน แล้วทรงพระภูษาขาวเสด็จออกยังโรงพิธี ทรงดับเทียนชัยแล้วทรงสมาทานอุโบสถศีลและเลี้ยงพระทั้งหมดเป็นเสร็จการพิธีตรุษที่กล่าวในตำราเพียงนั้น การที่สรงสนานกับทรงสมาทานอุโบสถศีล พระเจ้าแผ่นดินจะได้ทรงทำตามตำรามาเพียงใดหรือไม่ได้ทำ ทราบไม่ได้ แต่เมื่อถึงรัชชกาลที่ ๔ เมื่อดับเทียนชัยเสร็จพิธีแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรดน้ำมนต์พิธีตรุษด้วยพระมหาสังข์แก่พระองค์เองก่อน แล้วรดพระราชทานเจ้านายด้วยทุกพระองค์ ประเพณีพระราชทานน้ำสังข์นี้ถึงรัชชกาลที่ ๕ เมื่อเปลี่ยนประดิทินทำพิธีตรุษตามสุริยคติกาล โปรดให้มีวันประชุมเจ้านายรับพระราชทานน้ำสังข์วัน ๓ ต่างหากต่อเนื่องกับพิธีตรุษสืบมา

TUDC 21/04/2563

อนึ่งพิธีตรุษที่ทำในกรุงเทพ ฯ มีการอีกอย่าง ๓ ซึ่งไม่ปรากฏในตำรา คือในวันแรม ๑๕ ค่ำเมื่อเสร็จการพิธีในวังแล้ว พระสงฆ์เที่ยวแยกกันประน้ำมนต์โปรยทรายกันเสนียดจัญไร ทั้งที่ในพระราชวังและในพระนคร อาจจะเป็นประเพณีเกิดเนื่องมาจากทำพิธีอาพาธพินาศเมื่อรัชชกาลที่ ๒ ก็เป็นได้

๑๖) พิธีตรุษเดิมทำแต่ที่พระราชวังหลวงมาจนถึงรัชชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาพระมหาอุปราชให้ทรงศักดิ์เสมอพระเจ้าแผ่นดิน จึงโปรดให้ทำพิธีตรุษที่วังหน้าด้วย เว้นแต่ไม่มียิงปืนเช่นวังหลวง วังหน้ามีพิธีตรุษมาจนพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้วก็เลิก ครั้นถึงรัชชกาลที่ ๕ กรมหมื่นบวรวิชัยชาญได้เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ถ้าว่าตามศักดิ์ก็ไม่มีเหตุที่จะกลับทำพิธีตรุษในวังหน้าอีก แต่ท่านผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระเยาว์ จะคิดเห็นอย่างไรไม่ปรากฏกลับให้ทำพิธีตรุษที่วังหน้า ทำมาจนกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญทิวงคตจึงเลิก

การพิธีตรุษต่อจากสมัยที่พรรณนามามีแต่ลดรายการพิธีลงโดยลำดับเพราะประเพณีการบ้านเมืองเปลี่ยนแปลงมา มีประเพณีใหม่เพิ่มเติมขึ้นก็ต้องตัดทอนประเพณีเก่าอันพ้นสมัยให้ต้องทำน้อยลง เอาเวลามาทำการที่เกิดขึ้นใหม่อันสำคัญกว่าการพิธีที่เป็นแต่ทำตามโบราณจารีต เมื่อรัชชกาลที่ ๕ เคยปรึกษาในที่ประชุมเสนาบดีครั้ง ๓ ว่าควรจะคงทำพิธีตรุษหรือเลิกเสีย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

TUDC 21/04/2563

ทรงพระราชดำริว่าคนเชื่อถือกลัวเกรงฤทธิ์เดชของผีสางยังมีมาก ถ้าเลิกพิธีตรุษเสียก็จะพากันหวาดหวั่น มีเหตุอะไรขึ้นก็จะใส่โทษรัฐบาล จึงโปรดให้คงทำต่อมา ครั้นจำเนียรกาลมาถึงรุ่นหลัง ความเชื่อถือผีสางน้อยลงก็ลดรายการพิธีตรุษลงโดยลำดับจนเลิกขาด เมื่อ พ. ศ. ๒๔๘๐ ด้วยประการฉะนี้

TUDC 21/04/2563

ตอนที่ ๖
ว่าด้วยประกาศเทวดาภาษาสิงหพสังสกฤต

ประกาศเทวดาในพิธีตรุษที่เป็นภาษาสิงหพสังสกฤตคงเป็นคำประกาศเดิมที่ใช้ในพิธีตรุษเมืองลังกา ชาวลังกานับถือเหมือนอย่างมนต์ของพิธีเมืองไทยเราได้ตำราพิธีตรุษมาก็นับถือคำประกาศนั้นเป็นมนต์ต้นตำรา พิธีตรุษที่ทำในเมืองไทยจึงใช้ประกาศภาษาสิงหพสังสกฤตเป็นหลัก แต่ไทยไม่เข้าใจความในประกาศเหมือนชาวลังกา จึงต้องเอาเนื้อความในประกาศภาษาสิงหพสังสกฤตมาแต่งเป็นภาษาไทยประกาศก่อน แล้วว่าคำประกาศภาษาสิงหพสังสกฤตต่อไปเป็นตอน ๆ ทั้งประกาศเทวดาเวลาเช้าและเวลาค่ำ

พิจารณาดูคำประกาศภาษาสิงหพสังสกฤตที่พิมพ์ไว้ใน "หนังสือประกาศพระราชพิธี เล่ม ๑" ดูใช้ภาษาสิงหพกับภาษาสังสกฤตระคนปนกัน ข้าพเจ้าไม่รู้ภาษาสิงหพได้แต่สังเกตคำภาษาสังสกฤตพอเข้าใจความได้บ้าง ข้าพเจ้าแต่งตำนานนี้ที่เมืองปีนัง มีพระเถระชาวลังกาชื่อว่าคุณรัตน เป็นอธิการอยู่ณวัดมหินทราราม เป็นนักเรียนรู้หลายภาษา อักษรไทยก็อ่านได้ ข้าพเจ้าส่งประกาศภาษาสิงหพสังสกฤตไปให้ท่านพิจารณาดู ท่านว่าคำประกาศนั้นมีหลายภาษาระคนปนกันและเป็นคำโบราณโดยมาก แม้ตัวท่านก็เห็นจะแปลไม่ออกได้หมด แล้วเลยเล่าต่อไปว่าชาวลังกานับถือพิธีตรุษมาก เรียกว่า "พิธีปริต"

TUDC 21/04/2563

แปลว่าพิธีป้องกันภัย แม้ในปัจจุบันนี้ไม่มีพระราชามหากษัตริย์ที่เป็นชาวลังกามากว่า ๑๕๐ ปีแล้ว ก็ยังทำพิธีปริตกันตามหัวเมืองทุกปี มีประกาศเชิญเทวดาท่านองเดียวกับพิธีไทย ก็เป็นภาษาเก่าหลายภาษาปะปนกัน เข้าใจยากเช่นเดียวกับประกาศที่ข้าพเจ้าส่งไปให้ดู ท่านอุตส่าห์คัดคำประกาศของลังกาเป็นอักษรฝรั่งมาให้ด้วย แต่ข้าพเจ้าไม่ได้สอบกับคำประกาศพิธีไทยด้วย เห็นเกินประโยชน์ที่ต้องการ เป็นแต่คิดพิเคราะห์ตามคำของพระอาจารย์คุณรัตน เห็นว่าคำประกาศภาษาสิงหพสังสกฤต น่าจะเป็นเค้าเดียวกันกับ "โองการแช่งน้ำ" ที่พระครูพราหมณ์อ่านในพิธีถือน้ำ ซึ่งแต่งด้วยภาษาไทยเก่าชั้นสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถปนกับคำภาษาสังสกฤต ไทยชั้นหลังก็เข้าใจได้โดยยากเหมือนกันกับชาวลังกาชั้นหลังว่า คำประกาศภาษาสิงหพสังสกฤตเข้าใจยากฉะนั้น แต่เข้าใจได้อย่างหนึ่งด้วยสังเกตประกาศเทวดาเมืองนครฯ (ซึ่งเอาแบบประกาศในกรุงศรีอยุธยาไปใช้) ดูถือคำประกาศภาษาสิงหพสังสกฤตของลังกาเป็นหลัก เพิ่มเติมแก้ไขแต่ที่จำเป็น เช่นเปลี่ยนพระนามพระเจ้าแผ่นดินลังกาเป็นพระนามพระเจ้าแผ่นดินไทยและเปลี่ยนชื่อเมืองขึ้นเมืองออกในลังกาทวีปเป็นชื่อเมืองขึ้นเมืองออกในประเทศไทยเป็นต้น แต่เอาคำที่เปลี่ยนใหม่นั้นลงไว้ในตอนประกาศภาษาสิงหพสังสกฤต จึงเห็นได้ว่าตั้งใจจะเอาคำประกาศภาษาสิงหพสังสกฤตเป็นมนต์ของการพิธี

คำประกาศภาษาสิงหพสังสกฤตในตำราเมืองนครศรีธรรมราชกับในรัชชกาลที่ ๑ นอกจากตรงที่จำเป็นต้องแก้ดังกล่าวมาแล้ว เกือบ

TUDC 21/04/2563

จะตรงกับคำต่อคำ มามีแก้ไขมากเมื่อรัชชกาลที่ ๔ เพราะพระนามในพระสุพรรณบัตรพระเจ้าแผ่นดินรัชชกาลแต่ก่อนมาเหมือนกันทุกพระองค์ มาถวายพระนามต่างกันฉะเพาะพระองค์ตั้งแต่รัชชกาลที่ ๔ จึงต้องผูกพระนามเป็นภาษาสังสกฤตเข้าในประกาศพิธีตรุษ นอกจากนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์คาถาเชิญเทวดาเป็นภาษามคธเพิ่มเข้าข้างหน้าความภาษาไทยที่ประกาศเวลาเช้า และทรงตรวจชำระคำประกาศภาษาไทยให้เรียบร้อยตลอดเรื่อง และบางทีจะได้ทรงชำระตัวประกาศภาษาสิงหพสังสกฤตด้วย แต่ความรู้ของข้าพเจ้าไม่พอที่จะตรวจให้รู้ได้แน่ว่าทรงแก้ที่ไหนบ้าง

แต่คำแปล (น่าจะเรียกว่าคำลองแปล) ประกาศภาษาสิงหพสังสกฤตมีอยู่ ด้วยเมื่อรัชชกาลที่ ๕ มีภิกษุชาวลังกาชื่อว่าพระศีลรัตนเป็นนักเรียน มาเป็นพระอาคันตุกะอยู่ณวัดบวรนิเวศสมเด็จพระมหาสมณะ ๆ ใคร่จะทรงทราบความในประกาศภาษาสิงหพสังสกฤต จึงโปรดให้พระศีลรัตนแปลถวาย เธอพยายามแปลประกาศพิธีตรุษรัชชกาลที่ ๕ เป็นภาษามคธ เป็นเหตุให้รู้กันเป็นครั้งแรกว่าความในประกาศภาษาสิงหพสังสกฤตผิดกับที่ไทยเราเคยเข้าใจกันมาแต่ก่อนมีมาก ยกอุทาหรณ์ดังเช่นคำประกาศเทวดาเวลาค่ำ ตามที่กล่าวในตำราของไทยว่าเป็นคำเชิญเทวดากำพูฉัตร (คือเทวดาที่รักษาเศวตฉัตรของพระมหากษัตริย์) ให้มาช่วยขับไล่ผียักษ์ แต่ความในประกาศภาษาสิงหพสังสกฤตเป็นแต่อุทิศส่วนพระราชกุศลแก่เทวดาทั้งหลาย มีรายชื่อระบุทั้งเทวดาในคติพระพุทธศาสนาและในคติ

TUDC 21/04/2563

ศาสนาพราหมณ์ หามีความว่าเชิญเทวดากำพูฉัตรมาช่วยขับไล่ผียักษ์ไม่ แม้ที่ว่าเชิญเทวดามาช่วยขับไล่ผียักษ์ก็ไม่มีในประกาศลังกาดูน่าพิศวง พระศีลรัตนแปลประกาศพิธีตรุษถวายครั้งนั้นได้รับพระราชทานบำเหน็จทรงตั้งเป็นเปรียญและต่อมาได้เป็นพระราชาคณะที่พระสาธุศีลสังวรอยู่ณวัดบวรนิเวศ เพิ่งถึงมรณภาพไม่ช้านัก ข้าพเจ้าได้เคยขอคำแปลประกาศพิธีตรุษมาจากท่าน เมื่อจะแต่งตำนานนี้จึงอาราธนาพระมหาภุชงค์เปรียญเอก ๗ ประโยควัดราชประดิษฐ์ ซึ่งออกมาสอนพระศาสนาอยู่ณวัดศรีสว่างอารมณ์เมืองปีนัง ให้ช่วยแปลเป็นภาษาไทย ดังพิมพ์ไว้ต่อไปในตอนนี้ สังเกตดูสำนวนคำแปลของพระสาธุศีลสังวร (ศีลรัตน) ดูเหมือนท่านแปลโดยประสงค์จะให้เข้าใจเนื้อความเป็นสำคัญ ไม่ได้แปลเรียงตามคำในประกาศแต่ต้นจนปลาย บางทีพระสาธุศีลสังวรจะติดศัพท์เก่าอย่างพระอาจารย์คุณรัตนบอกออกตัวบ้างก็จะเป็นได้ แต่ถึงกระนั้นก็ต้องชมคำแปลของพระสาธุศีล-สังวรว่าเป็นประโยชน์แก่การค้นความรู้เรื่องพิธีตรุษมาก

คำแปลประกาศภาษาสิงหฬสังสกฤต

คำประกาศเวลาเช้า

วรรคที่ ๑) "เมื่อวันแรม ๑๔ ค่ำเดือน ๔ ล่วงไปแล้ว ถึงเข้าแล้ว (ซึ่ง) วันพฤหัสบดี แรม ๑๕ ค่ำ แห่ง (?ณ) พระนครอมรรัตนโกสินทรอโยธยามหานคร (อัน) เป็นที่อภิรมย์ยินดีแห่ง

TUDC 21/04/2563

สยามาธิบดี พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ (สร้อยพระนามอย่างพิสดาร) นี้ใกล้เข้ามาแล้ว ฯ"

วิจารณ์วรรคที่ ๓) การเขียนวิจารณ์ตอนนี้อยู่ข้างลำบากด้วยเป็นคำแปล ๒ ต่อ คือ พระสาธุศีลสังวร แปลภาษาสิงหพสังสกฤตเป็นมคธ ต่อ ๓ แล้วพระมหาภุชงค์ แปลเป็นภาษาไทยอีกต่อ ๓ ต้องขอออกตัวไว้ก่อนว่าข้าพเจ้าอาจเข้าใจผิดได้บ้าง

คำประกาศตั้งต้นบอกศุภมาส ในประกาศภาษาสิงหพสังสกฤตของเดิมว่า "มิญฺญ ปทินฺน อวตุ ทฺลสฺสวกฺก ผคุณฺณ เพเทยฺย ปริอสฺว กลต พรหสสปตินฺทิวสฺสุ" สังเกตได้แต่ว่ามีเดือน ๔ กับวันพฤหัสบดี ไม่เห็นวิแววว่ามีขึ้นแรมกี่ค่ำ แต่ในคำแปลที่พระสาธุศีลสังวรผูกเป็นภาษามคธว่า "ผคุณมาสสฺส กาฬปกฺข จาตุทฺทสี ติถิยา ปตฺตาย อมาวิสิยํ อสฺมึ คุรุวาเร" มีวันแรม ๑๔ ค่ำ กับ ๑๕ ค่ำเพิ่มขึ้น จึงฉงน แต่ข้าพเจ้าไม่รู้ภาษาในประกาศเดิมก็มิรู้ที่จะสอบอย่างไร แต่จะทักท้วงได้อย่างหนึ่งว่า ตามลักษณะประดิทิน วันแรม ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำจะเป็นวันพฤหัสบดีเสมอทุกปีไม่ได้ เพราะฉะนั้นเมื่อประกาศพิธีตรุษจะต้องเปลี่ยนชื่อวันให้ตรงตามที่เป็นจริงทุกปี เหตุไฉนในคำประกาศที่เอามาใช้จึงว่าวันพฤหัสบดียืนที่อยู่เสมอ จะเข้าใจว่าในเมืองลังกาจะถือแต่วันพฤหัสบดีในเดือน ๔ เป็นฤกษ์ทำพิธีตรุษ หรือจะหมายความคำพฤหัสบดีเป็นชื่อประดิทินพฤหัสจักรก็ไม่มีหลักพอที่จะลงความเห็น จึงต้องยอมจน

TUDC 21/04/2563

วรรคที่ ๒) "การที่ข้าพเจ้าทั้งหลายนำ (พระเจดีย์) ที่ประดิษฐานพระบรมธาตุเป็นจำนวนมากไปสู่มณฑปที่ทำแล้ว ณ พระ-ลานหลวง ที่ล้วนแล้วด้วยรัตน (น่าแปลว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายได้เชิญพระบรมธาตุมาประดิษฐานในพระมณฑปอันประดับด้วยรัตนามัย อยู่ในพระลานหลวงแล้วขอเชิญ) เทพยเจ้าทั้งหลายผู้สถิตในวิหารทั้งสิ้นและเทวาลัยในลังกาทวีปรวมทั้งมหาเทวราชเจ้า (จง) นำเทพบริวารผู้เป็นสหายของตน ๆ เทพยเจ้าผู้คุ้นเคยชอบพอ และ (เชิญ) อุปปลเทพยเจ้ามาสู่โรงที่พระสงฆ์หมู่ใหญ่รวมกันเป็นคณะ จะทำการสวดพระธรรมในปฐมยาม จงมาเพื่อสดับพระธรรม มีมงคลสูตรเป็นต้นเพื่อประโยชน์ของตน ๆ (จะ) พึงเป็นที่ยินดียิ่งของพระสงฆ์หมู่ใหญ่ผู้พร้อมเพรียงกันแล้ว หรือ! หรือ! หรือ! กรรมนั้น (จะ) เป็นที่ยินดียิ่งของพระสงฆ์ผู้พร้อมเพรียงกันแล้ว สังฆาณัติมีพรใหญ่ซึ่งพระสงฆ์หมู่ใหญ่ผู้พร้อมเพรียงกันประกาศแล้วนี้ (เทวดาทั้งหลาย) พึงยกย่องตาม (ไม่พึงละเลย)"

วิจารณ์วรรคที่ ๒) ความวรรคนี้ในคำประกาศภาษาไทยออกชื่อเทวดาที่เชิญแต่ จตุโลกบาล คือท้าวธตรฐ ท้าววิรุฬหก ท้าววิรูปักข ท้าวกุเวรุราช แต่ในประกาศภาษาสิงหฬสังสกฤตตอนนี้ไม่ออกชื่อท้าวโลกบาลทั้ง ๔ ไปออกชื่ออุปลเทพยเจ้า อันเป็นเทวราชประจำเมืองลังกา ผิดกันดังว่านี้เห็นได้ว่าไทยแก้ความจากคติลังกามาถือเอาความในอาฏานาฏิยสูตรเป็นหลัก แต่ไฉนไม่เปลี่ยนคำในประกาศภาษาสิงหฬสังสกฤตของเดิม ซึ่งว่าเชิญเทวดาบรรดาสถิต

TUDC 21/04/2563

อยู่ตามถิ่นที่ต่าง ๆ "ในลังกาทวีป" มาเป็นเทวดาในเมืองไทย คงเชิญเทวดาในลังกาทวีปอยู่อย่างเดิม คงคำในประกาศไว้ว่า ลงฺกาทีปรยฺ ยตฺตรตฺตนาจริย ดูน่าพิศวงอยู่

อนึ่งคำแปลของพระมหาภุชงค์แห่ง ๓ ที่มีคำว่า "หรือ หรือ หรือ" ซ้ำ ๓ ครั้งนั้น ตรวจดูในคำภาษามคธของพระสาธุศีลสังวร มีว่า "กิมภิมตฺวา อภิมตฺวา อภิมตฺวา อภิมตฺ อภิมตฺ" ซ้ำกันดังนี้ ไปตรวจดูในคำประกาศภาษาสิงหพลังสกฤตมีคำซ้ำกันอยู่สุดท้าย ให้พระผู้ประกาศว่า "อภิมตฺตรโท" ซ้ำกัน ๓ ครั้ง แล้วว่า "อภิมตฺตรยี" ซ้ำอีก ๓ ครั้ง ศัพท์ "มตฺ" ในอภิธานบาลีแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า "เข้าใจ" Understand เห็นว่าเป็นคำถามเทวดาว่า "เข้าใจละหรือ" และกำชับ "ให้ทรงความเข้าใจไว้" จึงเอาความตรงนี้ไปผูกเป็นภาษาไทยในตำราเมืองนคร ฯ ว่า "เทวดาอย่าลืมนะ" ในตำรารัชชกาลที่ ๓ ก็มีว่า "เทพยดาเจ้าทุกสถานบรรดาได้ฟังซึ่งสัททสัญญาแห่งอาตมาภาพนี้แล้วอย่าลืมนะ จงมาให้ได้ในเวลาค่ำวันนี้"

คำประกาศเวลาค่ำ

วรรคที่ ๓) (ก) "ข้าพเจ้ามาแล้ว มาเพื่อความพอใจแห่งเทวดาทั้งหลายหรือ"

(ข) "ข้าพเจ้ามายืนอยู่ ณ ที่นี้แล้ว"

(ค) "เทวดาทั้งหลายมาแล้วหรือ"

(ฆ) "เทวดาทั้งหลายพร้อมกับบริวารมายืนอยู่ (ณ ที่นี้แล้ว)"

วิจารณ์วรรคที่ ๓) คำภาษามคธของพระสาธุศีลสังวรและคำ

TUDC 21/04/2563

ภาษาไทยของพระมหาภุชงค์ในวรรคนี้ เปรียบดูกับคำภาษาสิงหพ สังสกฤตและที่แปลเป็นภาษาไทยในตำรา เมื่อผู้ซึ่งสมมตให้เป็นเทวดา เข้ามาในโรงพิธีแล้ว พระผู้ประกาศถามว่า "เทวตาอาราธนาวตฺตกิโย อาวุยฺย"

สมมตเทวดาตอบว่า "อวิตินฺทฺรีสิตินนฺน"

พระผู้ประกาศถามว่า "เทวิโยอาวุยฺย"

สมมตเทวดาตอบว่า "อามาจฺจเทวิโย สหปริวารา พยตฺตเสกิ" ถาม และตอบกันอย่างละ ๓ ซ้ำ

ความที่เอาไปแต่งไว้เป็นภาษาไทย พระผู้ประกาศถามครั้งเดียว ว่า ท้าวจตุโลกบาลและเทวดาที่เชิญมายังโรงพิธีได้รับศีลแล้วหรือยัง สมมตเทวดาตอบว่าได้รับศีลแล้ว ข้าพเจ้าได้กล่าวมาในตอนก่อน ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงเปลี่ยนกระบวนการ เชิญเทวดา เป็นพระสั่งให้ราชบุรุษไปเที่ยวเชิญเทวดาเมื่อประกาศเวลา เช้า ครั้นถึงประกาศเวลาค่ำ พระถามราชบุรุษว่าได้ไปเชิญเทวดาตาม สังฆาณัติแล้วหรือ ราชบุรุษตอบว่าได้ไปเชิญแล้ว และสำคัญว่า เทวดาบรรดาที่เป็นสัมมาทิฏฐิคงมายังโรงพิธีไม่ขัดสังฆาณัติ มีคำ ถามคำตอบเป็นภาษามคธซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงพระ ราชนิพนธ์ใช้สำหรับกระบวนที่ทรงแปลงใหม่ แต่คำถามคำตอบภาษา สิงหพสังสกฤตามตำราเดิมก็โปรดให้คงไว้ไม่ตัดออกเสีย เห็นจะเป็น เพราะทรงเคารพต่อต้นตำราเดิมเหมือนอย่างท่านแต่ก่อน ตรงไหน ไม่ชอบจะทำตามอย่างชาวลังกาก็แต่งเป็นภาษาไทยไปต่างหาก แต่

TUDC 21/04/2563

คงคำประกาศภาษาสิงหพสังสกฤตอันเป็นต้นตำราไว้ไม่รื้อแย่งอย่างใด สังเกตตามที่เข้าใจได้ เห็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงเปลี่ยนคำในประกาศภาษาสิงหพสังสกฤตแห่งเดียวแต่คำนำพระนามพระเจ้าแผ่นดินในประกาศเวลาเช้า ลังกาใช้คำนำพระนามว่า "กัมโพชาธิปติ" พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงเปลี่ยนเป็น "สยามาธิปติ" แต่เหตุไฉนชาวลังกาจึงเอาคำกัมโพชาธิปติ อันเป็นยศของพระเจ้าแผ่นดินเขมร ไปใช้นำพระนามพระเจ้าแผ่นดินลังกาก็น่าประหลาดใจนักหนา คิดดูว่า หรือกรุงกัมพูชาจะได้ตำราพิชิตรุษมาจากลังกาก่อน แล้วไทยได้ตำรามาจากกรุงกัมพูชาอีกต่อ ๆ เมื่อพิจารณาด้วยเหตุการณ์ดังกล่าวมาในตอนที่ ๑ และที่ท่านองพระไทยสวดประกาศใกล้ท่านองลังกา ไม่สมกับที่จะถ่ายท่านองมาจากพระเขมร ยังคงเห็นว่าไทยได้ตำราตรงมาจากลังกาพิเคราะห์ตามเรื่องพงศาวดารลังกา ในเวลาเกิดยุคเข็ญมักมีพระเจ้าแผ่นดินตั้งราชธานีที่นั่นบ้างที่นี่บ้าง บางทีมีหลายประเทศในคราวเดียวกัน คำ "กัมพูชาธิปติ" อันมีอยู่ในประกาศภาษาสิงหพสังสกฤต น่าจะเป็นชื่อราชอาณาเขตต์อันหนึ่งในลังกาทวีปซึ่งตั้งตำราพิชิตรุษขึ้นเป็นที่แรก เป็นแต่ชื่อพ้องกันกับเมืองเขมรดอกกระมัง ที่ว่ามานี้เป็นแต่ตามความคิด ถ้าจะเอาเป็นหลักก็ได้แต่บอกว่าไม่รู้

วรรคที่ ๔) "พระสงฆ์หมู่ใหญ่ได้ทำการสาธยายมงคลสูตรนี้ด้วยคณะสาธยาย เพื่อเป็นบรรณาการแก่เทวดาทั้งหลายผู้มาประชุมกันแล้ว ณ สถานที่นี้"

TUDC 21/04/2563

"ชาวชมพูทวีปพึงอนุโมทนาบุญในกุศลกรรมนั้นเถิด"

"(ชาวชมพูทวีป) พึงอนุโมทนาบุญที่ข้าพเจ้า (พระสงฆ์) ทั้งหลายให้เกิดขึ้น (บำเพ็ญ) แล้วด้วยการสักการะ มีการบูชาด้วยประทีป ธูปดอกไม้ และด้วยการไหว้กราบนับถือซึ่งเป็นไปในรัตนตรัย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น และด้วยความเป็นผู้หมั่นประกอบซึ่งสุจริตกิริยาเนือง ๆ เป็นต้นนั้นเถิด"

"(ชาวชมพูทวีป) พึงอนุโมทนาบุญที่บรมอุตตมสยามาธิราชเจ้า ผู้บริสุทธิ์สะอาดอย่างยิ่งของชาวเราทั้งหลาย ทรงพระนาม (ออกพระนามมีสร้อยอย่างกลาง) มหาสยามินทร จอมแห่งบวรรัตนโกสินทรมหินทรายุธยามหานคร พร้อมด้วยชาวพระนครให้เกิดขึ้นแล้ว ด้วยอาวาสทาน ปัจจัยทาน ตามพุละทาน (การถวายหมากพลู) และกุศลกรรมพิเศษ มีอัญชลีกรรมและสามีจิกรรม เป็นต้น ซึ่งเป็นไปแล้วในสงฆ์หมู่ใหญ่ตลอด ๗ วันนั้นเถิด"

วิจารณ์วรรคที่ ๕) ประกาศตั้งแต่วรรคนี้ไปจนจบ ในตำราอ้างว่าเป็น "คาถาเรียกเทวดาในกำพูฉัตร ให้มาช่วยกันขับผียักษ์มิจฉาทิฏฐิ" พิเคราะห์ความที่ว่าพระสงฆ์ได้สวดสาธยายมงคลสูตรเป็นบรรณาการแก่เทวดา ดูหมายความว่าสวดมนต์เย็นเมื่อก่อนประกาศ รายการในตำราก็ว่าเมื่อพระสงฆ์สวดมนต์จบแล้วจึงให้สมมตเทวดาเข้ามาในโรงพิธี แต่พระอาจารย์คุณรัตนบอกว่าในเมืองลังกาเมื่อเทวดามาถึงโรงพิธีแล้วจึงสวดมนต์ให้เทวดาฟังเป็นธรรมบรรณาการ ความข้างท้ายวรรคที่ว่าทำพิธีตรุษ ๗ วันนั้นตรงตามตำราลังกา ในลังกา

เดี๋ยวนี้ก็ยังทำ ๗ วัน แต่ไทยเราทำเพียง ๕ วันมาแต่เดิม เห็นจะเป็นเพราะมีการพระราชพิธีอื่นอันจะต้องทำแต่ต้นเดือน ๕ กระชั้นอยู่ข้างหลัง

วรรคที่ ๕) "นวัคคหเทพยเจ้า มีพระอาทิตย์ พระจันทร์ พระอังคาร และพระพุธ เป็นต้น นักษัตรเทพยเจ้า ๒๗ องค์มีพระอัสสยุชเทพยเจ้า เป็นต้น ยักขเสนาบดี ๒๘ ตนมียักษ์ชื่ออินทโสม เป็นต้น เทพยเสนาบดีมีเทวหานวเทพยเจ้า เป็นต้น เทพยเจ้าผู้รักษาทิศทั้ง ๘ มีอินทรรักขสเทพยเจ้า เป็นต้น คณะเทพยดามีพระอาทิตย์เทพยเจ้าเป็นต้น เทพยเจ้าผู้เป็นจอมแห่งคณะ มีพระวสุวาสวเทพย์ เป็นต้น เทพยเจ้าทั้งหลายผู้ทรงฤทธิอันมโหฬาร มีท้าวกุเวรและพระอิศวรพระนารายน์ผู้เป็นทิพย์ (ของโลก) เป็นต้น เทพยเจ้าทั้งหลายในเทวโลกทั้ง ๖ ชั้นมีท้าวจาตุมหาราชเจ้า เป็นต้น และเทพยเจ้าทั้งหลายในพรหมโลกทั้ง ๑๖ ชั้นมีปาริสัชชพรหม เป็นต้น พึงอนุโมทนาบุญในกุศลกรรม (อันบรมธรรมิกมหาราชเจ้าของเราทั้งหลายทรงบำเพ็ญแล้ว) นั้นเถิด"

"อนึ่งเทพยเจ้าทั้งหลายพวกอื่นอีก และเทพยเจ้าทั้งหลายผู้สิงสถิตย์อยู่ ณ เรือนพระโพธิ์ (พฤกษ์) พระเจดีย์ เรือนพระปฏิมา ละแวกบ้าน วิหาร นคร ภูเขา ซอกเขา สระน้ำ ป่า แม่น้ำ ทะเล และในอากาศวิมาน เป็นต้น ทั่วทั้งชั้นชมพูทวีปพึงอนุโมทนาบุญในกุศลกรรม (ที่บรมธรรมิกมหาราชเจ้าของเราทั้งหลายทรงบำเพ็ญแล้ว) นั้นเถิด"

วิจารณ์วรรคที่ ๕) ความในวรรคนี้แสดงให้เห็นดังกล่าวไว้ข้างต้น ว่าชาวลังกามีพวกทมิฬที่ถือศาสนาพราหมณ์ และพวกสิงหฬที่

TUDC 21/04/2563

นับถือพระพุทธศาสนาอยู่ปะปนกันมาช้านาน จนเลยนับถือเทวดาอารักษ์ทั้งตามคติศาสนาพราหมณ์และตามคติพระพุทธศาสนาด้วยกัน ดังระบุนามไว้ในประกาศวรรคนี้และส่อให้เห็นเป็นข้อสำคัญต่อไปอีกอย่างหนึ่ง ว่าเมื่อแรกจะทำพิธีตรุษในเมืองไทย นักปราชญ์ราชบัณฑิตคงพิจารณาเห็นว่าในตำราที่ได้มาจากลังกา นับถือเจือไปในทางข้างไสยศาตร์มากนัก จึงคิดแก้ไขให้เข้ากับคติพระพุทธศาสนาให้สนิทขึ้น ดังพึงสังเกตเห็นเป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้ คือ

ก) ในคำประกาศเชิญเทวดาเวลาเช้า ประกาศลังกาออกนามเทวดาแต่ "อุบลเทพยเจ้า" อันเป็นเทวราชประจำลังกาทวีป ไม่ได้กล่าวถึงจตุโลกบาลทั้ง ๔ แต่ในประกาศภาษาไทยออกชื่อเชิญท้าวจตุโลกบาลมาเป็นประธาน โดยถือว่าท้าวจตุโลกบาลเป็นต้นเหตุของอาฏานาฏิยสูตร คำประกาศภาษาไทยเวลาค่ำก็ไม่มีระบุชื่อเทวดาที่มีในประกาศลังกา สมมตรวมไว้ในคำว่า "เทพยเจ้าทั้งหลาย" ทั้งนั้น การที่เปลี่ยนคำในประกาศข้อนี้ส่อไปถึง

ข) คือที่แต่งตัวเด็กสมมตเป็นเทวดามายังโรงพิธีในลังกาคงมีแต่ (แทนอุบลเทพยเจ้า) คนเดียว (ดังจะปรากฏต่อไปข้างหน้า) ที่แต่งเด็กเพิ่มเป็น ๔ คนแทนจตุโลกบาล ต้องเป็นการประดิษฐ์ขึ้นในเมืองไทยนี้ การที่ไทยเปลี่ยนแปลงตำราลังกากับยังมีอย่างอื่นอีก จะเห็นได้ต่อไปข้างหน้า

วรรคที่ ๖) "ผีว่าอมนุษย์ทั้งหลาย มียักษ์ เปรต ภูต ปีศาจเป็นต้น เหล่าใด (เป็น) ผู้ไม่ชื่นชมยินดีเบิกบานในพระรัตนตรัย มี

TUDC 21/04/2563

พระพุทธเจ้าเป็นต้น มีอยู่ในจักรวาฬนี้ (ไซร้) อมนุษย์เหล่านั้นแลพึงอนุโมทนาบุญในกุศลกรรม (ที่บรมธรรมิกมหาราชาธิราชเจ้าของเราทั้งหลายทรงบำเพ็ญแล้ว) นั้นเถิด"

"อุบลเทพยเจ้า และมหาราชผู้เป็นประธานทั้งหลาย และเทวราชเจ้า มีพระสุมนะเทพยเจ้า วิภีสนเทพยเจ้า และกัตติเกยะเทพยเจ้าเป็นต้น ผู้รักษาด้วยดีซึ่งลังกาทวีป (อัน) เป็นที่สำนักของจอมเทพยเจ้า (นั้นนั้น) พึงอนุโมทนาทั้งสิ้นในกุศลกรรม (ที่บรมธรรมิกมหาราชาธิราชเจ้าของเราทั้งหลายทรงบำเพ็ญแล้ว) นั้นเถิด"

"เทพยเจ้าทั้งหลายพึงตามสั่งสอนอมนุษย์ทั้งหลายผู้ (ที่) ไม่ชื่นชมยินดีเบิกบาน (ในพระรัตนตรัย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น) หากอมนุษย์เหล่านั้นพึงอดกลั้น (เชื่อ) ต่อคำสั่งสอนไซร้ ก็จะพึงห้ามอุปัทวทั้งสิ้น (อันเกิด) จากทุกขเวทนาที่เป็นไปในสรีระทั้งหลาย กล่าวคือ โรคไอ (ถูก) คำสาปแช่ง โรคผอมแห้ง โรคบ้าง (หรือนิ่ว) โรคมังคร่อ และจากการถึงคราวเปลี่ยนฤดู และอุปัทวเกิดแต่ดาวประจำจักรราษี อุกกาบาต ดาวหาง ฝันร้ายและนิมิตต์ร้าย เป็นต้น ซึ่งจะมาถึงแด่สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ (มีสร้อยอย่างสั้น) ผู้บริสุทธิ์สะอาดยิ่งนัก (ดัง) มีพระนามประกาศแล้ว (เป็น) มหาราชาธิราชเจ้าแห่งสยามผู้บรมกษัตริย์สูงสุด และ (โรคภัยที่จะเกิด) แก่ชาวพระนคร (อัน) มีนามว่าบวรรัตนโกสินทรมหินทรายุธยามหานคร พระรัศมีก็จะพึงเจริญด้วยความเป็นผู้มีอายุยืน และความไม่มีโรคเป็นต้น"

วิจารณ์วรรคที่ ๖) ความในวรรค ๖ นี้ชวนให้เข้าใจว่า ใน

TUDC 21/04/2563

ประกาศของลังกากำหนดเทวดาเป็น ๒ พวก พวกหมู่ใหญ่ที่ได้ระบุนามไว้ในวรรคที่ ๕ เป็นเทวดาในชมพูทวีป รวมจาตุมหาราชอยู่ในนั้นด้วย เป็นแต่แผ่ส่วนกุศลไปให้ เชิญแต่เทวดาที่ระบุนามในวรรคที่ ๖ นี้ อันสิงสถิตอยู่ในลังกาทวีป มาช่วยห้ามพวกอมนุษย์อย่าให้ทำร้ายแก่พระเจ้าแผ่นดินและประชาชนชาวลังกา ไทยเปลี่ยนเทวดาประจำเมืองลังกาชุดนี้มาเป็นเทวดาประจำเมืองไทยเรียกว่า"เทวดารักษากำพูฉัตร" ความตรงกับ " พระสยามเทวาธิราช " แต่ข้อที่กล่าวในประกาศภาษาไทยว่า "ให้มาช่วยขับผียักษ์ออกไปนอกขอบเขาจักรวาฬ" นั้น ในประกาศลังกาเป็นแต่ว่าให้มาช่วยสั่งสอนพวกผียักษ์ หามีว่าให้มาช่วยขับไล่ไม่

วรรคที่ ๗) " หากว่าอมนุษย์ทั้งหลายเหล่านั้นจะไม่พึงเป็นผู้ (เชื่อฟัง) อดกลั้นต่อคำสั่งสอน (ของเทพยเจ้าไซร้) พระภิกษุ (คู่สวด) ๒ รูปผู้เป็นประธานนั่งแล้วในโรงมณฑปนี้ (จะ) พึงเริ่มตั้ง (สวด) อาฏานาฏิยสูตรอันวิจิตรที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงสงเคราะห์ (สัตว์โลก) ทั้งสิ้น ผู้ทรงแนะนำโดยวิเศษ ทรงตื่นแล้ว (จากหลับคือกิเลส) ทรงเบิกบานแล้ว ทรงแสดงไว้แล้วนี้ อันอมนุษย์ มียักษ์ รากษส ครุฑ คนธรรพ์ กุมภัณฑ์ เทวดา และวิทยาธรเป็นต้น ผู้สิงสถิตอยู่ในแสนโกฏิแห่งจักรวาฬพึงยกย่อง (ยำเกรง) ตลอดสามยามแห่งราตรี ด้วยความยินยอมของท้าวมหาราชผู้ประเสริฐทั้ง ๔ กล่าวคือ ท้าวธตรฐ ท้าววิรุฬหก ท้าววิรูปักข และท้าวเวสสวัณ ผู้เป็นใหญ่ในจาตุทิศเพื่อรักษาป้องกันการยืนเดินนั่ง (นอน)

TUDC 21/04/2563

ของพุทธบริษัททั้ง ๔ มีพระภิกษุและภิกษุณีเป็นต้น ท่านทั้งหลายพึงสดับพระธรรมนั้น กรรมทั้งหมดนั้นย่อมชอบใจแด่พระสงฆ์ แล".

สิ้นความตามประกาศลังกาเพียงเท่านี้

วิจารณ์วรรคที่ ๗) ที่ประกาศลังกาไม่มีคำปรากฏว่าเชิญเทวดามาช่วยขับไล่ผียักษ์นั้น คงเป็นด้วยถือว่าอำนาจที่จะขับไล่ผียักษ์อยู่ในอาฏานาฏิยสูตร พระสวดขึ้นพวกผียักษ์ก็ต้องหนีไปด้วยอานุภาพของพระสูตรนั้น

อนึ่งพึงสังเกตว่าในประกาศลังกาเพิ่งออกนามจาตุมหาราชทั้ง ๔ องค์ข้างท้ายประกาศ ในวรรคที่ ๕ ก็เป็นแต่ออกนามรวมกับเทวดาอื่น ๆ ในชมพูทวีป ข้อนี้เป็นเค้าอีกแห่ง ๑ ให้เห็นว่าที่เชิญเทวดาจาตุมหาราชเป็นประธานในพิธีตรุษเป็นความคิดที่ไทยแก้ตำราลังกา.

TUDC 21/04/2563

ตอนที่ ๗
ว่าด้วยพิธีตรุษในเมืองลังกา

ได้กล่าวมาข้างต้น ว่าที่ในเมืองลังกาเดี๋ยวนี้ยังทำพิธีตรุษกันอยู่ เรียกว่า "พิธีปริต" แปลว่าพิธีป้องกันภัย และพระอาจารย์คุณรัตน ได้เขียนพรรณนาลักษณะพิธีมาให้เป็นภาษาอังกฤษ ข้าพเจ้าอ่านแล้ว ได้ถามท่านต่อไปอีกบ้าง ได้ความดังกล่าวต่อไปนี้

พิธีตรุษเมืองลังกา

เมื่อจะขึ้นปีใหม่ตามประดิทินของชาวลังกาในราวเดือนเมษายน แต่ไม่กำหนดวันขึ้นแรมกี่ค่ำสุดแต่สะดวกเมื่อใด พระสงฆ์กับพวกกรมการและราษฎรที่นับถือพระพุทธศาสนาก็ช่วยกันจัดการทำพิธีปริตทุกเมือง ทำที่วัดใหญ่แห่งใดแห่งหนึ่งในเมืองนั้น เอาธรรมศาลาเป็นโรงพิธี ขึงผ้าขาวดาดเพดานประดับด้วยรูปดาวเดือนตะวันและภาพอื่นในอากาศรายไปทั้งผืน แล้ววงสายสิญจน์รอบและแต่งศาลาด้วยใบไม้ผลไม้ประดับทุกด้าน ที่กลางโรงพิธีนั้นทำมณฑป **Mandapa** ตั้งบนแม่แคร่ยกพื้นเป็นที่ตั้งพระบรมธาตุกับเครื่องบูชา และดาดอาสนสำหรับพระสวด มณฑปนั้นทำใหม่ทุกปี ตกแต่งประดับประดาอย่างประณีต บางแห่งลงทุนตั้ง ๓๐๐๐ รูปี มีประตู ๔ ด้าน ที่ริมประตูมักตั้งงาช้างกับกะถางต้นไม้ทองเหลืองปักดอกมะพร้าวเป็นเครื่องแต่ง

TUDC 21/04/2563

ทุกช่อง นอกโรงพิธีออกไปในลานวัดตั้งซุ้มที่ทางเข้า ทุกช่องและขึ้งราวธงรอบบริเวณ ถึงเวลาค่ำแต่งประทีปทั่วทั้งวัดทุกคืน

การพิธีนั้นทำ ๗ วัน มีพระสงฆ์หมู่ใหญ่ราว ๒๐—๓๐ รูปนั่งในมณฑปสวด "มหาปริต" Maha Paritta (๑๒ ตำนาน) เป็นคณะสาธยายวันละ ๓ ครั้ง คือเวลาเช้าสวดแต่ย่ำรุ่งจนโมงเช้าครั้ง ๑ เวลาบ่ายสวดแต่บ่าย ๒ โมงจน ๓ โมงครั้ง ๑ เวลาค่ำสวดแต่ ๔ ทุ่มจน ๕ ทุ่มครั้ง ๑ เวลาว่างสวดคณะสาธยายดังกล่าวมา มีพระคู่สวด ๒ องค์นั่งสวดภาณวารที่ในมณฑปทั้งกลางวันกลางคืน ถึงคืนที่ ๖ เมื่อพระสงฆ์หมู่ใหญ่สวดมหาปริตจบแล้ว พระคู่สวดสวดธรรมจักกัปปวัตตนสูตร Dhamma - cakkap - Pavattana - Sutta และมหาสมัยสูตร Maha Samaya Sutta ด้วย

ถึงวันที่ ๗ (ตรงกับวันยิงอาฏานา) เวลาเช้าพระภิกษุรูป ๑ สวด "วิหารอัสนะ" Vihāra Asna (เชิญเทวดาซึ่งสิงสถิตอยู่ณที่ต่าง ๆ) ครั้นถึงเวลาบ่าย ๒ โมงพวกสัตบุรุษเข้ากันเป็นกระบวนแห่เครื่องสักการะ มีดอกไม้แลธงเป็นต้น ไปยังเทวสถานที่นับถือของมหาชนในเมืองนั้น อัญเชิญเทวดาให้มาฟังพระสงฆ์สวดมนต์ณโรงพิธีในค่ำวันนั้น

ครั้นเวลาค่ำราว ๔ ทุ่ม ให้เด็กคน ๑ แต่งตัวใส่มงกุฎอย่างเทวดาเรียกว่า "เทวทูต" Devaduta มีชายฉกรรจ์เป็นบริวารถือดาบ ๘ คนห้อมล้อมพร้อมกันมายังโรงพิธี เมื่อมาถึงพวกบริวารสวด "โทรกทะ อัสนะ" Dorakada Asna แทนเด็กเทวทูต บอกพระสงฆ์ว่า

TUDC 21/04/2563

เทวดามาถึงแล้ว พระภิกษุ (ผู้ประกาศ) จึงสวด "อนุศาสนา" Anusāsanā (ตรงกับประกาศเวลาค่ำของไทย) แล้วพระสงฆ์หมู่ใหญ่สวดมนต์ มีมงคลสูตรเป็นต้นให้เทวดาฟัง เมื่อสวดมนต์แล้วพระสงฆ์ ๔ รูปผลัดกันสวดอาฏานาฏิยสูตร Atānātiya Sutta ต่อไปจนรุ่งสว่าง

ถึงเวลาเช้าพระสงฆ์สวด อนุโมทนาแล้วประน้ำมนต์พระปริตกับแจกด้าย (สายสิญจน์ ?) แก่พวกสัตบุรุษ เป็นเสร็จงาน

อนึ่งตลอดทั้ง ๗ วันที่ทำการพิธีนี้ พวกสัตบุรุษเลี้ยงพระ (ทั้งเช้า เพล) ทุกวัน หมดคำอธิบายของพระคุณรัตนเท่านี้

วิจารณ์พิธีตรุษเมืองลังกา

พิธีตรุษ ที่ใน ลังกา ทวีปเดิมทำเป็น พระราช พิธีมี พระ ราชา มหากษัตริย์เป็นประธานเหมือนอย่างที่ทำในเมืองไทย เป็น "งานหลวง" พิธีตรุษที่ชาวลังกาทำกันทุกวันนี้พวกชาวหัวเมืองทำกันตามมีตามได้ ทำอย่างเรียกว่า "งานเชลยศักดิ์" ขาดรายการพิธีอย่างเดิมเสียมาก แต่กระนั้นเมื่อพิจารณาดูตามอธิบายของพระคุณรัตน ก็เห็นยังมีหลักการพิธีตรุษอยู่หลายอย่าง บางอย่างพิจารณาเทียบกับลักษณะพิธีตรุษของไทย แลเห็นการที่ไทยเอาแบบลังกามาแก้ไขได้อีกบ้าง ดังจะกล่าวต่อไปนี้

๑) ชาวลังกายังทำพิธีตรุษ ๗ วันตรงกับแบบเดิม ที่ปรากฏอยู่ในประกาศภาษาสิงหพสังสกฤต ไทยมาลดเสีย ๒ วันดังกล่าวมา

TUDC 21/04/2563

แล้ว ที่ไม่มีจำกัดว่าต้องทำเมื่อขึ้นแรมกี่ค่ำ ดูจะเอาแต่วันพฤหัสบดีในเดือนผคุณมาสเป็นกำหนด ดังสันนิษฐานมาข้างต้น

๒) ที่สวดมนต์มหาปริตวันละ ๓ ครั้งทุกวันนี้ก็อาจจะเป็นตำราเดิมในลังกา ไทยมาลดเสียครั้ง ๑ คงสวดแต่ ๒ ครั้ง เช้าครั้ง ๑ เย็นครั้ง ๑ เห็นจะเป็นมูลเหตุที่ไม่เลี่ยงพระแม่การ เพราะถือว่าตอนเช้าก็สวดมนต์เหมือนกับตอนเย็น เดิมคงสวด ๑๒ ตำนานทั้ง ๒ เวลา แล้วมาเปลี่ยนเป็นสวดมนต์จำพวกคำอำนวยพรตอนเวลาเช้า มีคาถา "พาหุสหสฺส" เป็นต้นจึงเรียกในตำราของไทยว่าถวายพรพระ หมายความว่าคำอำนวยพรของพระพุทธเจ้า แต่ตามอธิบายนี้ไม่มีการเลี่ยงพระด้วยเครื่องกระยาบวช ซึ่งน่าเชื่อว่ามีในแบบเดิมแต่พวกชาวลังกาชั้นหลังเลิกเสีย

๓) การสวดภาณวารทั้งกลางวันกลางคืนตลอดการพิธีนั้นตรงกันกับไทย มาผิดกันที่สวดพระธรรมจักรกับมหาสมัยสูตร ตามแบบลังกาพระคู่สวดสวดพระธรรมจักรกับมหาสมัยสูตรในคืนที่ ๖ คือคืนก่อนยิงอาฏานา แต่ในตำราไทยสวดพระธรรมจักรกับมหาสมัยสูตรนำหน้าภาณยักษ์ในคืนที่ยิงอาฏานานั้นพิเคราะห์ดูการที่สวดพระธรรมจักรกับมหาสมัยสูตรในคืนก่อนยิงอาฏานาน่าจะเป็นแบบเดิมในลังกาสวดแผ่ไมตรีจิตต์ต่อเทวดาในคติพระพุทธศาสนา อันมีนามระบุไว้ใน ๒ พระสูตรนั้น ก่อนที่จะเชิญมา แต่ในคำประกาศเทวดาภาษาสิงหฬสังสกฤต ตรงกล่าวถึงพระธรรมที่พระสงฆ์สวดรับเทวดา ออกชื่อแต่มงคลสูตร ไม่ออกชื่อพระธรรมจักรและมหาสมัยสูตรเหมือนใน

TUDC 21/04/2563

ประกาศภาษาไทย น่าสันนิษฐานว่าที่ไม่ออกชื่อพระสูตรทั้ง๒นั้น เพราะสวดแล้วแต่วันก่อนเทวดามายังโรงพิธี เพราะฉะนั้นการที่พระคู่สวดขึ้นเตียง สวดพระธรรม จักรกับ มหาสมัยสูตรให้เทวดาฟัง ก่อนพระพิธีธรรมสวดภาณยักษ์ น่าจะเป็นการที่เปลี่ยนแปลงในเมืองไทย เพราะเห็นว่ามี จตุราริยสัจ เป็นหลักพระธรรม อยู่ ในธรรมจักกัปปวัตตนสูตรควรสวดรับเทวดาอยู่แล้ว

๔) ในวันยิงอาฏานา ที่มีพระภิกษุสวดวิหารอัสนะเชิญเทวดาให้มาเข้าพิธีค่ำวันนั้นตรงกันกับแบบไทย แต่ที่มีกระบวนแห่พวกสัต-บุรุษออกไปบอกกล่าวเชื้อเชิญเทวดาที่เทวสถานในตอนเช้า ไทยเอามาแปลงเป็นจัดกระบวนออกไปเวลาค่ำ บอกกล่าวเชื้อเชิญเทวดาแล้วเลยรับเด็กที่สมมตเป็นเทวดาแห่จากเทวสถานมายังโรงพิธี ดังปรากฏอยู่ในตำราเมืองนคร ฯ แต่เมื่อตั้งตำรารัชชกาลที่ ๑ เลิกทั้งแต่งเด็กเป็นเทวดาและแห่เทวดามาจากเทวสถาน แต่ยังให้สังฆการี ๒ คนแต่งตัวเป็นเทวดาสมมตสืบมา ถึงรัชชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดการที่เอาคนสมมตเป็นเทวดา เห็นจะทรงทราบลักษณะการพิธีตรุษที่ชาวลังกายังทำอยู่ จึงเอาเค้ามาเปลี่ยนเป็นให้ราชบุรุษไปเชิญเทวดาเวลาเช้า แล้วมาบอกพระสงฆ์ในตอนค่ำว่าได้ไปเชิญแล้ว และเข้าใจว่าเทวดาคงมาแล้ว ตัดเรื่องสมมตคนเป็นเทวดาได้หมด

๕) ตอนเทวดาสมมต หรือที่ลังกาเรียกว่าเทวทูตไปถึงโรงพิธีตามกระบวนของลังกาก็ผิดกับกระบวนในตำราของไทยชอบกล ใน

TUDC 21/04/2563

ตำราของไทยให้เทวดารับศีลเสียก่อนแล้วจึงเข้าไปในโรงพิธี พิเคราะห์ดูราวกับว่าเทวดาต้องสมาทานถือพระพุทธศาสนา ถ้ามิฉะนั้นก็อยู่ในพวกมิจฉาทิฏฐิ อันอาจจะถูกขับไล่ แต่กระบวนของลังกาเทวดาไปถึงก็เข้าโรงพิธีทีเดียว ไม่บังคับให้รับศีลก่อน เพราะฉะนั้นถึงจะเป็นเทวดานอกพระพุทธศาสนา เช่นพระอิศวรและพระนารายน์เป็นต้นก็เข้าไปรับส่วนบุญได้เหมือนกันหมด

๖) เวลาเมื่อเทวดาเข้าไปถึงในโรงพิธี ตามตำราไทย ทั้งตำราเมืองนคร ฯ และตำรารัชชกาลที่ ๓ พอพระผู้ประกาศแลเห็นเทวดาสมมตก็ปราศรัย แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงแก้เป็นพระถามราชบุรุษว่าได้ไปเชิญเทวดาแล้วหรือยัง ราชบุรุษว่าได้ไปเชิญแล้ว และเข้าใจว่าเทวดามาแล้ว แต่นั้นพระจึงปราศรัยเทวดาต่อไป ด้วยความเข้าใจว่าเทวดามาอยู่ในโรงพิธีแล้ว ในกระบวนของลังกาเมื่อเทวดาเข้าไปถึงโรงพิธีสวด โทรกทะ อัสนะ บอกพระสงฆ์ให้รู้ว่าเทวดามาแล้ว พระผู้ประกาศจึงปราศรัยเทวดาต่อไป

๗) กระบวนต้อนรับเทวดาอย่างลังกากับในตำราของไทยก็ผิดกันในตำราของไทยเชิญให้เทวดาฟังพระคู่สวด สวดพระธรรมจักรกับมหาสมัยสูตรแล้วพระสงฆ์หมู่ใหญ่สวดอวยพรแก่เทวดาเมื่อจะกลับไปในเวลาพระคู่สวด สวดภาณยักษ์ถึงคาถาอาฏานาฏิยปริต ในกระบวนของลังกา สมกับคำประกาศภาษาสิงหพสังสกฤต เมื่อพระผู้ประกาศปราศรัยให้ส่วนบุญแก่เทวดาแล้ว พระสงฆ์หมู่ใหญ่สวดมนต์ มีมงคลสูตรเป็นต้น ให้เทวดาฟังเป็นธรรมบรรณาการแลอวยพรแก่เทวดา

TUDC 21/04/2563

เมื่อจะกลับไป ต่อเทวดากลับไปแล้วจึงเริ่มสวดภาณยักษ์ เทวดาไม่ได้ฟังสวดพระธรรมจักรกับมหาสมัยสูตร เพราะสวดเสียแต่คืนก่อนแล้ว

๘) กระบวนพิธีตรุษลังกาที่ว่าเมื่อทำพิธีเสร็จแล้วพระสงฆ์ประน้ำมนต์แก่บรรดาผู้ที่เข้าพิธีก็ตรงกับของไทย แต่การแจกด้ายสายสิญจน์นั้น แบบเดิมน่าจะทำพิสมรแจกเหมือนอย่างที่ไทยทำ มาถึงชั้นเป็นงานเชลยศักดิ์จึงลดลงมาเพียงแจกด้ายสายสิญจน์

ตำนานพิธีตรุษนี้ข้าพเจ้าค้นเรื่องมาเขียนถวายสมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ เพราะพระองค์ท่านกับข้าพเจ้ารักรู้โบราณคดีด้วยกัน แต่ไม่แน่ใจว่าจะมีผู้อื่นพอใจอ่านอีกสักกี่คน เพราะผู้ที่เอาใจใส่ในเรื่องพิธีตรุษมีน้อย และพิธีนั้นก็เลิกศูนย์ไปแล้ว ถ้าหากมีใครอ่านและใคร่จะทราบความให้พิสดารควรมีสมุดเรื่อง "ประกาศพระราชพิธี" เล่ม ๑ ซึ่งพิมพ์ในงานพระศพกรมพระสมมตอมรพันธุ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ กับเรื่อง "พระราชพิธี ๑๒ เดือน" ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ ไว้สำหรับสอบด้วย.

TUDC 21/04/2563

นายสนั่น บุณยศิริพันธุ์ เจ้าของและผู้พิมพ์โฆษณา
โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์ พระนคร
พ.ศ. ๒๔๘๔

TUDC 21/04/2563

พิมพ์ด้วยกระดาษไท